

OSMANLILARDA GAZA İDEOLOJİSİNİN TARİHİ VE KÜLTÜREL KAYNAKLARI

SELAHATTİN DÖĞÜŞ*

Giriş

Bir toplumu tanıyabilmenin yolu, onun sosyal tarihine inmekten geçer. Osmanlı toplumu için de durum böyledir. Siyasi olaylara ağırlık veren vekayinâme türü eserlerden hareketle Osmanlı sosyal yapısını anlamak güçtür. Gaza gelenek ve örgütlenmeleri anlaşılmadan Osmanlı toplumu anlaşılabilir. Bazı tarihçiler, W. Barthold, F.Köprülü, P.Witteck ve H.İnalçık'ın araştırmalarını görmezden gelerek, gaza ideolojisini ve örgütlenmelerini tarihi bir faktör olarak hesaba katmazlar. Bu modern tarihçilik gibi algılanmaktadır. Aslında mitoloji, efsane, tarihi yürüten realitelerdir. İdeolojileri hesaba katmayan tarihçi tarihi açıklamada yaya kalır. Gaza geleneğinin, Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik hayatında ne derece önemli olduğunu, vekayinâme türü kaynaklar yanında, Türk toplumuyla birlikte tarihi boyunca yaşaya gelen ve tarihsel seciyelerimizi yansıtan yazılı ve sözlü edebiyat ürünleri; efsane, destan, menakıbnâme ve gazavatnâme türü eserler gösterir. Bunlar içerisinde, folklor, türküler, şiirler, hatta halk oyunlarındaki figürler, kahramanlık ve alplık günlerini anımsatmakta ve toplumumuzun, içerisinde çıktığı mücadele ile yoğrulmuş sosyo-kültürel yapısını yansıtmaktadır. Bu çalışmada, bir bakıma halk edebiyatı ile Türk toplumu arasındaki münasebet ele alınacaktır. Aşağıda inceleyeceğimiz kültürel unsurlara dayalı kaynaklar da, o zamanki kültür düzeyinde bize folklor ve epik öğelerle karışık bir biçimde gelmiştir. Bu konuda Müjgan Cumbur'un "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız" (Erdem, 3.9.1987) başlıklı eseri iyi bir örnektir.

Gaza konsepti, Osmanlı sosyal hayatında o kadar önemli bir önceliğe sahip olmuştur ki bu, toplumun çeşitli sahada geri kalmasına da sebep ol-

* Yrd.Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

muştur. Gaza ideolojisi üzerine hayatına yön veren bir toplumun, ileri düzeyde sanata, ticarete, esnaflığa hatta çiftçiliğe vakti yoktu. Çünkü her şeyden önce gazalara iştirak edip, düşman iline saldırmak daha pratik bir kazanç yoluymuştu. Böylece hem sevap kazanıyorlar, hem de ganimet ve servet ediniyorlardı. Bununla beraber sanat ve esnafılık gibi, sabır ve uzun zaman isteyen meşguliyetler, yüzyıllarca zaferlerden büyük sevinçler elde etmiş bir topluma ağır geliyordu. Osmanlı toplumunda en önemli insan tabakası savaşla meşgul iken, Avrupa'dakinin aksine, en önemsiz insanlarsa üretimle meşgul idi. Tanzimat ve Meşrutiyet gibi, hürriyet devirlerinde bile bu anlayış değişmemiştir¹. Türkler Orta Asya'dan beri savaşı kendilerine yegane meslek olarak kabul etmişler, bu bir üst kimlik statüsüydü. Merkezizetçi politikalar sonucu bu üstün konumlarını kaybetme endişesi karşısında gaziler, Osmanlı'ya muhalefetten çekinmemişlerdi. Eski Türklerde alplar, Osmanlılarda gaziler, bir nevi soylu sınıfı temsil ediyordu.

Türkler Anadolu'ya ilk yerleşmeye başladıklarından itibaren, kendilerini doğuda Moğol istilası, batıda da Haçlı saldırıları karşısında bir mücadele ortamında bulmuşlardı. Gaza düşüncesi, Osmanlıların da içerisinde çıktığı Türkmenleri daha çok heyecanlandırıyordu. Dolayısıyla tarihinden gelen değerlerle birlikte bu süreç gazayı, Osmanlılarda bir ideoloji haline getirmiştir. Osmanlılarda bütün askerlere "guzat-ı İslam" denilmekle gazilik geleneği, çeşitli şekillerde yüzyıllarca devam etmiştir; sipahiliğin babadan oğula geçmesi ve tımar teşkilatını oluşturan birime kılıç denilmesi (kılıç hakkı), boy teşkilat ve idari isimlerin ok-yay gibi sembollerle adlandırılması, askerlerin kılıç üzerine yemin etmesi, sultanların tahta çıkış merasimlerinde kılıç kuşanması gibi. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra, peygamberin mihamdarı ve sancaktarı, İstanbul muhasarası sırasında surların dibinde şehit düşen Eyub el-Ensari'nin türbesinde kılıç kuşanmak bir kanun haline gelmiştir. Osman Gazi'nin kılıcı yanında bazı sultanların Hz. Peygamberin ve bazılarının da Hz. Ömer, Halid b. Velid vb. sahabe komutanların kılıçlarını kuşandığı da olmuştur². Türk toplumunun kutsal değerleri arasında yaşayan "at-avrat-pusat" deyimi, "her Türk asker doğar" sözü, "Gazi ve Gaziye" şahıs isimlerinin hala kullanılması, bu geleneğin günümüze ulaşan örneklerinden bazılarıdır. Türk ordusunun askerleri, hala silah (kılıç) üze-

¹ Celal Nuri, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaayı Amire, İstanbul, s. 117.

² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 189-193.

rine yemin etmekte, kışlalarında “*bugün vatan bizden razı olacak / nefer şehit ordu gazi olacak*” nakaratlarını terennüm etmektedir.

Türklerin mücadele ile yoğrulmuş Tarih serüveni, önceleri şifahi geleneklerde yaşayarak Anadolu'ya gelirken, özellikle Osmanlılar zamanında yazıya geçirilerek edebiyatımızın başlıca konusu olmuştur. Bu dini-hamasi edebiyatın kökeni, bir taraftan popüler Türk destanlarında, diğer taraftan meğazi, siyer ve menakibnâme edebiyatıyla ilgili İslam geleneğinde aranmıştır. Anadolu Türklerinin gaza bölgelerindeki başarıları, Battalnâme ve Danişmendnâme gibi popüler destanlarda temsil olunurken, bu popülerite Osmanlılar zamanında Rumeli'ye taşınarak, gaza ideolojisinin üçüncü halkası olarak Saltuknâme ile devam etmiştir. Tarihi romanlar diyebileceğimiz bu eserlerden hareketle, Osmanlı tarihinin karanlık dönemlerini de aralayabiliriz. Böylece daha beşikten kulağı “Ya gazi ol, ya şehit” öğüdüyle dolmaya başlayan bir neslin şuuruna işlenen bu idealin kökünün nerelere dayandığı anlaşılacaktır.

A. İlk Gaziler

Gazilik geleneği, Anadolu'da İslam hilafeti ile Bizans arasında ve Orta Asya'da Şamanist Türklerle Müslümanlar arasındaki savaşlarda askeri hudut teşkilatları olarak ortaya çıkmış olup, bölge sugur, avasım, uc ve ribat terimleriyle tanınıyordu. Bu bölgelere 11.yüzyıldan itibaren Horasan ve Türkistan'dan çok sayıda gazi geliyordu ki bunların çoğunu Türkler oluşturmaktaydı³. Türklerin bu savaşçılık meziyetlerinden istifade eden Emevi ve özellikle Abbasi halifeleri, Türkmenlerden oluşan hassa birlikleri kurmuşlardı. Annesi Türk olan Abbasi halifesi Mutasım, İslam ordusundaki Türklerin sayısını arttırmış ve Türkmenlere özel bir önem verip onlar için Bağdad yakınlarında Samerra şehrini kurmuştu⁴. P.Wittek de Osmanlıların dinamik bir ideolojisi olan gazanın, eski İslam gaza/cihat anlayışı ve sınır teşkilatına dayandığını savunmuştur. Osmanlı gazilerini Hulefa-i Raşidin devrindeki ilk Arap fatihlerine benzetenler şüphesiz haklılar. Anadolu Selçuklu devletinin çökmesi devrinde popüler olan gazilik, daha ilk Anadolu fütuhatu esnasında mevcut bir sosyal kurum idi. Gerçekten de Anadolu, daha Tuğrul Bey ve Alparslan zamanında darü'l-cihat (gaza ülkesi) idi. Yalnız büyük kitleler değil, sergüzeştçi bir çok kimse de oraya koşup gider-

³ Mükrimin H. Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 27.

⁴ El-Belazuri, *Fütühu'l-Bıldân*, çev. Mustafa Fayda, KB yayınları, Ankara 1987, s.720.

lerdi. Dolayısıyla Türklerde gaza, ilk İslam'la tanıştıkları saha olan Maverâünnehir ve Horasan'a kadar gitmektedir. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında bazen genel olarak bütün Müslüman ordusunu ifade için kullanılan gaziler tabiri, genellikle daha dar ve özel bir mana taşır. Horasan ve Maverâünnehir gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada, Samanoğulları zamanında bu gazilerin bulunduğu bilinmektedir⁵.

Ortaçağın klasik savaşları ve karışıklıkları esnasında, işsizlik ve ekonomik zorunluluklardan dolayı geçimini savaş ganimetleriyle sağlayan, sadece sınırlarda değil önemli kent merkezlerinde de aktif bir toplumsal sınıf da imiş olmuştur. Hükümetler ve hükümdarlarda bu savaşçı sınıfa sırası gelince ihtiyaç duyup, ücretli asker olarak onlardan yararlanma yoluna gittikleri gibi, bazen bu gücü arkalarına alarak konumlarını muhafazaya çalışmışlardı. Daha 8.yüzyıl sonlarında Bağdad'ta Abbasi hanedanının iç mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve şehri haraca keserek vergi toplayan Ayyarlar teşkilatının bir benzeri, 10.yüzyılda Maverâünnehir'de Gaziler teşkilatı adıyla mevcuttu. Daha önce de İran'da buna benzer kuruluşlar vardı. Samanoğulları devrinde Horasan Gazileri, sınırlardaki kafirlere, yani putperest Türklere karşı cihat ettiklerinden dolayı dini bir unvan olarak gazi lakabını almışlardı. Bunlar sayıca da önemli olduğundan, teşkilatları devlet tarafından resmen tanınmaktaydı. Bunların reislerini, Beyhakî gibi çağdaş tarihçiler, "Sipehsalar-ı Gaziyân, Reisü'l-fityan, Ayyarların başı" gibi adlarla anmışlardı⁶.

Timur zamanında da Semerkant gazileri, o zaman müstahkem olmayan şehri düşman istilasına karşı kahramanca savundularsa da kısa zaman sonra idare tarafından takibata uğramışlardı. Horasan'da önemli bir güç olan bu teşekküller, sırası gelince büyük isyanlar çıkararak Samanflere son verirken, İran'da çeşitli hanedanların hakimiyet kurmalarına ön ayak oldular⁷. Keza bölgede hakimiyet kurmak isteyen hanedanlar, konumlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali kaynakları, gazalardan elde ettikleri ganimetlerle sağlamaktaydı. İbnü'l-Esir de bazen gazileri, esnaf ve tüccarlara zarar veren ve hükümdarlara karşı kafa tutan eşkiya ile bir tutmuştur.

⁵ Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK yayınları, 1999, s. 84-85.

⁶ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 85; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 232.

⁷ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yayınları, 1990, s. 232.

Gazneliler dönemi tarihçisi olan Beyhakî, Gazneli Mahmud'un bu gaziler ordusundan önemli ölçüde istifade ettiğini yazar. Hint seferlerinde gaziler muazzam miktarda ganimetle dönmekteydiler. Gazneliler, Hindistan'a gaza ülkesi (darü'l-harb) diyordu. Kılıçla alınan ve kıymetli mallarıyla iştah cezbeden Hindistan'da, kazanılan ganimetlerin önemli bir kısmını, Hindu tapınaklarından ele geçirilen Buda heykellerinin eritilmesi sonucu sağlanan altın külçeler oluşturmaktaydı. Salar adı verilen bir genel komutan tarafından denetlenen Hindistan, işsiz, güçsüz, serkeş gazilerin doldurduğu bir bölge olmuştu. Bu gaziler arasında Türkmen atlıları dikkat çekiyordu. Horasan ve Maverâünnehir'in çeşitli şehirlerinden gelip, Gazneli Mahmud'a katılan 20 bin gaziden bahsedilir⁸. Yazıcızâde Ali de Gazneli Mahmud'un Hindistan gazalarından ve bölgedeki altın ve gümüş ganimetlerin bolluğundan bahseder⁹. Dolayısıyla Hindistan servetlerini ele geçirmek arzusu, Mahmud'un seferleri için kafi sebep teşkil ettiğinden, bunu sadece dinî heyecana bağlamak mümkün görünmüyor. Bazen Şîlik ithamı, sanığın mallarını müsadere etmek için bir bahaneden öteye gitmez¹⁰.

Zaman ve mekana göre isimleri, kıyafetleri, ahlaki prensipleri az çok değişime uğrayan, büyük şehirlerde fırsat buldukça haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, iç mücadelelerde ve serhatlarda gönüllü veya ücretli askerlik eden bir kısım mensuplarının esnaf teşkilatına dahil olması dolayısıyla onlarla da ilgisi olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsait gördüklerinde büyük merkezlerin sosyal nizamını bozan bu sınıf, Moğol istilasından önce ve sonra Maverâünnehir, Horasan, İran, Irak, Anadolu, Suriye ve hatta Kuzey Afrika sahasında değişik isimler altında daima görülmüştü¹¹.

Abbasi halifesi Nasır, hem prestijini yükseltmek, hem kendisine bir dayanak bulmak için halifeliğin nüfuz sahasına giren bu fütüvvet (yiğitlik) zümrelerini kendi liderliği altında toplayarak, çeşitli İslam hükümdarlarını da bu teşkilata üye yaptı. Nasır, böylece Fütüvvet teşkilatını bir "serseriler zümresi" olmaktan kurtararak ona meşru bir güç kazandırıyor ve ahlaki kıymeti ve toplumsal seviyesi yüksek bir İslam şövalyelik müessesesi ihdas ediyordu. Anadolu'da Ahiliğin de mensup olduğu Fütüvvet teşkilatına,

⁸ Beyhakî'den naklen, Sergey G. Agacanov, *Selçuklular*, Ötüken yayımları, İstanbul 2006, s.61; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 307.

⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, Topkapı Sarayı, Revan köşkü, numara 1290, v. 284a.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi'l-Tarih Tercümesi*, çev. A. Ağrakça, Bahar Yayınları, İst. 1991, VIII, 491-2.

¹¹ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 86.

Selçuklu ve ilk Osmanlı sultanları üye idi¹². Fütüvvet kanalıyla gazilik ve ahilik gibi sosyo-iktisadi ve askerî zümrelere mistik bir renk de kazandırılmış oluyordu.

Kahramanlık menkıbelerine hayranlık duyan I.Mélikoff, bu tutku ile Danişmend Gazi, Gazi Umur ve nihayet Horasan teberdarı Ebu Müslim üzerine yoğunlaştığını söylemişti. Yazara göre ilk iki menkıbede gaza ve cihat ön plandadır. Ama Ebu Müslim'in öyküsünde kendisini etkileyen mistik bir hava vardı. Türkmen inancında Hz. Hüseyin'in haksız yere öldürülüşünün intikamını Ebu Müslim alacaktır. Bu sebeptendir ki Türklerde Kerbela'nın asıl kahramanı Hüseyin değil, Ebu Müslim olmaktadır¹³. Gerçekten de Horasan ve Maverâünnehir'in hakimi olan Ebu Müslim, Emevîlerin haksızlıkları karşısında Türklerin de desteğiyle büyük bir isyan çıkararak halifelüğün Abbasilere geçmesini sağlamıştı (755). Ancak daha sonra Ebu Müslim'in de Abbasi entrikaları sonucu saraya davet edilip haince öldürülmesi, gaziler arasında nefretle karşılanırken, kahramanlıkları menkıbelere konu olur. Henüz yeni Müslüman olan Oğuzlar, mesela Semerkant gazileri, bol ganimet ümidiyle Halife Muntasır'a katılarak gaza faaliyetlerine katılırlardı¹⁴. Böylece Anadolu'ya Türkmen göçleriyle birlikte Ebu Müslim menakıbnâmesi de gelir. Danişmendnâme ve Saltuknâme başta olmak üzere bir çok gazavatnâmede Ebu Müslim'den bahsedilir¹⁵.

İlk İslam fütuhâtı zamanındaki gazalarda, bedevî Araplar, yeni bir din ve çok üstün bir moral ile ortaya çıkmışlar ve kısa bir zaman sonra Bizans ve İran sınırlarının en büyük gücü haline gelmişlerdi. Her ne kadar cihat ruhu, bu ilk fetih hareketlerinde önemli bir rol oynamışsa da, onları Arap yarımadası dışında bir çok ülkeyi fethetmeye zorlayan ve parlak zaferler kazanmalarına yardım den başka faktörler de vardı; Bizans ve Sasani devletlerinin nesiller boyu devam eden savaşları ve sınırların güvensizliği, Müslüman Arapların siyasi ve iktisadi iştahlarını celbettiği gibi, hayat standartları düşük olan Araplar, savaşan askerlere verilen yüksek maaş ve ganimetler dolayısıyla kısa zamanda dikkat çekici şöhret ve zenginliğe de kavuşuyorlardı. Bu fetih hareketlerini objektif kaleme alan ilk tarihçilerden

¹² F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 87.

¹³ İrcinc Mélikoff, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 17.

¹⁴ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yayınları, 1990, s. 229, 290.

¹⁵ *Saltuk-nâme I*, haz. Ş. H. Akahı, KB Yayınları, Ankara 1987, s. 224, 260 vd., C. III, 1990, s. 115.

Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde, Arapların geçim sıkıntısı ve mahrumiyetler içerisinde sürdürdükleri hayat mücadelesi zoruyla komşu ülkelere fethetmeye zorlandıkları ve bu ülkelere yerleştiklerini belirtir¹⁶. Özellikle Hz. Ömer zamanında, Arap kabilelerinin bir kısmı sevap kazanmak, bazıları da ganimete tamah ederek halifenin davetine koşup, her taraftan Medine'ye gelmişlerdi. Böylece Arabistan yarımadası dışına o devirlerden itibaren büyük bir Müslüman Arap göçü başlamıştır. Bu göç Emevilerin ilk zamanlarına kadar sürmüştü, Türkistan'ın büyük şehirlerine önemli ölçüde Müslüman Arap aileleri yerleşmiştir. Bu şekilde L. Caetani'nin ifadesiyle, tarihte ilk defa "Sami ırkının göçü" başlamış oluyordu¹⁷.

Geliri çok olan Horasan valiliğini elde etmek için Arap komutanlar arasında kıyasıya rekabetler oluyordu. Emevi valisi Kuteybe b. Müslim, bu sayede Horasan vilayetlerinde 13 yıl hakimiyet kurmuştu. Arap valilerinin bölgeyi adeta haraca kesen iktisadi sömürüleri, bölgede bir çok isyana yol açmıştı. Vergi tahsilindeki ahlaksızlık boyutu o derecede idi ki irtidat olayları da vuku buluyordu¹⁸. Kuteybe b. Müslim, entrikalar sonucu öldürüldüğünde (715), Türkistan gazileri arasında adına menkıbeler üretilmişti. Bugün bile türbesi, Şeyh Kuteybe'nin mezarı diye yad edilir¹⁹. Emevi halifeleri için bu vergi musluklarının muntazaman akması, İslam'ın neşri ve Türklerin islamlaştırılmasından daha önemliydi. Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz, seleflerinin bu tamahkarlığından yakınıyor ve Türkistan valilerine yazdığı mektuplardan birinde: "Müslümanlığı kabul etmeyenlerden cizye toplamayı bırak. Şüphesiz Allah, Hz. Muhammed'i insanlığa hidayet için gönderdi, vergi tahsildarlığı için değil" diyordu. Ancak onun zehirlenerek öldürülmesi ve halefi Yezid'in menfaate ve sömürmeye dayalı siyaseti, Türklerin uzun süre savaşmalarına sebep olmuştu²⁰.

Arap şairi Ebi Temman ise, "Hamase" adındaki divanında bu konudaki bir beytinde şöyle der: "Sen firdevs cennetine kavuşmak için bu uzak diyarlara göç etmedin; fakat öyle zannediyorum ki ekmek ve hurma ihtiyacı seni

¹⁶ El-Belazurî, *Fütûhu'l-Büldân*, s.156.

¹⁷ Zckeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1991, s. 232.

¹⁸ Corci Zeydan, *Medeniyeti İslamiye Tarihi*, IV, çev. Z. Meğamiz, İstanbul 1328, s. 88.

¹⁹ W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 202.

²⁰ Z.Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1991, s. 202.

sürükledi"²¹. Dolayısıyla ilk gaziler ve gaza faaliyetlerinde görüldüğü gibi, gazanın kaynağında din gayreti yanında, ekonomik zaruretler temel rol oynamıştır.

B. Osmanlı Kroniklerinde Gaza İdeolojisi

1. Tevârih-i al-i Osman geleneği

Osmanlı tarihinin klasikleri olarak belirtebileceğimiz bu tür eserleri, yazarı belli olanlar ve anonimler olarak ikiye ayırabiliriz. Yazarı belli olsun yada olmasın, bu tür Osmanlı kaynakları da gerçekte iki ana temele dayanır; biri efsane ve rivayetlerle süslü tipik halk hikayeleri, diğeri de gerçek tarihi bilgiye dayanan menakıbnâme ve gazavatnâmelerden ibarettir. Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait ana kaynaklardan biri olan Anonim Tevârih-i al-i Osman geleneği, halkı gazaya teşvik etmek ve bu düşünceyi sürekli canlı tutmak amacıyla derlenmiştir. Bu eserlerde gaza ideolojisi çok canlı işlenmiş ve eski Oğuznâmeler gibi yiğitlik, cesaret ve kahramanlık temaları ana tema olup, kahramanlar birer gazi olarak anılırlar. Önemli gazi uç beylerinden Hacı İlbeği ve Evrenos gaziden dilaverler diye bahsedilmesi, Deli Balaban adlı yiğit bir sancak beyinin adından söz edilmesi, Türkmen destan ve vilâyetnamelerindeki delileri hatırlatmaktadır. Ancak bir farkla ki, Rumeli'de faal olan dilaverler, tekbir getirip cenk eden Ortodoks Müslümanlardı: *"Bu kez Rumeli allahuekber'le toldı, Gaziler tekbir getirüp yürüdiler"*²². Bu gazalar sırasında Hak teala tarafından gönderilen boz atlı gayb erenlerin de küffara karşı gazilere yardım ettiği görülür.

F. Giese'nin neşrettiği Anonim Tevârih-i al-i Osman, bu tür eserlerin en önemlisi olup, Avrupa kütüphanelerindeki on üç adet anonim nüshasının edisyon kritiği yapılarak 1922'de yayınlamıştır. 15.yüzyıl geleneklerine uyarak Osmanlı soyunu Oğuzlara bağlayan eserin, Osmanlı hanedanının gaza serüvenlerini ve bu gazaların en büyüğü sonucunda, asırlardır Müslüman gazilerin nihai hedefi olan İstanbul'un nasıl fethedildiği vb. konularda halkı aydınlatmak ve gazaya teşvik etmek amacıyla yazılmıştır. Yazıldığı dönemin gaziler dünyası ile ilgili bilgiler de vermektedir. Mesela, İstanbul kuşatmasının uzun sürmesi ve fethin gecikmesi, büyük hayal kırıklığı ya-

²¹ Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, 1 cilt, Boğaziçi yayınları, 1991, s. 145-146.

²² *Anonim Tevârih-i al-i Osman*, F.Giese neşri, haz. N.Azamat, Marmara Ün. Yay., İst. 1992, s. 19, 28.

ratmıştı. Sufi hocası Akşemseddin'in Fatih'e gönderdiği mektupta, Allah'a hayatını adanmış gaziler içerisinde az da olsa ganimeti görünce, dünyalıkları için kendini ateşe atmaktan geri durmayacak azınlık bir gurubun varlığına dikkati çekmişti. Hemen başlarda da gaziler üzerine atıflar yapılarak, ilk Osmanlı beylerinin birer gazi olduğu vurgulanır: *Oldı Osman bir ulu gazi ki ol / Nireye kim vardise o buldı yol....* Orhan Gazi'nin gazalarını anlatırken, arkadaşlarından biri olan Konur'u, Konur Alp Gazi olarak anarken, alp ve gazi Unvanını aynı anda kullanır²³.

Osmanlıların son zamanlarına kadar süren ve popüler tarihçilik olarak da adlandırılan bu tür çalışmaların, hep gaza ve gazilik üzerine odaklandığı görülmektedir. Anonim Tevârih-i al-i Osman'ların hepsi Kutalmışoğlu Süleyman'ın Anadolu'ya gelişiyle başlar. Dolayısıyla olayı Selçuklulara bağlamak bir gelenek olmuştur. Ancak sona erdikleri yıl ve hadiselerin anlatılışı başka başkadır. Bu geleneğin, Osmanlıların fetihlerde gerilemeye başladığı 17.yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır²⁴.

2.Yahşi Fakih'in menakıbnâmesi

Gerek Anonim Tevârih, gerek Ahmedî, Aşıkpaşazade, Neşrî ve Oruç b. Adil gibi ilk dönem Osmanlı tarihçileri aynı kaynağa, Yahşi Fakih'in yaklaşık 1405'te yazdığı kayıp menakıbnâmesine dayanmaktadırlar. Hakkında Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu olmaktan başka hiçbir bilgi bulunmayan Yahşi Fakih'in, erken dönem geleneklerinin özgün bir derlemesi olan eseri üzerine Aşıkpaşazâde'nin yazdığı ilave, sadece kendi ailesini ön plana çıkarmaktan ibarettir. Dolayısıyla Aşıkpaşazâde tarihinin, Osmanlıların ilk dönemlerinden bahseden en önemli kısmı Yahşi Fakih'in menakıbnamesidir. H.İnalçık'ın tespitleriyle birlikte, Batılı Türkologlar da rahatlıkla bir Yahşi Fakih kroniğinin varlığından söz ederler²⁵. İlk dönem Osmanlı tarihinin orijinal kaynaklarının birer menakıbnâme ve gazavatnâme olarak kabul edildiğinde, bunun bilinen ilk örneğinin de Yahşi Fakih'in bu eseri olduğu belirtilmelidir. En azından bu kronikleri düzen-

²³ Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5584; *Anonim Tevârih-i al-i Osman*, F.Giese neşri, s. 7-9.

²⁴ Bkz. Victor L. Menage, "Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, derleyenler: O.Özel-M.Öz, İmge kitabevi, Ankara 2000, s. 79.

²⁵ Bk. H.İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 94-117; H.İnalçık, "Bafcus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. Elizabeth A. Z., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.87; Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 341-394.

leyenler, malzeme olarak belirli olaylar, şahıslar veya zümreler hakkında yazılan menakıbnâmeler ve gazavatnâmeleri kullandıkları anlaşılıyor.

Orhan Gazi'nin yanında dini bir danışmanı sıfatında birisinin oğlu olması, Yahşi Fakih'in mevkiinin önemini gösterir. Dolayısıyla Osmanlı aşiretinin ilk dönemleri ile ilgili önemli hikaye ve rivayetlerin kendisine anlatılmış olması gerekir. Yahşi Fakih'in eseri, Enverî'nin *Düsturnâme*'siyle karşılaştırıldığında, aynı ortak temayı işledikleri anlaşılır. Enverî, Aydınolu Gazi Umur'un, İslam dininin büyük bir kahramanı olduğunu abartarak ortaya kor. Yahşi Fakih ise, bir misyon yüklenerek, Osmanlı hanedanının tarihini yazmayı düşünmüş olmalı ki, duyduklarını derlediğinde, gaza ideolojisini, mensubu bulunduğu aşiretin omuzlarına bir kutsal görev olarak yükler. Y.Bayezid'in gaza geleneklerinden ayrılarak kafirlerle aşırı işbirliği yapmasını eleştiren ve sonuçta Timur'a yenilmesini Allah'ın adaleti olarak gören Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin Kantekuzen'le işbirliğine değinmemesi, onun gaza doktrinini ön plana çıkardığını açıkça ortaya kor²⁶. Yahşi Fakih, kroniğini ele alırken, her şeyden önce yaşadığı zamanın ve mekanın tam bir gaza dönemi olduğunu yansıtır. O dönemde, her halükarda Anadolu'daki Moğol varlığı, değişik Türk beyleri ve göçebeleri bir anlamda yeniden birleştirmişti. Çünkü bunların hepsi de yabancı ve farklı bir dinden olan tek bir güce karşıydılar. Sufi tarikatları da çeşitli Türk toplulukları arasında onları gazaya teşvikte önemli bir rol oynuyordu.

Yahşi Fakih, Moğolları Tatar adıyla zikreder ve gaza yapmayı engelledikleri için onları, muğlak bir şekilde Türklerin ortak düşmanı olarak anar. Anlaşıldığı gibi, Yahşi Fakih, eserini yazarken sözlü geleneğe dayanır. Zira fatih Türk kitleleri büyük ekseriyetle aynı sosyal tabana, Oğuz geleneklerini yansıtan Türkmenlere dayandığı için, Anadolu'daki halkın sözlü geleneği şüphesiz homojendi. İlk Osmanlıları, Selçuklu hanedanına bağlayan gelenek de Yahşi Fakih'le başlar. Zira bu aynı zamanda bir meşruiyet kaynağı idi. Rivayete göre Osman Gazi demiş ki "Selçuk sultanına sultanlık veren Allah bana dahi gazayile hanlık verdi"²⁷. Bu nedenle 1337 tarihli cami kitabesinde Orhan, sultanu'l-guzat (gaziler sultanı) unvanını kullanmıştı. Yahşi

²⁶ Elizabeth A. Z., "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 349-350.

²⁷ H.İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Sorunu", *Doğu Batı Mahaleler I*, Doğu Batı yayınları, Ankara 2005, s. 117; Elizabeth A. Z., a.g.m., s. 355.

Fakih'ten gelen ilk menakıbnâme, Osman'ı çoğu kez Osman Gazi olarak anar.

Gazileri cesaretlendirmek için dervişler öyküler anlatıyor ve bu hikayeler daha sonra gerçeğe dönüştürülüyordu. İslam gazilerinin Bitinya bölgesinde şehirleri kuşatıp etrafına göçebelerin yerleşmeleri, Yahşi Fakih tarafından samimi bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatımın merkezinde gazi askerler bulunur. Bazen kuvvetli surlarla çevrili bu şehirler de kısa süren ablukadan sonra kendiliğinden teslim oluyorlardı. Dolayısıyla bu sırada yapılan gazalarla ilgili bir çok efsane ve hikaye de haliyle sözlü gelenek içerisinde gelişecek ve bu kronikler arasında yer bulacaktır. Eşya yüklerinin içerisinde saklanarak şehre girmeyi başaran Türk gazilerinin Bilecik'i fethetmesi olayında olduğu gibi, Yahşi Fakih'in bir çok rivayeti, öyküye benzemekte, Aydos ve Samandra gibi sıradan hisarların fethi bile özgün bir tarih ve efsaneyle anlatılır²⁸. Böylece her fetih ayrı bir anlam kazanırken, Osman ve Orhan'ın karizmaları artıyor, etrafı, her taraftan gelen gazilerle doluyordu.

Yahşi Fakih'in anlatımında, beyler, gazilerle arkadaşlar ve halkın günlük hayatında yer alırlar. Kantakuzen, Maltepe savaşından hemen sonra Orhan tarafından toplanan bir savaş divanından bahseder. Hatta ayrıntıları doğrudan Orhan'ın ağzından alması muhtemeldir. Toplantının başlarında sultanın görüşü ağır basarken, Orhan, babası Osman'ın arkadaşlarından olan iki eski gazinin itirazları sonucu tamamen değişik bir karar verir²⁹.

3. Erken Osmanlı kroniklerinde gaza

Osmanlılarda gaza ideolojisinin en belirgin olduğu ilk dönemleri anlatan Ahmedî, Enverî, Aşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihi gibi yazarı belli olan kroniklerde gaza konsepti çok canlıdır. Ancak bizzat Aşıkpaşazâde'nin ve dolaylı olarak da bir çok Osmanlı kroniğinin temel aldığı Yahşi Fakih menakıbnâmesi'nden öncelikle bahsedildi. Enverî'nin Düsturnâmesi ise özellikle Gazi Umur'un menkıbevi öyküsünü esas aldığı için kahramanlık menkıbeleri başlığı altında ele alınacaktır.

a. Aşıkpaşazâde Tarihi: Yerli ve yabancı bir çok tarihçinin üzerinde en çok tartışma ve kritik yaptıkları, çeşitli şekillerde neşri bulunan eserde "Gaziyan-ı Rûm" adıyla, Anadolu'da gazilerin oluşturduğu bir zümreden ve

²⁸ Elizabeth A.Z., aynı makale, s. 366.

²⁹ Kantakuzen'den naklen E.A.Zacharidou, aynı makale, s. 383.

bunların teşkilatından ilk söz eden Aşıkpaşazâde'dir (öl.1502). Evinde hasta yattığı Yahşi Fakih, kendisine I.Bayezid zamanına kadarki olayları içeren ve bir Osmanlı tarihi olan Menakıb-ı al-i Osman'ı hediye etmiştir. Aşıkpaşazâde, I.Bayezid zamanına kadarki Osmanlı tarihini bu kaynaktan naklettiğini söyler³⁰. Bu eser, dolaylı olarak Aşıkpaşazâde'yi kaynak alan başta Neşri olmak üzere erken dönem bir çok Osmanlı tarihine de temel teşkil etmiştir.

Aşıkpaşazâde, Bursa fatihi olarak andığı Orhan Gazi'yi "gaza için ak börk giyüptür, yüzü ak işi sağ Orhan Gazi, ne giyse yaraşur Orhan Gazi, Aşık Paşa zamanında idi gazi" mısralarıyla niteler³¹. İlk zamanlar serhat bölgesinde kızıl börk giyen bu Türkmen savaşçıları, Orhan Gazi zamanında yeni bir örgütlenme ile yaya adı altında Beyin has ordusunu oluşturacak, kızıl börk yerine ak börk giyeceklerdir. Uçlara gelip yerleşen gazilerin belli bir sosyal tip temsil ettiğine kuşku yoktur. Nitekim Orhan Bey'in 1337'te Bursa'da yaptırdığı camiin kitabesinde "emir-i kebir, sultanu'l-guzat" ibareleri bulunmaktadır³². Oğlu Gazi Hüdavendigar da Memluk sultanı Seyfeddin Berkuk tarafından aynı şekilde "sultanu'l-guzat ve'l-mücahidin" olarak nitelendirilmiştir³³. Bu unvan, Murad'ı Balkan fatihi olarak onun gazi sıfatını öne çıkarır. I.Murad Anadolu'da sınırlarını Danişmendlilerin izlerini taşıyan Tokat'a dek genişletmişti. Orada 150 yıl önce Selçuklu sultanı I.A Keykubad'ın emriyle Farsça yazılmış olan eserden, Gazi hanedanının tarihçesinin Türkçe'ye aktarılmasını emretti. Bu konuya kendi gazileri arasında yaygın bulunan, Danişmendlilerle ilgili türküler ve öyküler dolayısıyla merak sarmış olmalıdır³⁴. Aşıkpaşazâde, hanedanın özel ilgisine mazhar olduğu için yazdıkları aynı zamanda devrinin Osmanlı zihniyetini de sergiler. Kendisi de bir gazi olan Aşıkpaşazâde, bir Menakıb-ı al-i Osman yazarıdır. Bizzat gazilere hitap ederken şöyle seslenir: "Hey gaziler, bu menakıbu kim yazdum vallahî camine ilmüm yatışüp yazdum, sanmanuz kim yabandan yazdum." O, çeşitli vesilelerle menakıb kitaplarını inceleyip hülasa ettiğini veya bizzat görüp işittiği olayları yazdığını ileri sürer. "İnsanlar Osmanlı sultanlarının kahr-

³⁰ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332, s.84.

³¹ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332, s.43

³² Z.Velidi Toğan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 338.

³³ Neşri, *Kitab-ı Cihannüma I*, nşr. M.A Köymen, Ankara 1949, s. 217.

³⁴ Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. F.Berkıay, Kaynak yayınları, İstanbul 1985, s. 56-57.

manlıklarını okudukları veya dinledikleri zaman, onların ruhlarına dua etsinler” der³⁵.

b. Neşri Tarihi: Cihannüma adlı sekiz kısımlık bir dünya tarihi olup (1512), bunlardan altıncı kısmı Osmanlı tarihidir ve evlad-ı Oğuz Han başlıklı girişten sonra, 1485'e kadar gelen hadiseleri anlatmaktadır. Aşıkpaşazâde'yi kaynak aldığı anlaşılan Neşri'nin kendisinden sonra gelen tarih yazarlarına etkisi büyük olmuştur. Genellikle Tevarih-i al-i Osman adıyla bilinen eser, P.Witte'ın incelemeleri sonucunda bir toplama ve derleme sonucu oluşturulduğu anlaşılmıştır³⁶. Eserde Osmanlılarda gaza konsepti; “...atası Ertuğrul tariki üzere gazaya nasb-ı nefis edüp ve niyyeti hayr olup mahza itmeği gazadan çıkarayım hiçbir melike ihtiyaç göstermeyeyin hem dünya ve hem ahiret elüme girsin derdi, zamanında olan selatin-i izam ve müluk-kiram sıdk-ı niyyeti ve hulul-ı taviiyeti olmağın Bileciki feth edicek ana mani olmayıb belki kafirden ne fethederse ana helal olsun dediler, anun için Osmana ve evladına gazi denildi. Zira bunların bünyadı sair mülük gibi mümine tagallüble olmayub heman mahza gaza ve cihadla olmağın hakikaten gazilik adına bunların istihkak-ı zatisi olup ism müsemmaya mutabık oldu...”³⁷ şeklinde veciz bir şekilde idealleştirilmiştir. Müellif, Osmanlı sultanlarını gazi sultanlar olarak anmakta “...ve onlar kafirlerden her ne alırsa helal ve meşru olduğunu”, fethettiği toprakların sadece Allah'ın emriyle, gaza ve cihat yoluyla küffardan alındığını belirterek, Osmanlı saltanatının meşruluğunu gaza ideolojisine dayandırmıştır.

c. Oruc b. Adil, Tevarih-i al-i Osman: Eser (1495), başlangıcından Fatih'e kadar olan dönemi içermektedir. Ona göre Osmanlılar, “Gazilerdir ve galiplerdir, fi sebilillah hak yoluna durmuşlardır, gaza malını cem idüp Hakka harc edicilerdir ve Haktan yana gidicilerdir. Din yoluna gayretlüdürler dünyaya mağrur değüllerdür. Şeriat yolunu gözetnicilerdür ehl-i şirkten intikam alıcılardır”. Oruç tarihinde Osmanlı gazilerinin kaynağı, Mahan'a, Ebu Müslim'e kadar gider³⁸. Necib Asım, bundan en eski Osmanlı tarihi diye bahsetmiştir. Bu tür eserlerde Alplar, alp-erenler gibi ahiler de Osman Gazi'nin en yakınları olarak gösterilirler. Osman, bir ahi şeyhi olması kuvvetle muhtemel olan

³⁵ Aşık Paşaoğlu Tarihi, Nihal Atsız neşri, MEB yayınları, İstanbul, 1992, s. 200.

³⁶ Fr. Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Coşkun Alptekin, KB Yayınları, 1992, s. 42.

³⁷ Neşri, Kitab-ı Cihannüma, nşr. Fr. Teaschner, Leipzig, 1951, I, 19; F.R.Unat-M.A.Köymen neşrinde metin biraz daha farklıdır: Ankara 1987, I, 52-53.

³⁸ TOEM, I, 1910, 42 vd.; Oruç b. Adil, Tevarih-i al-i Osman, haz. F. Babinger, Hannover, 1925.

Şeyh Edebali'nın irşadı ve beline gaza kılıcı bağlaması ile gazi olmuş, gaza akınlarına başlamıştır³⁹.

Osmanlılar için nesep (hükümdar soyu) ve gaza, hanedanın meşruiyeti ve tanınması için iki temel şarttı. Fakat bu iddialar, Aşıkpaşazâde'nin yazdığı gibi, Osman zamanında açıkça dile getirilmemişti; fakat daha sonra Balkanlardaki fetihle hanedanın gücü artınca, özellikle İran'daki yönetici hanedanlar karşısında, İslam dünyasında hanedanın üstünlüğü fikrini ileri sürmeye başladılar. Ancak Timur darbesi, Osmanlı kaynaklarının fikir birliği etmişçesine Oğuz geleneklerine ve gaza ideolojisine sarılmalarına yol açtı. Nitekim çoğu 15. yüzyıldan sonra yazılan kaynaklar, merkezîyetçi politikalara hız veren Yıldırım Bayezid'in gazilik geleneklerinden ayrılmasını şiddetle tenkit ederler. Saraydaki devşirme bürokratların, Hıristiyan danışmanların yoğunluğu ve evlendiği prenseslerin etkisinde kalması dolayısıyla Bayezid'i Hıristiyan düşünceli padişah olarak tasvir ederlerken, sonuçta Allah'ın gazabına uğradığını, Timur'un kendisine gerekli dersi verdiğini belirtirler⁴⁰.

Anlaşılan bu iddialar Aşıkpaşazâde'nin tarihini yazdığı sırada, Osmanlı aydınları arasında yaygındı. Gerçekten Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Memluk sultanına gönderdiği mektupta, Allah'ın gazada Müslümanlara lider olmak üzere kendisini seçtiğini ileri sürmüştü. 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken şöyle demiştir: "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmese bize gazi demek layık olmazdı". Daha sonra I.Selim ve Kanuni, "Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi" oldukları iddiasını meşrulaştırmak için aynı argumani, dünyada Müslümanların tek hamisi ve gaza lideri oldukları fikrini kullandılar⁴¹.

d. İskendernâme

Ahmedî (öl.1413) tarafından Türkçe yazılmış ilk Osmanlı tarihi olan İskendernâme, gaza ideolojisine yer veren en önemli kaynaklardan birisidir. Müstakil bir Osmanlı tarihi olmayan eser, Büyük İskender'in hayatını ve savaşlarını anlatan 8251 beyitlik manzum bir destan olarak yazılmıştır (1390). Ahmedî, bu eserini önce Germiyanoglu Süleyman adına yazmışsa

³⁹ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, s. 73.

⁴⁰ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* I, c yayımları, İstanbul 1982, s. 60-61.

⁴¹ H.İnalçık, "Aşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalıdır", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 139.

da bu beylik Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, kısa bir Osmanlı tarihi de ekleyerek, I.Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a takdim etmiştir. Kısa ve eksik olan bu manzum Osmanlı tarihi, şair tarihçi Ahmedî'nin Süleyman Çelebi'ye iltica ettiği zamanlarda eklenmiştir. Ahmedî, Timur'un Anadolu'dan çekilmesinden sonra meşru hükümdar olarak tanıdığı Emir Süleyman'ın güvenini kazanmış ve onun himayesine girmişti. Bu nüshada Ahmedî, İskender menkıbesine Osmanlı tarihinden kendi zamanına kadar geçen hadiseleri özetleyerek eklemiştir. Ertuğrul'dan I.Bayezid'in ölümüne kadar olan Osmanlı tarihi, "Dasitan-ı Tevârih-i Müluk-ı al-i Osman" adıyla yazılmıştır ki mevcut İskendernâme nüshalarının hepsinde bu bölüm mevcut değildir. İlk kez Necib Asım Bey, eserin Osmanlı bölümünü neşretmiştir⁴².

Osmanlı hanedanını gazi sultanlar olarak tasvir ettiği eser, Osmanlı tarihinin karanlık dönemiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Mesela merkezî politikalarından dolayı gazi çevresi tarafından seilmeyen Y. Bayezid, ilk kez kardeşlerini katlederek tahta geçen sert bir sultan olarak eleştirilir: *Oldılar yağı ana kardaşları / kamunun bütü elinde işleri....* Daha önce, Germiyanlılar dışında Aydınolu Ayas beyin hizmetinde de bulunmuş olan Ahmedî, I. Bayezid'in Timur'a mağlubiyetinden sonra oğulları, I. Süleyman ile birlikte gaza diyarı Edirne'de yaşamış, son olarak da I. Mehmed'e intisap etmiştir. Görüldüğü gibi Ahmedî, ömrünü gaza faaliyetinde bulunan Türkmen beylikleri topraklarında tamamlamıştır. Eserin, gaza ideolojisi ve gazilerden bahseden yazılı ilk Osmanlı tarihi olması önemlidir: *Gazi ol kamaya ganimet kim / Mal içundur haramilik gazavat...*⁴³ beytinden de anlaşılacağı gibi, eserde, gaziliğin sadece ganimet sevdasıyla yapılan bir eşkıya hareketi olmadığı, dini ve mistik yönü ağır basan kutsal bir görev olduğu anlaşılmaktadır.

Eserini bazen gazavatnâme, bazen de gaziler tarihi olarak anan Ahmedî'ye göre gazi, Allah'ın yeryüzünde şirki kaldırmak için kullandığı bir silah ve hizmetkardır, Allah'ın kılıcıdır, müminlerin hamisidir; Allah yolunda ölürse şehittir ve Allah katında sonsuzluğa erişir⁴⁴. Eser, uç bölge-

⁴² TOEM, I, 1910, 41. Daha sonra N. Atsız (Osmanlı Tarihleri serisi içinde (1949), I.Ünver (tenkitli neşri 1983) ve başkaları tarafından bu önemli eser çeşitli şekillerde neşredilmiştir.

⁴³ Yaşar Akdoğan, *İskendernâme'den Seçmeler*, Kültür Bk. Yay., Ankara 1988, s. 22.

⁴⁴ Ahmedî, *Dasitan ve Tevârih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri serisi*, İst. 1949, I, 6-8.

lerde kurulan Türkmen beylikleri sahasındaki gaza faaliyetinin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Osmanlı tarihleri içerisinde, resmi ideolojinin de gaza hakkındaki düşüncesinin ilk yorumcusu Ahmedî'dir. Ahmedî'nin ibadet olarak kabul ettiği gaza anlayışı iyi niyet gerektirmektedir. Sadece ganimet amacı güdülmemelidir. Esere gaziyi, "*Hak dininin vasıtası.... Tanrı'nın kılıcı... Dünyadaki şirkten temizleyen süpürgeci*" olarak tanımlamakla başlar. Aynı yerde Ahmedî gazileri, Ortodoks İslam'ın evrenin yaratılışı ile ilgili nazariyesi çerçevesinde değerlendirmiştir: "*Gaziler ahir zamanda geldiler*" çünkü *son gelen ön gelenden yeğ olur*"⁴⁵. Tıpkı Hz. Muhammed'in de en son ve en iyi peygamber olması gibi... Böylece Ahmedî, gaziler ve onların liderleri olan Osmanlı sultanlarına, Ortodoks İslam'ın dünya tasavvurunda bir yer bulmuştur.

Popüler kahramanlık geleneği yerine Ortodoks İslam'ın geleneklerinden kaynaklanan bu gaza anlayışı, Osmanlı meşruiyetinin dayandığı belli başlı esaslardan biri olmuştur. Ahmedî'den sonra birçok tarihçi eserlerinde aynı düşünceyi devam ettirir⁴⁶. Bu manzum eserde, Hz. Muhammed ve Emir Süleyman'ın yanı sıra bir de Hz. İsa'ya yönelik bir methiye yazılmış olması, gazi muhitinin Hıristiyan çevre ile iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. Keza yaşam biçimleriyle, gelenekleriyle, muhalefetleriyle ittifaklarıyla, ideolojileriyle, dini anlayışlarıyla (ne tam Heterodoks ne de tam Ortodoks) farklı bir sosyal gurup olan gaziler içerisinde Köse Mihal ve Evrenuz Gazi gibi Rum kökenli olanlar da az değildir. Aydos kalesinin fetih öyküsünde olduğu gibi, Osman'ın gazi arkadaşlarından Gazi Rahman'a aşık olan tekfurun kızı, gece kale kapılarını gazilere açması gibi erken kroniklerde geçen buna benzer birçok örnek, bu iç içe yaşantıyı göstermektedir⁴⁷.

Tarihi hadiseleri anlatan bir vakayiname olmaktan ziyade, ahlakî değerlerin o dönemin kutsal savaşla perçinlenmesi gerektiği öğüdünü veren eserde, ilmihal geleneğinde görüleceği üzere, gaziliğin hayırlı davranış biçimi olduğu çeşitli örneklemelerle anlatılmaktadır. Önemli bir yanı da eser, 15.yüzyıldan başlayarak yazılan bir çok Tevarih-i al-i Osman'a kaynak olmuştur. Ayrıca Osmanlılarda Oğuz gelenekleriyle ilgili ilk bulgu,

⁴⁵ Ahmedî, *Dasitan ve Tevarih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N. Atsız, s. 6-25.

⁴⁶ Bk. Colin İmber, "Osmanlı İlanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 249.

⁴⁷ Fetihle sonuçlanan bu tür aşklara, Dede Korkut'ta (Kan Turalu'nun Trabzon Rum tekfurunun kızıyla aşk öyküsü), Danişmendname'de ve Düsturname'de de rastlanır; bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*, Universty of California press, Berkeley 1995, s. 70.

Ahmedî'nin bu eserine dayanmaktadır. Eserini Selçuklu'nun sonlarından başlattığı gibi, Osman'ın babası Ertuğrul'un Oğuz soyundan geldiğini de söyler⁴⁸. Bu da bize daha o zamandan beri Oğuz geleneklerinin dikkate alındığını gösterir. *Kafir üzre kıldılar avan-ı din / Andan erdiler gaza adın akm....*⁴⁹ beytinde, İslâmî gelenek gaza ile Türkçe akın sözcüğü birleşmektedir.

C. Kahramanlık Menkıbelerinde Gaza İdeolojisi

Gaza ruhuyla dolu bir toplumda gazavatnâme ve menakıbnâmeler, askeri seferler sırasında, genellikle genel toplantılarda, orduda veya Bursa Şer'îye sicilleri arasında bir kayıta gördüğümüz gibi, tüccarların kendi paralarıyla askerleri donattıkları pazarlarda, bozahanelerde veya benzeri toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için düzenlenirdi⁵⁰. Anadolu Selçuklu sultanlarının ve Türkmen beyliklerinin saraylarında da tarih-hanlar ve menakıbnâme okuyan halk şairleri mevcuttu. Osmanlılar da bu geleneği, gazilerin kutsal savaşlarını anlatan öyküleri gazavatnâme adıyla devam ettirdiler. Ahmedî'nin Türkçe Dasitân'ı bunların ilk örneği olarak kabul edilebilir. Enverî'nin Düsturnâmesi'ndeki Gazi Umur destanı da bu türden bir eser olarak düşünülebilir⁵¹.

Her hangi bir savaş veya seferi tasvir eden gazavatnâmeler, Osmanlı gaza ruhunu canlı bir şekilde yansıttıkları gibi, oldukça ayrıntılı bilgiler vererek bu yönleriyle klasik tarih kaynaklarının boşluklarını doldururlar. Gazavatnâmeler, bize Arap edebiyatından geçmiş bir türdür. Önceleri siyer kitaplarında bir bölüm iken, özellikle Anadolu'da yaygınlaştığını ve dolayısıyla burada ayrı bir edebi tür olduğunu söyleyebiliriz. Keza Arap literatüründe bu tür eserlere megazi denilmektedir. Arap edebiyatında bu türde en önemli eser Vahidî'ye ait Kitabü'l-Megazi'dir. İlk dönem Anadolu gazileri, İslamiyet'in doğuşundan sonra Anadolu'ya ilk akınları gerçekleştiren Arap mücahitleridir. Şüphesiz bu akınlarda yeni bir dini yayma ideali ve heyecanı hakimdir. Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hamza vd.nin gazaları, Türk halk edebiyatında efsanevî fetih olayları olarak aksetmişlerdir. Bu gaza menkıbeleri asırlarca ağızdan ağıza geçerek sözlü folklor malzemesi

⁴⁸ Ahmedî, *İskendernâme*, cđ. İsmail Ünver, Ankara 1983, s. 7-8.

⁴⁹ Ahmedî, *İskendernâme*, s. 66a.

⁵⁰ F.Köprülü, "Menakıbnâmeler", *Türkiyat Mecmuası*, 1965. Menkıbe kelimesi, 15.yy Türkçe'sinde, hem dini hem de din dışı anlamında kahramanlık/macera anlamına gelmektedir.

⁵¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 102.

olmuş, halk arasında büyük bir ilgiyle okunmuşlardır⁵². Hamzanâmeler gibi, fütüvvetnâme, fetihnâme, şahnâme, zafernâme vb. eserler de gazavatnâme geleneği içinde ele alınmıştır ki kütüphanelerimiz bu türün örnekleriyle doludur.

“Tezkire-i Satuk Buğra Han” adıyla tanınan ve Karahanlıların ilk hükümdarı Satuk Buğra’nın hayatını anlatan eser, Türk edebiyatında menakıbnâme türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir⁵³. F.Köprülü, bu eserdeki birçok olayın tarihi hüviyeti olduğunu, hatta coğrafi mevkilerinin bile tayin edildiğini bildiriyor. Müellif, bu menkıbeler mecmuasının, doğudan gelen putperest Türk ve Moğol kabilelerinin hücumlarına karşı Müslüman Türklerin cengaverlik ve dindarlık duygularını kuvvetlendirmek maksadıyla kaleme alındığını belirtmektedir⁵⁴. Gerçekten de Orta Asya Türklerinin destanî Müslüman atası Satuk Buğra han ve Karahanlılar, açtıkları yeni ve zinde gaza ruhuyla, Asya bozkırlarında gayrimüslim Türklerle savaşmışlardı. Aşağıda görüleceği üzere Divanü Lügati’t-Türk’te, bu gazalardan manzum şekilde bahsedilmiştir.

Bu arada tahta kılıçlarıyla küffara karşı cihat eden, bir avuç müridiyle kaleler fetheden, Osmanlı ordularının önünde savaşan heterodoks şeyh ve dervişler adına yazılan vilayetnâmeler de bir nevi gazavatnâme sayılabilir. Bektaşi menakıbnâmeleri dairesinde ele alınan Vilayetnâme-i Otman Baba, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan, Geyikli Baba vb. vilayetnâmeler, gaza ve cihat konularına ağırlık vermesi açısından hiç de Danişmendnâme ve Battalname’den geri kalmazlar. H.İnalcık, Velayetname-i Otman Baba adıyla bilinen menakıbnâmenin, Fatih döneminde yaşamış Türkmen gazi dervişlerinden Otman Baba’nın gerçek yaşamıyla ilgili bilgiler verdiğini, onun gaza faaliyetleri ve gazi çevresiyle olan önemli ilişkilerine de ışık tuttuğunu, dolayısıyla Osmanlı dini-sosyal tarihine ait önemli bir kaynak olduğunu belirtir⁵⁵. Tarihçimiz, burada alplık, alperenlik (derviş-gazi) ve oradan gaziliğe geçişi sosyal bir dönüşüm olarak ele almaktadır. Fatih döneminde yaşayan Otman Baba (öl.1478), iki abdalı Deli Umur ve Kaymal ile birlikte Rumeli’de gazalarda bulunan, küffara karşı cihat edenlerin yar-

⁵² Müjgan Cumbur, “Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız”, *Erdem Dergisi*, C.3, S.9, 1987, s. 779-809.

⁵³ Bkz. A.Y.Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, TTK yayınları, 1992, s. 43-44.

⁵⁴ F.Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yayımları, İstanbul 1980, s. 164-165.

⁵⁵ H.İnalcık, “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Doğu Batı Mahaleler I*, s. 129.

dımına Hızır gibi yetişen ve hudut boylarında savaşan uc beylerinin saydığı ve koruduğu kutsal kişidir. Mihaloğlu Ali Bey gibi ünlü Tuna uc beylerinin yanında akıncı/gazi olarak hizmet etmiş olan Otman Baba, adına derlenen Vilayetnâmesinde, adı geçen ünlü gazi lideri tarafından bir veli olarak sayıldığı ve onu himaye ettiği anlatılmaktadır⁵⁶.

Vilayetnâme-i Seyyid Ali Sultan'da, Kızıl Deli lakabıyla şöhet bulan Seyyid Sultan, Seyyid Rüstem Gazi adlı bir derviş ile beraber, Y. Bayezid zamanında Horasan'dan Anadolu'ya gelerek, maiyetindeki derviş ve alperenlerle Rumeli'deki fetihlerini, Edirne ve Dimetoka'yı ele geçişleri ve burada tekke kurarak yerleşmesini anlatır. Burada ikisi de tam bir gazi-veli hüviyetindedir. Eserdeki menkıbelerin gerçekten Gelibolu başta olmak üzere Bolayır, Edirne, Dimetoka, Şumnu, Rusçuk ve Silistre gibi 15.yüzyıl Osmanlı fetihlerinin cereyan ettiği yerlerde geçmesi bunların tarihi bir esasa dayandıklarını gösteren işaretlerdir⁵⁷.

Binlerle ifade edilen divan veya mesneviler yanında bugün Anadolu'da tespit edilmiş 300 civarında gazavatnâme, büyük ölçüde gaza geleneği üzerine oturmuş bir toplumun ruhunu da sergilemektedir⁵⁸. Türk edebiyatında bizzat gazavatnâme adıyla yazılan ilk örnekler 15.yüzyıldan itibaren görülmeye başlar. Osmanlıların ilk dönemlerine ait savaşları anlatan eserlerin hepsi elimizde değildir. Gazavatnâme adıyla bilinen ilk eser, müellifi belli olmayan "Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehmed Han"dır⁵⁹. Eserde II.Murad'ın İzladi ve Varna savaşları işlenmiştir. 1456'da İranlı bir şair olan Kaşifi, Fatih'in gazalarını methedip yücelten Gazavatnâme-i Rum'unu yazmıştır. Sultana ithaf edilen bu eser orijinal tarihi bilgiler içerir⁶⁰. İlk önce Anadolu'da hakim beyler adına Türkçe'ye tercüme edilen bu tür eserler, 15.yüzyıldan itibaren Osmanlı beyleri adına derlenerek, Osmanlı tarihçiliğinin ilk örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu eserlerde olayların günü gününe tarihleriyle birlikte kaydedilmiş olması göze çarpar. Bunlar "Tarihi takvimler" adıyla da anılır oldular. Sade bir dille herkesin anlayabileceği popüler hisleri yansıtan menakıbnâme türü, Aşıkpaşazâde ve Anonim Tevarih gibi

⁵⁶ H.İnalçık, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 139.

⁵⁷ A.Y.Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, s. 54-55.

⁵⁸ Bk. A. Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, TTK yayımları, 1956.

⁵⁹ H.İnalçık ve M.Oğuz, *Gazavat-ı Sultan Murad bin Mehmed Han*, TTK Yayınları, Ankara 1978.

⁶⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 111.

popüler eserlerde olduğu kadar, sonraki asırlarda da birçok gazavatnâmede yaşamaya devam etmiştir. Gerçekten de dinleyicilerine “hey gaziler” diye seslenen Aşıkpaşazâde,⁶¹ yukarıda görüldüğü üzere, gaziler için, bir gazi sıfatıyla yazdığı tarihi, bir menakıbnâmeden öteye geçmez.

Gazanâme-i Çehrin adıyla kaydedilip diğerlerinden farklı olarak doğrudan olayı yaşayan bir komutan şairin kaleminden çıkan bir örnekte, gazilerin Bektaşilikle ilişkisi görülmektedir⁶²:

*Girup vâsf-ı merdan-ı perhaşdan
Şüru eyledi Hacı Bektaşdan
Mukannen budur kim ola he zaman
Yeniçer güruhu mukaddem revan
Nola bu ocağolsa şöhret-fiken
Çerağı yakar Hacı Bektaşdan*

Yeniçeri askeri teşkilatı benzeri düzenli ordu kurulmadan önce, Osmanlı ordusunun hepsini gaziler oluşturmaktaydı. Anadolu ve Rumeli gazileri arasında, Hacı Bektaş kültü çok kuvvetli idi. Çünkü başlangıçta Rumeli'deki savaş esiri Rum çocukları Anadolu'ya gönderilir, gazi aileleri içerisinde eğitilip Türkçe öğrenmeleri, Türk-İslam geleneğiyle yetiştirilerek devlet hizmetine alınmaları, başlarına serpuş olarak ak börk giydirilmeleri hep bu gelenekten kaynaklanmıştır. Bu yüzden gazi geleneğinin devamı Yeniçeri teşkilatında açıkça görülür. Bektaşî tarikatıyla tarihi ve manevi ilgisinden dolayı yeniçerilere Gaziyân-ı Hacı Bektaş-ı Veli denilir. Bektaşî tarikatıyla Yeniçeri ocağı o denli birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir ki, 16.yüzyıldan itibaren, bir dede tarikat reisi seçildiğinde, İstanbul'daki Yeniçeri kışlasına gelir, tacını kendisine Yeniçeri Ağası giydirdi. Yeniçeri ocağı, adeta gazi adetlerinin sistemleştirilmiş haliydi.

Bu arada Anadolu'da özellikle Bektaşî Türkmenler arasına 15.yüzyıldan sonra, özellikle Şah İsmail'le birlikte Şii motifler de girer. Şahın kızıl başlıklı Türkmenleri karşısında, Osmanlı'nın ak börklü askerleri arasında meşruiyet mücadelesinde, gazilik esas alınmıştır. Şah İsmail kendisini kahramanlık ve yiğitlik sembolü ve şah-ı merdan sıfatı ile anılan Hz. Ali ile özdeşleştirmektedir: *Şahın evladına ikrar idenler / Ahiler Gaziler Abdallar oldu...* Yine,

⁶¹ H. İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 102.

⁶² Vuslatî Ali Bey, *Gaza-name-i Çehrin*, hz. M. İscn, Atatürk Kül. Mrk. Bşk. Yayınları, Ankara 2003, s. 256.

Hatayî mahlasıyla yazdığı şiirler arasında boz atlı askerleriyle birlikte gazalar yapan gerçek gazilerin kendileri olduğunu iddia eder:

*Allah Allah diyin Gaziler din şah menem
Men sufiler yoldaşyam Gaziler din şah menem
Kırmızı taclu boz atlu ağır leşkerlü
Murteza Ali zatlyem Gaziler din şah menem....*⁶³

1. Battalnâme

Türkler arasında el-Battal (kahraman) lakabıyla şöhret bulan Emevi komutanı Seyyid Battal Gazi'nin Anadolu'da yayılan kahramanlık menkıbeleri destanlaştırılarak bir halk hikayesi olan Battalnâme oluşmuştur. İlk İslam tarihçilerinden Taberi ve İbnü'l-Esir'e göre Abdullah Battal, Anadolu'da kahramanlıklarıyla o kadar şöhreti yayılmış ki, döneminde Anadolu'da bir sulh ve sükun devri yaşanmış, sadece Türklerin değil Hıristiyanların da gönlünde taht kurmuş, Şam'dan İstanbul'a kadar insanlar güven içerisinde seyahat edebilmişlerdi⁶⁴. Eserin yazma nüshaları, bir kültür ve edebiyat ürünü olarak, Menakıb-ı Gazavat-ı Seyyid Battal Gazi, Hikayat-ı Seyyid Battal Gazi gibi isimlerle anılırlar. 1245-46'da yazıldığı kesin olarak bilinen Danişmendname'de Melik Danişmend'in Battal Gazi soyuna bağlandığı dikkate alınırsa, eserin meçhul müellifinin kitabını bu tarihten önce yazdığı anlaşılmaktadır. Zamanla, klasik bir Türk alp-gazisi şekline dönüştürülmüş olan Battal Gazi'nin menkıbevi şahsiyeti etrafında şekillenen Battalnâme, 11-13.yy.lar arasında teşekkül ettirilmiş olmalıdır.

Selçuklu serhat bölgelerinin merkezindeki eski bir Bizans manastırı da ünlü Seyyid Gazi külliyesine dönüştürülmüştü. Selçuklular zamanında Battal Gazi'nin şehit olduğu ve adını verdiği Seyitgazi'de, ilk kez I.A.Keykubad mezarı ile ilgilenmiştir. P.Witteck'e göre, bu mezar, 1204'te uçtaki Türkmen gazilerin desteğiyle tahta geçen I.G. Keyhüsrev tarafından inşa edilen türbe ve mescitle, bir gazi ziyaretgahı olarak Osmanlıya kadar gelmiştir. Osmanlılar zamanında da önemini sürdüren ziyaretgah, büyük bir külliye haline getirilmiştir⁶⁵. Malatya dahil değişik yerlerde de türbesi olmasına rağmen,

⁶³ I. Melikoff, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 41, 56.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamül Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. A. Ağırakça, Bahar yayınları, İst. 1991, C. 5, s. 207.

⁶⁵ P.Witteck, *Menteşe Beyliği*, s. 8; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, s. 38; 717'de Emeviler'in İstanbul kuşatmasına katılmış burada kendini göstermiş, Eskişehir'in

Seyyid Battal Gazi külliyesi, uzun bir zaman Türkmen gazilerin ziyaretgahı haline gelmiştir. Selçuklu sultanları, gazilerin güçlü ve etkin bir zümre olmaları yanı sıra, bir şükran nişanesi olarak söz konusu türbeye önem vermeleri, daha o zamanda Türkmenlerdeki gaza ruhunu açıkça göstermektedir.

Selçuklu uçlarında yoğun olan Türkmenlerin nüfusu, Arap coğrafyacısı İbn Said (öl.1274/ 1286) rakamlar vererek; Denizli, Kütahya, Kastamonu gibi Karadeniz sahilinden Akdeniz'e dek uzanan bir hattın batısında, Batı Anadolu şehirlerinde, yoğun bir Türkmen gazi iskanına sahne olduğunu belirtmiştir. Bu bölge, daha sonra, Türkmen Beyliklerinin kurulduğu sahadır. Müellif, bölgedeki yoğun Türkmen gazilerin faaliyetleri sonucu, güneybatı sınırını oluşturan Dalaman Çayına, Battal nehri denildiğini zikretmesi⁶⁶, bölgede Battal Gazi efsanesinin ne derece canlı olduğunu gösterir. Dalaman ırmağı ağzından Sakarya'nın ağzına kadar uzanan çizginin doğusundaki eski Selçuklu uc bölgesinde büyük bir demografik potansiyele ve yüceltilmiş bir kutsal savaş ideolojisine sahip yeni bir Türkiye doğmaktaydı. Dolayısıyla II.İnalçık'ın yerinde tespitiyle; bu patlamaya hazır uc toplumunun, Batı Anadolu ve Balkanlardaki komşu Bizans topraklarına karşı taziyette bulunması hemen hemen kaçınılmazdı⁶⁷. Osmanlılar dahil, Batı Anadolu uçlarında kurulan bütün Türkmen (Oğuz) beyliklerinin en büyük mirası din, dil ve soy birliği idi. Bu birliğin ruhu da gaza idi. Aynı dili ve ülküyü paylaşan halk, Beylikler arasındaki sınırı gaza ile kaldırmış ve gaza ruhunu en canlı yaşayan Osmanlılar, bütün halkın topraklarına dolmasına neden olmuştu. Bu yüzden F. Emecen, haklı olarak Batı Anadolu'da kurulan Türkmen beyliklerini, "ilk Osmanlılar" olarak tanımlar⁶⁸.

Erken dönem Osmanlı gazileri arasında da büyük bir saygıya mazhar olan Battal Gazi'yi, kaynaklarımız hiç olmazsa XV.yy.dan beri savaşa giden gazilerin "gazilerin ulusu" kabul ettiklerini gösteriyor. Battal Gazi kültürünün Eskişehir yakınındaki merkezi, Söğüt'e uzak değildi ve sefere çıkılmadan

güney batısında Seyitgazi kasabasında bir savaşta şehit düşmüş (740) ve orada defnedilmiştir; bk. A.Y.Ocak, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.5, s. 204-205.

⁶⁶ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev: O. Ş. Gökyay, TTK yayımları, Ankara 1999, s. 2.

⁶⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğütten İstanbul'a*, s. 232.

⁶⁸ Bkz. Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, Kitabevi, İst. 2005, s.1-16.

önce onun türbesi ziyaret ediliyordu⁶⁹. Yabancı tarihçiler, 17.yy. başlarında dahi Avrupa cephelelerinde mağlup olmaya başlayan Osmanlı askerlerinin Battal Gazi'nin türbesine sık sık uğrayıp, dua ve niyazda bulunmaya özen gösterdiklerini belirtir.

Battalnâme'de, hala halkın türbelerini ziyaret ettiği, Sivas'ta Abdulvehhap Gazi ve Erzurum'da Abdurrahman Gazi gibi meşhur sahabe komutanların adının geçmesi dikkat çeker. Eser Anadolu'da Emevi-Bizans mücadelelerinden Türk fütuhatının başladığı Türk-Bizans mücadelelerine kadar, uzun bir dönemin hatıralarını taşır ve gaza ruhu, kendini çok kuvvetli şekilde hissettirir. Türk gaza geleneğine o denli etki etmiştir ki, Melik Danişmend ve Sarı Saltuk gibi Türkmen gazileri, adeta Battal Gazi'nin isim değiştirmiş biçimleridir. Osmanlı yazarları eserlerinde, Türklerin çok hoşuna gittiği için, Battal Gazi'yi bir Türk kahramanı olarak saymıştır. Mesela Saltuknâme'de, Battalnâme'deki pek çok menkıbevi kahramanın adını değiştirilerek aynen Sarı Saltuk'a mal edilmiştir. Keza Battal Gazi'nin kahramanlık öyküsü, Rumeli gazileri arasında da sevilerek okunurdu⁷⁰. F. Köprülü de, Seyyid Battal'ı peygamber sülalesinden gelen tarihi bir Arap cen-gaveri değil, ilkin Anadolu serhatlarında İslam mefkuresi için çarpışan Türk gazileri arasında doğmuş bir destanın menkıbevi kahramanı saymıştır. Medfeninin Selçuklular zamanında nasıl keşfedildiği hakkındaki menkıbe, sonradan belki "Eba Eyyub Ensari-Akşemseddin" menkıbesine de bir örnek olmuştur. Bu menkıbe hiç şüphesiz tarihi bir esas üzerine işlenmiş ve Türklere has bir kahraman destanıdır⁷¹. Mefkuresi, Rum diyarını İslam dairesine sokmak ve bu uğurda şehit olmaktır. Her vesile ile aldığı büyük ganimetleri gazilere bol bol dağıtarak kendisi gayet fakirane hayat geçirir.

2. Danişmendnâme

Daha ilk Selçuklu ordularıyla beraber Anadolu'ya gelerek, Malazgirt'ten sonra Malatya, Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Çorum, Osmancık taraflarını zapteden ve Anadolu'da ilk Türk devletlerinden birini kuran Melik

⁶⁹ C. Kafadar, *Between Two Worlds*, s. 65. Battal Gazi kültürünün asırlarca yaşadığı bu bölge, Milli Mücadelenin de ilk (İ.İnönü) ve son (Dumlupınar) zaferlerinin kazanıldığı saha idi. M.Kemal, 1924 yılında ziyaret ettiği Dumlupınar'da, kazandığı savaşın hatırasını yad ederken, "gaza ve şahadet diyarını hürmet ve tazimle selamlayalım" derken, tarihe de bir atıfta bulunuyordu (*Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Atatürk Araştırma Merkezi yayımları, Ankara 1997, s. 188).

⁷⁰ A.Yaşar Ocak, "Battalnâme", *TDVİA*, C. 5, s. 207.

⁷¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, 1980, s. 255.

Danişmend Ahmed Gazi, Anadolu fütuhâtı tarihinin en meşhur ve büyük gazilerinden biridir. Bu tarihi kahramanın şahsiyeti etrafında toplanan Danişmendnâme, mahiyeti ve kahramanlık ideolojisi açısından Seyyid Battal destanının devamı durumundadır.⁷² Kahramanının Türk olmasıyla, Battalnâme'den ayrılır. Eserde gaza ve cihat örgüsü çok açık şekilde bellidir. Danişmend Gazi'nin de tıpkı önceki gaziler gibi, İstanbul'u almaya çalışması önemlidir. İstanbul'u fethetme arzusu, adeta Arap-Türk bütün gazilerin ideolojisine yerleşmiştir. Fatih'e kadar bütün Osmanlı hükümdarları da bu ortak düşünceye sahipti.

Kıssa-i Melik Danişmend veya Kıssa-i Danişmend Gazi adıyla bilinen Danişmendnâme'nin yazılışı, üç aşamada gerçekleşmiştir. İlk önce II.İ.Keykavus'un emriyle Mevlana İbn Ala tarafından, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu 1245 tarihinde, ikinci olarak I. Murad zamanında Tokat kalesi dizdarı Arif Ala tarafından 1360'ta, son olarak da Gelibolulu Mustafa Ali, önceki nüshayı esas alarak *Mirkatü'l-Cihad* adıyla bir tarih kaynağı olarak XVI. yüzyılda yeniden kaleme almıştır. Danişmendname'nin toplam 12 nüshasını karşılaştırarak inceleyen ve altı tanesinin daha adını tespit eden Necati Demir, eserin başka nüshalarının da bulunabileceğini belirtmiştir⁷³. Gelibolulu M. Ali, Katip Çelebi, Müneccimbaşı, Hüseyin Hüsameddin gibi bazı Osmanlı vekayiname yazarları, eseri tarihi bir kaynak olarak kullanırken, F.Köprülü, O.Turan ve Danişmendnâme ile ilgili ilk detaylı çalışmayı yapan I.Mélikoff⁷⁴, eserin iyi bir metodolojiyle, bir tarih kaynağı olarak kullanılabilirliğini belirtmişlerdi.

Danişmendname, 1071'den itibaren Anadolu'daki Türk-Bizans yada Müslüman-Hıristiyan mücadelesini konu almaktadır. Bu arada Anadolu'nun bir bölümünün fethini ve vatan edilişini, çoğunlukla tarihi rivayetlere dayanarak detaylı bir şekilde anlatan bir destandır. Eserde, Battal Gazi'ye birçok yerde atıflar yapılmakta, Sivas'ta türbesi bulunan Hz. Peygamberin bayraktarı ve Battal Gazi'nin gaza arkadaşı Abdülvehhab Gazi, İran'da cesaret ve kahramanlıklarıyla Türkler arasında da şöhreti yayılan Ebu Müslim, Zaloğlu Rüstem gibi isimlerden çok sık bahsedilmektedir. Keza Ebu Müslim ve Seyyid Battal'ın sancakları, Danişmendname'de ve Saltukname'de de zikredilir. Emeviler döneminde yaşamış ve İslam gazile-

⁷² Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 258.

⁷³ *Danişmend-nâme*, haz. Necati Demir, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 18-19.

⁷⁴ Bk. *La Gaste de Melik Danişmend*, C.I, Paris 1960, s. 42-185.

riyle birlikte Anadolu seferlerine katılmış olan Abdülvehhab'tan Taberi ve İbn Kesir gibi İslam tarihçileri bahsederlerken, onun Anadolu'da şehit olduğunu belirtirler (731), ama nerede şehit olduğu geçmez. Danişmendnâme'de ve Saltuknâme'de ise Sivas'ta şehit olduğu zikredilen Abdülvehhab Gazi, Anadolu'da gazilerin piri olarak bilinir⁷⁵. Battal Gazi ve Sarı Saltuk gibi, onun da Anadolu'da bir çok yerde mezar ve türbesi bulunmaktadır.

Danişmendnâme'de geçen tarihi olaylar ve mekanlarla ilgili ayrıntılar, Dede Korkut hikayeleriyle de benzerlikler göstermektedir. Danişmend Gazi ve arkadaşlarının ava çıkması, düğünlerin şekli, ziyafet şölenleri, şenlikler ve çalınan çalgıların ayrıntılarıyla zikredilmesi, Orta Asya'dan gelen gelenekleri yansıtmaktadır⁷⁶. Danişmendnâme'de Müslümanlık belirgin şekilde işlendiği gibi, 150 atın kurban edilmesi gibi, Şamanist dönemi hatırlatan motifler⁷⁷, Dede Korkut hikayeleri arasında benzerlikler, Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türkleri arasındaki canlı bağları yansıtır. Korkut Ata'daki Türkçe veli anlamındaki "Ata"nın yerini, bu eserde; danışman, hoca anlamında Farsça bir terim olan "danişmend" olarak değişmiş gibidir. Bugün Anadolu'da "Danışman Dede" olarak bilinen ziyaretgahların olması dikkat çekicidir⁷⁸.

Eser, Saltuknâme ve Battalnâme'den daha çok gerçek tarihi hadiselerle yer verir. Hem tarihi hadiseler, hem de metinler, yazıya geçirilişi açısından Danişmendnâme, Battalnâme ve Saltuknâme zincirinin ikinci halkasını oluşturur. Danişmendnâme, Battal Gazi destanının tamamı olduğunu, Battal Gazi ve gaza arkadaşlarının ebediyete intikal ettiğini bildiren cümlelerle başlar. Lidersiz kalan Malatya ileri gelenleri, bu konuya bir çare aramaları neticesinde tespit ettikleri isimlerin yine Battal Gazi'nin soyundan gelmesi bu destanın, Battalnâme'nin bir devamı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Danişmendnâme'nin muhtelif yerlerinde bazı tarihi hadiselerin öncesinin Battal Gazi ve zamanına indirilmesi bu bağlantıyı güçlendirmek-

⁷⁵ Kutlu Özcn, "Anadolu'da Teşekkül Eden İslami Türk Destanlarında ve Danişmendname'de Abdülvehhab Gazi Motifi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sem. Tebliğleri*, 1995 Nixsar, s. 41.

⁷⁶ *Danişmend-nâme*, s. 26-27.

⁷⁷ *Danişmend-nâme*, s.219.

⁷⁸ Mehmet Bicik, "Danişmendnâme Destanı'nın Tahlili", *Türk Dünyası Araştırmaları Der.*, S.95, 1995, s. 201.

tedir⁷⁹. XII-XIV.asırlarda Anadolu gazileri, cihada giderken Ebu Müslim, Battal Gazi gibi, hatıraları Anadolu Türkleri arasında daima yaşayan, İslam kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen gazi bayrakları taşıyorlardı. Danişmendnâme'de ordunun önünde seyitlerin ve şeyhlerin, yalın ayak dervişlerin de bulunduğu ve ellerinde üzerinde altın sırmayla ayetler yazılı, altın başlı sancaklar bulunması, gaza geleneğinin sürekliliğini ve canlılığını gösterir. Osmanlı ordusunda bulunan derviş zümrelerinde de bu sancakların varlığından söz edilir⁸⁰.

Bu arada eserde, Melik Danişmend Gazi'nin, babasının Horasanlı bir Türk, annesinin ise Battal Gazi soyuna dayandırılması, adeta Türk-İslam sentezini destanda yansıtmaktadır. Keza Danişmend Gazi, bazen Battal Gazi'nin soyundan olduğunu, bazen de Harezmîler'in yadigarı olduğunu söyler. Savaş onun için geçici bir hadise değil bir hayat tarzıdır. Danişmendname'de Çorum'un fethi anlatılırken, fetih günü Melik Danişmend'e gelen bir elçi ona bir çocuğunun doğduğu haberini getirdi. Fetihden ve doğum hadisesinden sevinç duyan Melik Danişmend, doğan çocuğa Gazi adını verdi. Çok cesur olan Danişmend Gazi, bazen tek başına yüz binlik bir ordunun başındaki komutanın yanına gizlice gider ve onu öldürür⁸¹.

Aynı zamanda Danişmendîler de, kendilerini, Anadolu ve hatta Balkanlardaki Türk gazilerinin ünlü kahramanı Seyyid Battal Gazi'ye dayandıklarını öne sürüyorlardı. Selçuklu umerası da uçlardaki gazilerin ekserisinin idaresine aldıkları Danişmendî Türkmenlerden oluştuğunu vurgular. Bizansla iyi ilişkileri sürdürmek isteyen Selçuklu yönetimi, Bizans sınırındaki bu gazileri, Küçük Ermenistan'a, Trabzon Rum Devletine, Gürcistan üzerine hatta deniz aşırı bir sefere Kırım'a dahi sefere yönlendirdiler. Bu arada Selçuklular, Osmanlılar'ın aksine, kendileriyle Gaziler arasındaki farkı her zaman açıkça hissetmiş olmalıdır; çünkü birçok unvan almış olma-

⁷⁹ Necati Demir, "İslamî Türk Destanları İçerisinde Danişmend-name", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nisars, s. 49.

⁸⁰ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII, 1943, s. 428-29.

⁸¹ Mehmet Canatar, "Cenabi Tarihi'nde Danişmendîler ve Bazı Mülâhazalar", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, Nisars 1995, s. 20; Köprülü, aynı makale, s. 427.

larına rağmen, bunlarına arasına gazi unvanını hiçbir zaman katmamışlardır⁸².

Anadolu'da kurulan ilk gerçek gazi devleti olan Danişmendliler, madeni paralarında bile liderlerini gazi olarak ilan etmişlerdi. Osmanlı devletinin kurulduğu sahada Danişmendli oymakları da vardı. Bunlar, Batı Anadolu beylikler topraklarındaki Yörükler gibi, kendileri gibi Türkmen geleneklerine dayalı bir siyasi oluşum olan Osmanlı devletinin insan kaynağını oluşturuyordu. I. Murad'ın Danişmendnâme ile ilgilenmesi, o zamanki gaziler arasında şöretinin yayılmış olmasıyla ilgilidir. Selçuklu döneminde Danişmendnâme, gazilik epopesinin Anadolu Türkmen versiyonunu temsil eder. Osmanlı gazileri bu geleneğe sahip çıkmışlardır.

O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* adlı eserinde, Anadolu'da 1071'den itibaren başlayan ilk Türk gaza akınları ve bunun sonucunda kurulan Türk devletlerinde, gazi kimliği çok net biçimde bellidir. Eserde, Anadolu Türklüğünün temelleri olan bu küçük devletlerin, Türkmen göçmenlerinin Anadolu'ya taşınmasına öncülük eden ilk gazi teşekküller olduğu anlatılmaktadır. Diyar-ı Rum'u yani Bizans Anadolu'sunu çok iyi tanıyan gaziler, uzak yerlerden gelen Türklere ve daha çok göçebe kabilelere karşı doğal koruyucular olarak kabul edilmiş gibiler. Türk fütuhatında önderliği, bunun için hazır olan gazilerin yapmış olması, Anadolu'nun kültürel geleneklerinde köklü bir kopmanın gerçekleşmesini önlemiştir. Malazgirt zafetine katılan ve Alp Arslan'ın komutanlarından olan Emir Saltuk, kendisine ikta olarak verilen Erzurum'da ilk Türk devletini kurduğunda, bütün Saltuklu hükümdarlarına gazi unvanı verildiği gibi, bizzat oğluna Gazi adını vermiş idi (Emir Gazi). Emir Gazi'nin Erzurum'daki Saat kulesinin kitabesinde "*Şems ül-mülük ve'selatin emir İnanç Yabgu alı tuğrul-beğ Ebu'l-muzaffer Gazi bin Ebu'l-Kasım*" ibaresiyle⁸³, alp ve gazi unvanlarını bir arada kullanır. Kısaca, Güney Kafkasya ve Anadolu'ya yerleşen Selçuklu beyleri, gazi unvanı altında fetihler düzenleyen ve genellikle sınır boylarında yaşayan göçebe boy beyleridir. Gürcistan, Ermenistan ve Bizans topraklarına akınlar yapan bu gazilerden biri de Alparslan'a katılan Türkmen beyi Tug Tekin idi. İbnü'l-Esir, onunla birlikte çok sayıda Türkmen boydaşının ol-

⁸² P.Witteck, *Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu*, s. 38-39.

⁸³ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken yayımları, İstanbul 2001, s. 25; F.Sümer, *Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK yayımları, Ankara 1990, s. 23.

duğunu cihat yapmaya alıştıklarını ve bu yüzden o ülkeleri iyi bildiklerini aktarmaktadır.⁸⁴

Eski bir sugur şehri olan Erzurum, 10.yüzyıldan beri ilim ve din adamlarının toplandığı, gazilerin ve tacirlerin yoğun olduğu ve gaza ruhunun hep canlı tutulduğu bir şehir idi. Bugün Palandöken eteklerindeki Abdurrahman Gazi türbesi hala ziyaret edilmektedir. Anadolu'ya da ilk Türkmen gazi göçü, Malazgirt zaferiyle birlikte buradan başlamıştı. Şehirde bulunan Saltuklu emir ve gazilerine ait türbeler, abidevi eserler olarak günümüze kadar gelmiştir. Dede Korkut kitabının, Saltuk-ilinde yüksek bir destan halinde teşekkülü ile, Dede Korkut'un alplarıyla Danişmendname'nin gazilerini ilk defa burada birleştirirken, çadır şeklinde inşa edilen türbelerin üzerindeki hayvan kabartmaları, atlı göçebe kültürü ile İslami geleceği taş binalar üzerinde de birleştiriyordu. Erzurum yakınlarındaki Altuntepe'de keşfedilmiş Emevi sikkeleri, Emevilerin kuruluşundan beri Anadolu ile ticari ve askeri ilişkileri bulunduğunu arkeolojik belgelerle de kanıtlamış olmaktadır. Anadolu'da birçok Bizans şehrini zapteden Emevi gazileri, İstanbul'u muhasara edecek kadar güçlenmişlerdi.⁸⁵

Kaynaklara göre Alp Arslan'ın, Anadolu'ya gaza ve fetih için göndermiş olduğu Mengücek Gazi ve Danişmend Gazi'nin, Haçlılara karşı birlikte hareket etmesi önemlidir. Osmanlılar zamanında da Balkanlarda bir gaza-ya çıkıldığında, ortak düşman Rumlara karşı bütün Türkmen Beylikleri sahasından gelen gaziler, aynı safta birleşmekteydi. İlk Anadolu fatihleri gibi, Melik Gazi olarak şöhret bulan Mengücek, "el-Gazi, eş-Şehid" sıfatları ile anılır ki şahadetinden sonra birkaç yerde bulunan türbesi ziyaretgah olmuştur. İbn Bibî de Mengücek'i Gazi sıfatıyla anar.⁸⁶ En uzun saltanat süren Mengücek emiri Behram-Şah, gazaları dolayısıyla, gazi sıfatıyla şöhret bulmuş, sikke ve vakfiyelerinde gazi adını kullanmıştır.⁸⁷

Alp Arslan ve Melikşah'ın kumandanlarından olan Artuk'un fetihleri Danişmendname'de Artuhi adı ile destani bir mahiyet almıştır. Amasya'da

⁸⁴ İbnü'l-Esir, *El-Kamül Fi't-Tarih Tercümesi*, X, 26.

⁸⁵ 1961 yılındaki Altuntepe kazılarında keşfedilen, bir deri kese içerisinde 474'ü gümüş, 13'ü altın toplam 487 adet Emevi dinarı ve dirheminden oluşan define, 684-742 yılları arasında hüküm süren beş halifenin sikkelerinden oluşmaktadır; Tahsin Özgüç, "Altuntepe'de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, 1983, s. 1198-1204.

⁸⁶ F.Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 2-3.

⁸⁷ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 81.

Artuk-ova veya *Artuk-abad* adlarıyla bu bölgede tarihi hatıralar bırakmıştır. Danişmendname'ye göre sonradan Müslüman olmuş ve Danişmend Gazi'nin en yakın gaza arkadaşı olan Artuk, Amasya Şahı Şettat'ın kızı Efrumiye ile evlenir⁸⁸. Eserde önemli bir şahsiyet, bir kadın kahraman ve Melik Danişmend'in sağ kolu olan Efrumiye, Artuhi gibi, her ikisinin de Hıristiyan olduğu, gençlik devirlerinde birbirlerine aşık oldukları sonradan Müslüman oldukları anlatılır⁸⁹. Artuk'un çocuklarından İl-gazi, gazi sıfatıyla Mardin'de en büyük ve Anadolu'da Haçlılara karşı cihatta en önemli mücadeleyi veren İl-gaziler devletini kurmuştu. Onun kurduğu bu hanedan üç asır hüküm sürmekle, Selçuklu devrinin en uzun ömürlü (1108-1409) siyasi teşekkülü oldu⁹⁰. İl-gazi'nin yeğeni Balak Gazi de Haçlılara karşı cihatla şöhret bulmuş ve şehit olmuştur (1124).

Şurası kesindir ki, Anadolu'nun fethedilmesi ve Anadolu'ya yerleşme, Malazgirt zaferinden hemen sonra çekilen Selçuklu ordusu tarafından değil, bu gaziler tarafından başarılmıştır. Danişmend Gazi gibi, sınır şartlarının tehlikesini ve düşmanca tutumunu aşabilecek gerekli yiğitlik ve cesaret gibi seciyelere sahip olan belli sayıda liderin idaresi altında, iman gücüyle savaşan bu insanlar, Bizans'tan Anadolu'nun idaresini söküp almışlardı.

3. Saltuk-nâme

Balkanlardaki gaza ruhunu yansıtan ve bir Türkmen derviş gazisi olan Sarı Saltuk'un, dervişler ve gaziler arasında zevk ve heyecanla okunan menkıbelerini anlatan Saltuk-nâme, Cem Sultan'ın emriyle Ebu'l-Hayr-i Rumî tarafından derlenmiştir (1480). Şehzade Cem'in, kardeşi Bayezid'le girdiği saltanat mücadelesi sırasında, gazilerin desteğini almak için Rumeli gazileri içerisinde büyük bir şöhreti olan Sarı Saltuk'un şöhretinden yararlanmayı düşünmüş olmalıdır. 15.yy.da Sarı Saltuk ile alakalı bazı tekkelerde, onun yazılı menkıbelerinin mevcut olması ve bunun dervişler ve gaziler arasında heyecan ve coşkuyla okunması çok kuvvetli bir ihtimaldir. Ebu'l-Hayr'ın bu eseri yazmak için yedi yıl dolaştığını söylemesi, Sarı Saltuk'un şöhretinin geniş bir sahada yayıldığını göstermektedir. Müellif, Anadolu, Rumeli ve Kırım'da Sarı Saltuk ile alakalı muhtelif tekkeleri gezmiş, oradaki derviş ve gaziler arasında hala yaşamakta olan rivayetleri toplamak suretiyle Saltuk-nâme'yi meydana çıkarmıştır. Müellifin, Müslimnâme,

⁸⁸ *Danişmend-nâme*, s. 70, 71, vd.

⁸⁹ N.Demir, "İslami Türk Destanları İçerisinde Danişmendnâme", s. 54.

⁹⁰ O.Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 163.

Battalnâme, Danişmendnâme, Hamzanâme vb. menakıbnâmeleri gördüğü eserinden açıkça anlaşılmaktadır. Mesela Hz. Hamza'nın mucizevi atı Aşkar, Seyyid Battal Gazi'den sonra Sarı Saltuk'a da hizmet etmiştir⁹¹. Saltuk-nâme'de geçen çeşitli düşman motifleri ve kahramanlık örnekleri, Koroğlu ve Dede Korkut destanlarında bile geçmektedir⁹².

Danişmend Gazi gibi, Sarı Saltuk da Seyyid Battal'ın soyundan olup, aynı misyon ile, yani kafirlere karşı gaza ile mükelleftir. Danişmendnâme ve Battalnâme'den farklı olarak, Saltuknâme'nin kahramanı büyük bir gaziveli olup, Mevlana, Hacı Bektaş ve bunların müritleri gibi devrindeki sair büyük şeyhlerle daima dostça münasebetlerde bulunmuştur. Bu müritler, tahta kılıçlarla kaleler zapteden, kafirleri haraca kesen büyük gazi dervişler, alp-erenlerdir.

Türlü kerametler göstererek birçok kafiri Müslüman eder, önce Sinop'ta, sonra Kefe'de yaşadığı halde, en son Tuna kıyılarında ve Edirne'de karar kılmış, burada kırk yıl yaşayarak Rumeli'yi islamlaştırmayı başlıca hedef edinmişti. Daha sonra buraların Osmanoğulları zamanında İslam diyarı olacağını gazilerine müjdelemiştir. Cihat ile geçen uzun bir ömürden sonra şehit olmuş ve vasiyeti üzerine önceden hazırlanmış muhtelif tabutları, muhtelif hükümdarlar tarafından muhtelif yerlere götürülmüştür. Bu yüzden çok yerde türbesi bulunmaktadır. Komşu Hıristiyanlar da kerametlerini görerek kutsiyetine inanıyorlar ve ondan ahitnameler alarak tekkelere adaklarda bulunuyorlardı⁹³.

Saltuknâme, içindeki tarihi unsurlar bakımından aynı tür eserler içerisinde özel bir yeri vardır. 15. yy.da Rumeli gazilerinin hayatları, sosyal durumları, devletle ilişkileri, idealleri, savaşları, dini ve siyasi düşünceleri, hatta psikolojilerini yansıtmak gibi ilginç bilgiler vermektedir. Saltuknâme'de bir gazi şehri olan Edirne'nin merkez rolünden uzaklaştırılıp yerini, cinayet, rüşvet, zina, barbarlık yatağı ve kozmopolit bir devşirme merkezi olan İstanbul'un alması, şiddetle tenkit edilmektedir⁹⁴. Çünkü

⁹¹ *Saltuk-nâme I*, s. 5.

⁹² Kemal Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, KB Yayınları, Ankara 1987, s. 196; *Saltuk-nâme I*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB Yayınları, Ankara 1987, s.1; F.Köprülü, a.g.m., s. 432.

⁹³ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 435.

⁹⁴ *Saltuk-nâme III*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB yayınları, Ankara 1990, s. 365-368.

gaziler ocağı Edirne ile birlikte gaziler de gözden düşmektedir. Saltuknâme'ye göre dünyanın merkezini teşkil eden bu şehirde, Sarı Saltuk'un "ak alemi" dalgalanmaktadır. Saltuk'un gazalarda kullandığı ak sancak, sonradan Osman'ın da sancağı olmuştur⁹⁵. Böylece her kim Rum topraklarının fatihi olmak istiyorsa, gazilerin kalbi olan Edirne'de oturmalıdır. Gaza için buradan daha iyi bir yer yoktur. Dünya bir yüzük gibidir. Rumeli bu yüzüğün mührü, mührün ortası ise Edirne'dir. Kim bu yüzüğü parmağına takmak isterse, bu serhatta olmalıdır. O kutsal yer, Rumeli'nin merkezidir⁹⁶. Kısaca Osmanlı hükümdarlarının, eski bir gazi merkezi olan Edirne'yi ihmal etmelerini eleştiriyordu.

Saltuknâme'de Anadolu beyleri arasında Gazi Umur ve Ece Beyden, Sarı Saltuk'un halefi olarak bahsedilmesi⁹⁷, onların Balkanlardaki şanlı seferleri dolayısıyla, bütün Rumeli gazileri ve Türk denizcileri arasında şöhretlerinin devam etmiş olmasından dolayıdır. Ayrıca Karesi beylerinden ve önemli gazi liderlerinden Ece Bey, Sarı Saltuk'tan sonra gazilerin başı olacaktır. Bazı tarihi bilgilere göre, Dobruca'da kalan Müslümanlar, Halil Ece Beyin komutasında Karesi iline göçmüşlerdi⁹⁸.

Bir zamanlar Saltuk ili diye anılan Bartın ve Sinop (Saltuk-nâme'de Ceziretü'l-uşşak (aşıklar adası) diye geçer) havalisinin Kırım ile 13-14. yüzyıllardaki daimi siyasi ve iktisadi ilişkileri, Altınordu hanları ile Kırım'daki büyük prenslerin Ulahlar, Bulgarlar ve Bizanslar ile sıkı bağları Anadolu'dan buralara ve buralardan Anadolu'ya vaki olan bazı göçler, Dobruca'dan başlayarak Edirne civarlarına kadar daha Osmanlı fütuhatından önce birtakım Türk kolonilerinin kurulmuş olması, bunların zaman zaman tekrar buraları bırakıp kaçmağa mecbur edilmeleri gibi tarihi hadiseler, eserde destanî birer menkıbe şeklinde tespit edilmiştir⁹⁹.

Saltuk-nâme'yi derleyen Ebu'l-Hayr, Şehzade Cem'in, gazilere; "padişah olursam Edirne'de otururum" dediğini de kaydetmektedir¹⁰⁰. O, tahta geçerse, başkenti Edirne'ye taşıyacağını ve İstanbul'daki kapıkullarının üstün-

⁹⁵ F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 436; K.Yüce, *a.g.e.*, s. 283

⁹⁶ *Saltuk-nâme II*, Ebu'l-Hayr-ı Rumî, haz. Ş. H. Akalın, KB yayımları, Ankara 1988, s. 241-242.

⁹⁷ *Saltuk-nâme III*, haz. Ş.H.Akalın, KB yayımları, s. 124, 262, 354.

⁹⁸ K.Yüce, *Saltuk-nâme*, s. 166; Z. Velidi Togan, *a.g.e.*, s. 270.

⁹⁹ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 440.

¹⁰⁰ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 437.

lüğünü kırmayı vaat eder. Gaziler için bu, eski şeref ve güçlü dönemlerine geçme fırsatı idi¹⁰¹. Anlaşıldığı kadarıyla, gaziler, II. Bayezid ile Cem arasında süren saltanat mücadelesinde dengeleri sarsacak bir güç unsuru idi. Şehzade Cem'in, Rumeli'deki Osmanlı gazileri arasında olduğu gibi, Kırım, Kıpçak ve Altınordu sahasında büyük şöhreti olan Sarı Saltuk hakkında böyle bir eser tertip ettirmesi gayet tabii idi. Cem, bir Oğuznâme niteliği taşıyan ve gazilik kaynağı olabilecek Cam-i Cemayin (1481) adlı eser, de aynı düşünceyle telif ettirmişti. Burada, Oruç Tarihinde olduğu gibi Osmanlı hanedanı, Horasanlı Ebu Müslim'e dayandırılmıştır.¹⁰²

İlk anonim Osmanlı kronikleri ile müşterek bir özellik taşıyan eser, 14.yüzyılda yazılan az çok tarihi esaslara dayanan evliya menkıbeleriyle müşterek birtakım rivayetleri de içermektedir. Osmanlı devletinin ilk kuruluş safhaları hakkında mevcut rivayetler ve özellikle bu hikayelerin oluşmasına etki eden psikolojik faktörler, Saltuknâme'de de aynı şekilde göze çarpar. Anadolu'da kurulan Türkmen beyliklerinden ve Karamanlılardan bahsedilip en fazla Osmanlılar üzerinde durulması, Osman Gazi'ye bu eserde alp sıfatının verilmesi, bu sülalenin Oğuzlar neslinden ve meşhur Korkut Ata evlatlarından olduğunun vurgulanması dikkate değerdir.¹⁰³ Ebu'l-Hayr-ı Rumi, Saltuknâme'yi yazarken, Bektaşî vilayetnâmelerinden ve anonim Osmanlı kroniklerinden yararlanmış olması tabiidir. Aslında bu Anonim tarihler, Rumeli gazileri arasında okunmak amacıyla tertip edilmiş olduğu gibi, bu tür eserler de aynı muhitlerde ve derviş tekkelerinde yaşadığı maldur.¹⁰⁴ Saltuknâme'deki gaza ruhu ve siyaseti, Osmanlı gaza ruhu ve siyasi anlayışıyla örtüşmekteydi. O yüzden II.Bayezid'in türbesini yaptırmış olması, 1538 seferine çıkarken Kanuni'nin Babadağı'nda bulunan türbesini ziyaret etmesi¹⁰⁵, çoğu gazilerden oluşan Osmanlı ordusundaki Sarı Saltuk hatırasının derinliğini göstermektedir.

Sosyal tarih araştırmaları, Osmanlıların sosyo-politik ve dinî esasların, Selçukluların devamı olduğunu gösterir. Saltuknâme'ye göre de biri, diğ-

¹⁰¹ Cemal Kafadar, *The Between Two Worlds*, University of California press, Berkeley 1995, s. 148.

¹⁰² Mahmud el-Bayâtî, *Cam-i Cemayin*, Türkçe çevirisi, N. Atsız, (Osmanlı Tarihleri içinde) s. 380-400.

¹⁰³ *Saltuk-nâme III*, s.224, 226, 238 vd.

¹⁰⁴ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 438.

¹⁰⁵ F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri bşk. yayınları, Ankara 1998, s. 55.

rinin varisi olan bu iki devlet arasındaki bağ, Sarı Saltuk'un üstün gayretleri sonucu gerçekleşmiştir. Sarı Saltuk, Selçuklulardan sonra Anadolu'da bozulan siyasi birliği sağlamak ve dağılmaları önlemek için bütün beyleri etrafında toplayarak Osman Bey'e itaat etmelerini istemiştir. Aşık Paşa, Anadolu'da çeşitli Türk boylarını birliğe davet etmesi gibi, Sarı Saltuk da bütün Türk aşiretlerini Osmanlı şemsiyesi altında birleşmeye çağırıyordu. Selçuklu dönemi Anadolu'sunu olduğu kadar, Osmanlıların ilk devirleri hakkında çok kıymetli bilgi veren bu büyük destanî eser, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetini süratle kuran ve buraları vatan açan Rum gazileri muhitini, yeni rivayetlerle süsleyip son şeklini verdiği kadar, 14. ve 15. yy. Türk fatihlerinin psikolojisini anlamak ve bu büyük hadisenin manevi faktörlerini anlamak bakımından da kuru vekayinâmelerden çok üstün ve çok canlı bir tarihi kıymet taşımaktadır. Saltuk-nâme'de geçen dinî, mitolojik ve efsanevî unsurlar, önceki İslamî ve eski Türk destanları ile ciddi bağlantısı olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶ F.Köprülü'nün de dediği gibi, Saltuknâme, Osmanlı-Türk destanıdır. Eski Türk destanındaki unsurlar zamanla İslam etkisinde renklenip biçimlenerek yeni bir Türk destanının doğuşunu hazırlamıştır.¹⁰⁷ Anlaşıyor ki, Türkler alplık gibi eski kültürel değerlerini, yeni coğrafi ve sosyal şartlara adapte ederek gazilik gibi, yeni bir şekil içerisinde ortaya koymuşlardı.

4. Hamzanâme

Anadolu'da gaza ideolojisinin en önemli kaynaklarından biri de Hamzanâmelerdir. Hz. Hamza'nın yiğitliği ve güçlü şahsiyeti, şehit edilmesinden sonra Araplar arasında destanlaşmıştı. İran'da bir takım yeni unsurlar katılarak zenginleştirilen ve yazıya geçirilen bu hikayeler, kısa zamanda Türk kahramanlık öykülerinin belli başlı konularından biri olmuş ve Hamzanâme adıyla günümüze kadar gelmiştir. Hamzanâme, büyük bir ihtimalle 14.yy.dan itibaren öncelikle Suriye Türkmenleri arasında ilgi görmeye başlamıştır.¹⁰⁸

Yazılı bir metin olmadan önce, Hamzanâmeler'in sözlü bir gelenek olarak Türkler arasında yayıldığı anlaşılmaktadır. Millî bir karakter taşımamasına rağmen Battalnâme gibi, Türkler tarafından kısa sürede benimsenip

¹⁰⁶ Bkz. K.Yüce, *Saltuk-nâme*, s. 310; F. Köprülü, a.g.m., s. 441.

¹⁰⁷ F.Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", s. 425.

¹⁰⁸ Nurettin Albayrak, "Hamzanâme", *TDVİA*, C.15, s. 517; Lütfi Sezen, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara 1991, s.27-33.

yaygınlaşmasında, İslam kahramanlık ve gaza ülküsünü barındırması, Hz. Hamza'nın cesareti ve yiğitliği, Türklerin onun şahsında kendi benliğini bulması vb. sebepler de önemli olmuştur.

Türkçe Hamzanameler, ilk defa 14.yy.da Ahmedi'nin kardeşi Hamzavî (öl.1413) tarafından yazıya geçirilmiştir. Dede Korkut hikayelerinde olduğu gibi, destandan halk hikayelerine geçiş döneminde, 14-15.yy.larda derlenerek kaydedilmiş olmalıdır. Hamzavî'nin Hamzanâmesi, zamanla yayılmış, özellikle yeniçeri ortalarında, uç bölgelerinde hatta kahvehanelerde, ya kitaptan okunmuş yada meddahlar tarafından anlatılmıştır. Nitekim İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalardan bazılarında, eserin hangi tarihte, kim tarafından, hangi kahvehanede okunduğuna dair kayıtlar vardır. Süleyman Faik Efendi: "Hamzanâme denilen efsane-i kazibe"nin sahaflardan kiralanarak bazı yerlerde okunduğunu, hafızası kuvvetli olanların bu hikayeleri ezberleyip meddah tarzında anlattıklarını kaydeder¹⁰⁹.

Hamzanâme'de geçen Hz. Hamza'nın efsanevî atı Aşkar, yukarıda geçtiği gibi, Battal Gazi ve Sarı Saltuk'a da hizmet etmiştir. Saltuk-nâme, Seyyid Battal ve Hz. Hamza'dan bahsederek başlar. Bir gece rüyasında atası olarak bildiği Battal Gazi'yi gören Sarı Saltuk'a, gazaya devam etmesi telkin edilir: "Ciğer-güşem! Dur yiründen huruc eyle.... Falan mağaraya var, benüm bidüğüm Aşkar'umu anda bulasın" didi. "Ve esbab-ı alat-ı harbi..... Hz. Hamza'nın yarağıdır (ordusu) hep andadır" didi¹¹⁰.

5. Düsturnâme

Enverî'nin 1465'te tamamlayarak, Fatih'in veziriazamı Mahmud Paşa'ya (öl.1474) sunduğu Düsturname, Osmanlı gaza ideolojisini yansıtan önemli kaynaklardan biridir. Üç bölümden oluşan eserin ikinci ve en büyük kısmı, Aydınoğlu Gazi Umur'un gaza faaliyetlerini anlatır ki, eserin yazılış sebebi de budur. Eserin üçüncü ve kısa bölümü ise Osmanlıları anlatır. Düsturname'de Enverî, Osmanlı soyunun ana tarafından Oğuz Hana, baba tarafından Kureys'e dayandırır¹¹¹. Hanedanı hem Oğuzlara hem de peygambere bağlama yoluyla meşrulaştırma işlevi, alplık ülküsü ile İslamî gaza geleneğini birleştirmektedir.

¹⁰⁹ F.Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ötüken yayınları, İstanbul 1989, s. 202.

¹¹⁰ *Saltuk-nâme I*, haz. Ş.H. Akalın, KB yayınları, Ankara 1987, s. 5.

¹¹¹ Enverî, *Düsturnâme*, ed. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 73; C.İmber, "Osmanlı Hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 258.

Sınır boylarında gazi akıncı gurupları olarak hareket eden Türkmen gurupları, bir araya geldiler ve Aydınöğlu Gazi Umur, Osmanöğlu Orhan ve öğlu Süleyman Paşa gibi güçlü önderlerin kumandasına girdiler. Ancak bu liderler sayesinde ki Bizans imparatorları, Anadolu'dan büyük çapta ücretli asker yardımı temin edebildi. Umur Gazi'nin faaliyetlerinin ayrıntılı anlatımı, gaza sonucu ele geçirilen ganimetlerin ve bu sürecin berrak bir tasvirini verir. 1305 ve 1311 arasında Trakya ve Yunanistan'da Katalan topluluğu ile yaptığı işbirliği de bunun (doymuluk) bir sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla Bizans kaynaklarında geçtiği şekilde, "Bizanslıların sadık dostları olarak onların hizmetleri"nden gerçekte yararlananlar bu Türk beyleri idi. Türkmen beyleri, Bizanslılarla ittifak yapmak suretiyle, giderek artan bir ölçekte Balkanlara akınlar yapmak üzere artan gazilere iş ve ganimet temin edebiliyorlardı. Gazi Umur, ne deniz aşırı toprakları fethetmekle ne de onlara yerleşmekle ilgileniyordu. Düsturnâme, diğer kaynaklarla da teyit edildiği gibi, sürekli olarak Umur'un askerlerinin zenginleştiğini vurgular. Düsturnâme'de geçtiği gibi, Gazi Umur, İzmir'i alınca Hoca Selman'a adını "Gazi" koyacağı bir kadirge inşa etmesini istemiştir. Gazi, bir kadirge ile yedi kayıktan oluşmaktaydı¹¹². Umur'un babası Aydınöğlu Mehmed Bey, Birgi'yi alıp merkez yapmış (1308), beyliğini İzmir'e kadar genişleterek Batı Anadolu'nun en kuvvetli beyliğini kurmuştu.

Eserde, Balkanlarda fetihlerin başlamasının sadece İslam gazilerinin bir başarısı olarak takdim edilir. Süleyman Paşa ise böyle politikalar için elverişli şartlar buldu ve 1352'de Rumeli'de Çimpe'yi işgal ederek istikamet değişikliği için çığır açan kararını ilan etti¹¹³. Düsturname'nin Osmanlı tarihinden bahseden kısmında, Süleyman Paşa'nın Gelibolu fethini müteakip Umur Beyle görüştüğu kaydedilir: *Sırdılar küffarı hem Gazi Umur / Andan ol Aydın eline azmider/ Anda geldi görüşür oldu sürur / Pes magalkaraya gaziler gider....*¹¹⁴. Sonradan yazılmış bazı Osmanlı kroniklerinde bu görüşme teyit edilir.

Gazi Umur'un sonraki yıllarda Osmanlılara etkisi büyük olmuştur. Osmanlı kaynaklarının Gazi Umur'a bakışları hep olumlu ve hayranlıkla doludur. Osmanlı denizcilerinin Gazi Umur'un izinde olmaktan gurur duy-

¹¹² Tuncer Baykara, *Aydınöğlu Gazi Umur Bey*, KB yayımları, Ankara 1990, s. 59.

¹¹³ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Mesclesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Ktv., Ankara 2000, s. 239.

¹¹⁴ *Düsturnâme-i Enveri*, nşr. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 83.

dukları söylenebilir. O, tıpkı Osmanlılar gibi, hem komşu beyliklerle hem de İlhanlılarla hep dostane geçinmiş, daha çok, komşu Hıristiyan güçlerle yaptığı gazalarla şöhret kazanmıştı. Yusuf b. Abdullatif'in Subhat'ül-Ebrar adlı eserinde şöyle belirtir: *Aydın Beğ oğlu Gazi Umur Paşa, gemülere binüb gazalar ederdı. Al-i Osman beğlerinden gemi ile gaza eden evvel Umur Paşadır. Nice kerre velayeti zahir olmağın gaziler, Umur Paşa canı için deyü yemin ederlerdi. Bu Umur Paşa zamanında gaziler ganimet malını beктаşi börkleriyle üleştirdiler. Anın için börklerin eşfesin altun ile bezediler. Şimdi ol kışpeti çorbacılar ve solaklar giyerler. Umur Paşa kisbetidir..... Sonra piyade olan gaziler ol keçeyi giyer oldu.....Yeniçeri keçesi sonra ihdas oldu....*¹¹⁵ Bir zamanlar, Osmanlı gazileri arasında başına yemin edilecek kadar şöhret bulmuş olan Gazi Umur'un denizlerdeki faaliyetleri sonraki yüzyılların Osmanlı kaynaklarına da yansımıştır. Mesela Tursun Bey, Osmanlı donanması Kefe'yi fetih için Karadeniz'e açıldığında: *Eğer görse anı Gazi Umur Beğ / Diye olmaya bu donanmadan yeğ...*¹¹⁶ diye zikreder.

Alplık değerlerinin faziletlerinden bahseden Yazıcızâde Ali, Tarih-i al-i Selçuk'unda gazilerden övgüyle söz ederken, Gazi Umur'un savaşlarına da değinir. Yazıcızâde, onu, *Melikül-guzat ve'l-mücahidin Gazi Umur Bey* diye anarak, gaza faaliyetlerinden sitayişle bahseder. Kendisinden haraç isteyen İlhanlı valisi Timurtaş'a karşı, harac gayri müslimlerden alınır, biz Müslümanız ve gayri müslimlerden haracı ancak biz alınız şeklindeki cevabı ve yiğitliği, Timurtaş'ın hoşuna gitmiş ve ondan haraç istemeyip; *"gazi yiğitmişsin, var gaza kılmakla ol"* demiştir¹¹⁷. Düsturname'de Sivas Hükümdarı Emir Eretna, Gazi Umur'a iki mancınık gönderir¹¹⁸. Gazi Umur'un *Bahaüddin*, babasının ise *Mubarüziddin* unvanlarıyla anılması, Mevlevî tarikatı ile olan ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Düsturnâme ve Eflakî, Gazi Umur'un, Mevlana'nın manevi himayesi altında olduğunu ve çarpışmaların en ateşli zamanlarında meydana çıkarak, hayatını kurtardığını belirtir¹¹⁹.

¹¹⁵ Bk. Himmət Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968, s.50-51.

¹¹⁶ Tursun Beğ, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. M.Tulum, İstanbul 1977, s. 169.

¹¹⁷ *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 280a. Müellif, gazilerle ilgili övgülerini şu beyitlerle süslemiştir: *"Gaziler atunun ayağı tozunu görüb "Çokdan kilise ve salibün yerine hem Çokdan mesihler yükü harban kıldular" Mihrab ve minber ve dur-i divar kıldular.."* (v. 27b).

¹¹⁸ *Düsturnâme-i Enveri*, nşr. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 57-62.

¹¹⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 393; Eflakî, *Menakıbu'l-Arifin*, C. II, trc. T.Yazıcı, İstanbul 1989, 342-345.

Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi, uç Türkmen beylikleri içerisinde özellikle Aydınoğulları ile ilgilenmiş, Aydınoğlu'nu tebşir ederek vilayetinin çok genişleyeceği müjdesini vermiş ve bütün evladının gazi olacağını söylemişti. Sultan Veled de Aydınoğlu için çok iyi hisler besliyor, Türkmen beyleri içinde en çok onu övüyor, sultanu'l-guzat olarak hitap ediyordu. Osmanlılar da dahil uç Türkmen beyliği topraklarında, Balkanlara kadar uzanan gazilerin geniş faaliyet sahasında çeşitli dini ve sosyal zümreler içerisinde, birçok Mevlevî dergah ve tekkesi de açılmıştır. P.Witteck, Mevlevîlerin uc bölgelerini ziyaretlerini fütuhatta şöhret kazanmış olan bey ailelerini *menfur Türkmen babalarının* etkilerinden kurtarmak ve Mevlana sülalesine kazanmak olarak yorumlamaktadır. Böylece siyaset üstü bir konuma gelen Mevlevîliği, beylikleri birleştirici bir mevkie getirme gayesi de güdülmüştür.¹²⁰ 15.yy.dan sonra birçok Osmanlı kentinde Mevlevîler kendisini kabul ettirirken, birçok Osmanlı padişahı onlarla yakından ilgilenmiş, II.Murad başkent Edirne'de büyük bir Mevlevî tekkesi açmıştır¹²¹.

Alp-erenlikten gaza düşüncesine dönüşümün yaşandığı Osman, Orhan ve I.Murad döneminde, çeşitli Türkmen beylikleri topraklarında olduğu gibi Osmanlılarda da manevi hayatı tanzim yanında siyasi gayeleri de bir misyon olarak üstlendiği anlaşılan Mevlevîlik, *gaza* geleneğinin ana kaynaklarından. Beyliğin devlet haline gelişi ve hükümdarların meşruiyetini desteklediği gibi, Ortodoks İslami anlayışa ve bu arada gazi kültürüne geçişte köprü vazifesi görmüş ve şehirlerde giderek etkili bir güç olmuştur. Uc beylerinin gazi lakabını almaları onların artık şehir hayatına geçmiş ve az çok medrese tesiri altına girmiş olmalarına bağlıdır.

Gazi Umur, Bizans'ın saltanat mücadelelerine müdahale ederek, Latin-Ortodoks ihtilafından da yararlanarak, Balkanlar ve Adalar denizinde gazalarda bulunmuştur. Bizans kaynaklarının da şahadetiyle, 1342'den itibaren 380 gemiden oluşan filosu ve 30 bine yakın gazi ordusuyla Kantakuzen'e yardım etmek üzere Rumeli'ye çıkmıştır. Gazi Umur, bölgeye, *Düsturnâme*'de de geçen ve efsaneleşen tam beş sefer düzenlemiştir. Onun Rumeli ve Adalar denizindeki faaliyetleri, aleyhinde Papa liderliğinde Haçlı saldırısına neden olacak ve İzmir'i kaybedecektir. İzmir'i yeniden almaya çalışırken de şehit olmuştur (1348). 21 yıl din uğruna mücadele eden ve

¹²⁰ P.Witteck, *Menteşe Beyliği*, s. 60-61.

¹²¹ H.İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY yayınları, İstanbul 2003, s. 208.

tam 26 gaza yapan Umur'un son seferinde, İzmir'i geri almaya çalışırken genç yaşta (39) şehit olması, Düsturnâme'de çok hazin anlatılır¹²². Bu olay Türklerin maneviyatını kırdığı kadar, Hıristiyan dünyasını bir o kadar sevindirir.

Rumeli fatihleri Gazi Umur ve çağdaşı Süleyman Paşa'nın (1358), her ikisi de şehit olması, ve bu genç kahramanların gaza hatırasının, asırlarca Osmanlılarda da derin izler bırakması ve adına menakıbnâmeler dizilmesi, bir yerde ortak bir değer olan gaza ideolojisine verilen önemi göstermektedir. Gazi Umur'un şahadetinden sonra diğer sahil beylikleri, Ege denizinde Haçlı ligi tarafından durdurulunca, gaza fonksiyonunu kaybedecekler ve ticaretin gelirlerini tercih edeceklerdir. Önemli gazi liderlerinden bazıları da, Osmanlı hükümdarlarının emri altına girerek gazaya devam etmişlerdi. O zaman gazanın önderliği, uçların en ileri safında bulunan ve Rumeli'ye geçerek yerleşen Osmanlılara intikal edecektir. Keza o zamanki Türkmen beylikleri dünyası, her ne kadar idari bakımdan birbirinden ayrı bir siyasi yapı özelliği gösteriyorsa da, aynı sosyal tabana dayanan, ortak kültüre sahip büyük ve geniş bir toplum durumundaydı.

1354'te VI.Kantakuzen, Türk askerlerinin yenilmezliğini itiraf etmekteydi. Rakiplerine karşı bütün yönetimi boyunca, Türkmenlerin profesyonel askeri üstünlüğüne duyduğu inançla önce Aydın emiri Umur Gazi ile sonra da Orhan ile yaptığı ittifaka sıkı sıkı sarılmıştı. Keza daha önce Kantekuzen, kızı Despina'yı Umur ile evlendiremeyince¹²³, diğer kızı Teodora'yı Orhan gazi ile evlendirerek aradaki dostluğu akrabalığa çevirmişti. Böylece Osmanlılar, Gazi Umur'un siyasetini takip ederek gazaya devam etmişlerdi. Keza Osmanlılar, Düsturnâme ve diğer kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, Gazi Umur'un hatırasını her zaman minnetle anmışlardır.

Yukarıda belirttiğimiz kaynaklar dışında Osmanlıların kuruluşu döneminde, Anadolu'da gazadan bahseden kaynakları da belirtmek gerek. Menakıbu'l-Arifin'de, *sultanu'l-guzat*, *gaziyan*, *gazi* ve *gazavat* terimleri kulla-

¹²² "On sekiz yaşta ata oldu süvar "Yediyüz hem kırk sekiz idi sal
Hem yeğirmi bir yıl etdi kar-zar" Yaşı otuzdokuz etdi intikal"
"Eylemişdür ol yeğirmi altı gaza
Rahmet anın ruh-i pakine seza....."

(Düsturnâme-i Enverî, s. 68-71).

¹²³ Düsturnâme-i Enverî, s. 45-47.

nılmıştır¹²⁴. Ayrıca İbn Batuta, seyahatnamesinde (1336), Gazi Umur'un faaliyetleri için *gaza* tabirini kullandığı gibi, Kastamonu emiri Gazi Çelebi'den ve gazalarından da bahseder¹²⁵. 13.yüzyılın sonlarına doğru İbn Said ve Bizans kaynakları, Teke yarımadasından, Ankara, Eskişehir, Bolu'ya kadar Batı Anadolu uçlarında yüzbinlerce çadır Türkmen'den söz etmektedir. Bu arada Arap coğrafyacısı Abu'l-Fida (öl.1331) bu Türkmenler arasında Battal Gazi efsanesinin canlılığından bahseder¹²⁶. El-Ömerî de 1330'larda Karesi, Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerini deniz gazalarıyla tanınmış beyler, *guzat fi'l-bahr* olarak tasvir eder. Müellif, Orhan Beyin askerlerinden bahsederken, "görünüşte müthiş, hakikatte ise manasız derme çatma unsurdur, kendileri istikametten mahrum... daima gazada bulunan insanlardır" der. Fakat aralarında daimi olarak gaza yapan Umur Beyi ayırt eder. Ömerî, uç bölgesine dair bilgi verirken *guzat*, *gazve*, *gazavat* ifadelerini sık kullanır ve bu bilgileri, bölgeyi çok iyi bilenlerden naklettiğini de belirtir ki bundan da kullanılan kelimelerin o sırada halk arasında yaygın olduğu düşünülebilir¹²⁷. 13-14.yüzyıl Anadolu'su için önemli iki kaynak olan *Müsameretü'l-Ahbâr*, *el-Veledü'l-Şefik* ve Ortaçağa ait birçok eserde gaza ve cihat kelimelerinin sık geçtiğini belirtelim¹²⁸. Ayrıca sahil bölgelerinde denize açılıp ganimet için küffar ile savaşan beylerin gazi unvanı, bunlara ait muhtelif mimari eserlerin kitabelerinde de geçmektedir¹²⁹.

D. İlmihal Geleneğinde Gaza ve Risaletü'l-İslâm

İslâm dünyasında gazanın İslam geleneğine göre genel tanım ve şartları 14.yüzyılda yazılmış İslam ilmihallerinde geniş yer bulmuştur. Arapça ve Farsça yazılmış birçok örneği bulunan ve içerisinde gaza ve cihat konularına yer vermesi açısından gaza ideolojisinin önemli bir kaynağı durumunda olan bu tür eserlerin bir kısmının Anadolu serhatlarında Türkçe tercümele-ri yapılmıştır. 14.yüzyılın ilk yarısında, Karesi Beyliği topraklarında yazıldı-

¹²⁴ Bk. *Menakbu'l-Arifin*, II, neşr. T.Yazıcı, Ankara 1980, s. 948, satır 6 ve 14, s. 949, satır 11 ve 17.

¹²⁵ Z.V.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 268, 335.

¹²⁶ P. Wittck, *Menteşe Beyliği*, s. 2.

¹²⁷ H.İnalçak, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", s.74; F.Emecen, *İlk Osmanlılar*, 81, 138; V.Togan, *a.g.e.*, s.337.

¹²⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. M.Öztürk, TTK yayınları, Ankara 2000, s. 64; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü'l-Şefik*, Süleymaniye-Fatih Ktp, nr. 4519, s. 291-293.

¹²⁹ Feridun Emecen, "Gazaya Dair", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi, İstanbul 2005, s. 83. Tarihçi gaza ile ilgili bu eserinde, konuyla alakalı 14.yüzyıl kaynaklarından anekdotlar sunarak önemli bilgiler verir (s. 75-86).

ğı düşünölen ve Ş.Tekin tarafından neşredölen, içerisinde “gazilik tarikası” yani “gaziliğın yolları” adlı bir bölüm bulunan Risaletü'l-İslâm adlı eser, böyle bir ilmihalin Türkçe tercümesidir. Karesi beyleri, Osmanlıların ilk defa denize açılmalarında ve Rumeli'ye geçmelerinde ön ayak olmuşlardır. Tekin'e göre risalenin aslı 10.yüzyıl sonlarında Arapça yazılmış Abu'l-Leys-i Semerkandî'nin (öl.983) Tenbihu'l-Gâfilin (Uyuyanları Uyarıcı) adlı eserinin içerisinde, gazilikle ilgili, Fazlu'l-gazv ve'l-cihad ve Edebü'l-Gazv adlı başlıkları taşıyan iki bölümdür.¹³⁰ XII.yy.da yazarı bilinmeyen ve Farsça yazılıp Şam Atabegine sunulan Bahru'l-Fevaid, diğerlerinden farklı olarak en başa *Edebü'l-Cihad* bölümünü koymuştur. Bu bölümüm ikinci babında (der beyan-ı cihad-kerden-i zahir) şöyle başlar: “...sen şöyle bülesin ki gazi ve mücahid şu on şartı yerine getiren kimsedir...” ve gazi olmanın; aklı başında, buluğa ermiş olmak, sağlıklı olmak ve savaşa gücü yetmek gibi dört ana temelle birlikte, ana-babanın rızası, ailesinin nafakasını sağlamış olması, İslam hükümdarının gazayı onaylaması, ganimet malına ihanet etmemek, öürse şehit kalırsa gazi olacağı, niyetinin samimi olması gibi on şart bir bir sıralanır¹³¹.

Bu gibi eserlerde gaza, İslam'ın emrettiğı bir görev, kesin kurallara bağlanmış bir faaliyet alanı olarak ele alınmaktadır. Babası Karesi Beyliğı Türkmen gazilerinden Hacı İlbeğı, annesi ise bir Rum olan Şeyh Bedreddin'in¹³² Tashil ve Molla Hüsrev'in Durar adlı 15.yüzyılda yazılmış eserlerdeki Kitabü'l-Cihad bölümleri ile ciddi benzerlikler göstermektedir.¹³³ Söz konusu eserlerin İstanbul kütüphanelerinde, Türkçe şerhleriyle

¹³⁰ Şinasi Tekin, “XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası “Gaziliğın Yolları” Adlı Bir Eski Anadolu Türkçe'si Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında”, *Journal of Turkish Studies*, V.13, İstanbul 1989, 139. Bu eserin eski Anadolu Türkçe'sine yapılmış, Usanları Uyarıcı adlı tarihsiz bir tercümesinde bu bölümler, *Yetmişinci bab Gazilik kılınak Babı. Yetmiş üçüncü bab Gazilik edebi babı* şeklinde geçer. Topkapı Saray ktp. Türkçe yazmalar katalogunda bulunan bu eserin, 14.yy.da Farsça'dan tercüme edildiğı anlaşılmaktadır. Ş.Tekin ayrıca, adı geçen risalenin, Kitab-ı Gunyc, Bahru'l-Fevaid ve Şiratü'l-İslâm adlı ilmihal kitaplarındaki gaza ve cihattan bahseden bölümleriyle karşılaştırmasını da yapmaktadır. Yazarı bilinmeyen Kitab-ı Gunyc adlı eserin Bursa Genel no.4006'da kayıtlı tek nüshasında 1379 tarihi görölmektedir. Burada *babu'l-Gazv ve'l-Cihad* ele alınan metinle bazı benzerlikler taşımaktadır.

¹³¹ Ş.Tekin, “Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler”, *tarih ve toplum*, C.19, S. 109, 1993, s. 13, 17; aynı yazar, “XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası...”, s. 141, 144.

¹³² Bk. Selahattin Döğüş, “Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri”, *OTAM*, Sayı 18, Ankara Üniv., 2005, s. 71-94.

¹³³ İl.İnalık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, s. 77.

birlikte, bir çok nüshası bulunmaktadır. Yazar, bu tür eserlerle birlikte, Risaletü'l-İslam'ın karşılaştırmasını da vererek, gaza ile ilgili esasları, gaziliğin adap ve erkanını değişik kaynakların adlarını da sayarak anlatmaktadır.

Bu tür eserlerde gaza, ahiret için sevap kazanma işi olup, gazi için savaşta elde edilen ganimet de mükafattır. Risaletü'l-İslâm ve benzeri ele aldığımız, uclarda anlatılan sözlü kaynaklarda ve bunlara dayanan erken Osmanlı kroniklerinde, cihat sözü nadiren, gaza sözcüğü ise çok sık kullanılmakta ve gaza ile cihat arasında belirgin bir ayrım göze çarpmaktadır.¹³⁴ Osmanlılarda, gazi sultan Unvanları ve benzeri formüller, sadece edebi eserlerde değil, bürokraside hazırlanan günlük belgelerde bile görülmesi, devletin bir doktrini olarak gazi-sultan idealinin nasıl kök saldıgını göstermektedir.

E. Türk Edebiyatında Alplık Geleneği

İslam öncesi Türk toplumunda, kahramanlık ve cengaverlik geleneği, aşağıda özellikle destanlarda ve yazıya geçirilmiş kaynaklarda, alplık ile tanımlanmıştır. Bu dönemin alp kişisi, hayvancılık ve avcılık yanında, akıncılıkla geçinir. Dolayısıyla sürüstüne ve yurduna göz diken düşmana karşı koymak, vahşi hayvanları yenmek zorunda olan bu insan için, beden gücü, hayvanlar ve düşmanlar üzerinde kuracağı üstünlük, en yüce değerdir. Alpların, eski Türk kabile teşkilatında olduğu gibi, ilk Osmanlılar zamanında da, kabile reisinin etrafında özellikle savaşlarda, kahramanlık ve yararlılıkları ile yükselmiş fertlerden mürekkep, bir nevi imtiyazlı sınıf teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu göçebe aristokrasinin teşekkülünde belki soyun da etkisi olmakla beraber, ferdi meziyet bu mertebeye yükselmeye birinci şarttı. İlk dönem Anadolu gazilerinin kahramanlıkları Türk Halk edebiyatına menkıbe halinde yansımıştır. Batı Anadolu'da Bizans sınırlarında yaşayan aşiretler arasında da durum böyleydi. Osmanlı fütuhatu, Müslümanlık sınırlarını Balkanlar içine ilerletince, Köprülü'nün "alplar devri"¹³⁵ dediği

¹³⁴ İslam hukukuna göre, gaza bir nevi fütuhattır, dolayısıyla farz-ı kifayec, cihat ise ülkesini düşman istilasına karşı savunmak demektir ki bu da farz-ı ayn kabul edilir (Ş. Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik...", s. 143). Anadolu'da gaza ve cihat kavramları arasındaki fark ve gazanın geçirdiği salhaları görmek için bkz. Şinasi Tekin, "Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *tarih ve toplum*, 1993, C.19, S. 110, s.14; C. Kafadar, *Between Two Worlds*, s. 80-91; S. Döğüş, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri", *Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, 2007, s. 30-31.

¹³⁵ F.Köprülü, "alplar devri" diye ifade ettiği tanımlama, iptidai kahramanlık devri ideolojisi ve geleneklerini anlatmaktadır. Bk. *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 297.

bu devrin bütün özelliklerini orada da hemen hemen aynı şekilde kendini göstermiştir. Destanlar döneminin alp kişisi, bizde elde bulunan edebi eserler tarafından içerisinde bulunduğu şartlar gereği içten çok dışa dönük, aktif bir tip olarak tanıtılır. İslam öncesi dönemden başlayarak, kahraman, yiğit, zorlu, cesur, güç anlamlarında kullanılan alp, edebiyatımızda şahıs adı olarak geçtiği gibi, bir sıfat, bir unvan ve kabile teşkilatı içindeki asker zümresine verilen asalet adı olarak da kullanılır¹³⁶.

Orhun ve Uygur alfabeleri, Kırgız mezar taşlarında alp kelimesi sık geçer: “*alp kağan ermiş*”, “*küçlüğ alp kağanından adrulu berdiniz*” (güçlü alp kağandan ayrılı verdiniz), “*kanımız yoklayur kadaş alpiniz karganur*” (hanımız yok oluyor kardeş, alplığımız lanetlenir). Orhun kitabelerine göre, Göktürk atlarının gazilerine bile alp denilirdi ki Kül Tigin’in bindiği atın adı Alp-Şalcı idi¹³⁷.

Orta Asya Türklerindeki kahramanlık geleneğine bağlı olan alplar, İslamiyet'ten sonra da bir üst kimliği temsil ediyordu. Kutadgu Bilig'te ve Divanü Lûgati't-Türk'te, 13-14.yüzyıllarda yazılmış lûgatlerde sık geçen bu kelime, Oğuzlarda daha çok yaygındır. Y. Has Hacib ve Kaşgarlı, İranlılar'ın Afrasyab dedikleri, menkıbevi kahraman Alp er-Tunga'dan bahsetmişlerdi¹³⁸. Birçok Türk kabilesinde kendisine mensupluk iddiasında buldukları bu Türk kahramanına alp unvanının verilmiş olması, 10.yy.da Karahanlılar devrinde hala yaşayan eski bir Türk geleneğine dayanması bakımından önemlidir. Bu iki önemli eserde alp yanında aynı anlamda gazi kavramı da kullanılmıştır. Türklerle aynı tarihi paylaşan Moğollardan Türkçe'ye geçen bağıtatur (bahadır) da, alp anlamındadır. Türkçe'de aynı manayı ifade eden sökmen kelimesi de, düşmanın harp saflarını yaran, söken demektir. Osmanlılardaki sekban teşkilatı ve Celali zorbalıkları döneminde halk arasında Sekban örgütlenmeleri olarak gördüğümüz bu isim, Anadolu'da seymen adıyla hala yaşamaktadır¹³⁹. Mevlana, Mesnevisinde, Harzemşah hükümdarı Muhammed için Alp-uluğ unvanını kullanmıştır¹⁴⁰.

¹³⁶ F. Köprülü, “Alp”, *MEBLA*, C.I, s. 379 vd.; Mine Mengi, “Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler”, *Belleten*, S. 191-192, C. HXLVIII, 1984, s. 488.

¹³⁷ F. Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 289.

¹³⁸ *Alp Er Tonga öldi mi Issız ajun kaldı mı / Ödhlek için aldı mı Emdi yürek yırtılır..; Divanü Lûgat-üt-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, TDK yayınları, Ankara 1985, s. 41.

¹³⁹ M.Fuat Köprülü-W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 3. bs., s. 289.

¹⁴⁰ F. Köprülü-W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 294.

Yusuf Has Hacib'in Karahanlı hükümdarı için yazdığı Kutadgu Bilig'te (1069) bu köklü gelenek, mal ve hazine toplamanın önemi belirtilirken, vurgulanır: "Hazinesini aç ve servet dağıt... Adamların çok ve kalabalık olsun, asker çok olunca gaza yapar hazineni doldurursun". "Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır... Etrafına üşüşerek asker toplanır ve ordu olur, asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur. Dünya hakimi bey niçin hazine toplar, asker nerede ise orada hazır hazine alır"¹⁴¹. Dolayısıyla gaza, savaş ve düşman ülkelerini fethetmek bir gelir kaynağı olarak kabul edilmekte. Ayrıca hükümdara öğütlediği gaza ve cihat sayesinde hazine güçlenmeli, kul ve cariyeler çoğalmalı ve sonuçta vurup almayı bu fetih hareketinin tabii bir sonucu olarak göstermektedir. 11.yüzyıla gelindiğinde tamamen Müslüman olmuş Karahanlı hükümdarları arasında, bu uğurda şehit olanlar olduğu gibi, bazıları da el-gazi, el-mücahit gibi sıfatlarla anılmışlardır¹⁴².

Kaşgarlı Mahmud'un, Türk ülkelerini birer birer dolaşarak, iki senede tamamlayıp (1072) Bağdad'ta halifeye sunduğu ve (Oğuznâmeden pasajlar da içeren Divanü Lûgati't-Türk'te, alplık geleceğinden çok sık bahsedilirken, gaza motifi de çok canlıdır:

*Kelginleyü aktımız, kendler öze çıktımız,
Furhan evin yıktımız, burkan öze sıçtımız..*¹⁴³
(Seller gibi aktuk, şehirleri bastuk,
Puthaneleri yıktık, putlar üzerine pisledik...)

Karahanlılar döneminde yazan Kaşgarlı Mahmud, halk edebiyatına girmiş gaza konulu şiir ve destanların önemli bir kısmını toplayarak, meşhur eserine almıştır. Henüz Müslüman olmuş Türklerin, bu heyecanla putperest Basmil, Uygur ve diğer kavimlere karşı gazaları, Satuk Buğra Han ve Gazi Arslan Tegin gibi veli-hükümdar komutanların adı etrafında söylenmiş destan ve şiirlerde anlatılır:

*"Kırduk katığ tüğdüğümüz
Kemşip atığ tagdimiz
"Basmil susin komitti*

¹⁴¹ H. İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 259-275.

¹⁴² Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK yayınları, Ankara 2002, s. 65.

¹⁴³ *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi I*, çev. Besim Atalay, TDK yayınları, Ankara 1985, s. 343.

*Arslan taba emitti
 Tenğriğ öküş öğdümüz
 Aldap yana katçımız”..
 Barça kelip yumuttı
 karkup başı tezzinür”¹⁴⁴*

“Atların kuyruğunu sıkı sıkı bağladık, Tanrıya çok hamdettik, gavurlarla savaş yaparken tekbir getirdik. Atları özengeleyerek üzerlerine saldırdık. Arkamıza düşsünler diye onları aldatmak için kaçiverdik”. “Gazi Arslan Tegin, savaşan Basmil askerlerini bizimle savaşmak için coşturdu, hepsi toparlandılar, Arslan’a doğru yöneldiler, bizi gördüklerinde gözleri karardı başları döndü”.

Alp, ilk Müslüman Türk devletlerinde, Gazneli devletinin kurucusu Alp Tegin, Selçuklu devletinin ikinci hükümdarı Alp Arslan’da olduğu gibi, İran kültürünün etkisindeki Anadolu Selçuklularında nadiren kullanılırken, özellikle Beylikler döneminde, liderlik Unvanı olarak daha sık kullanılmıştır. Türkmen geleneklerinin canlı olduğu Osmanlı beyliğinde, Osman’ın dedesi ve kardeşi Gündüz’ün alp unvanında olduğu gibi, Osman ve Orhan Beylerin maiyeti arasında gaziler yanında alplar çoğunluktadır: Turgut Alp, Konur Alp, Hasan Alp, Saltuk Alp gibi. Bunların, gazilerden farklı bir teşkilata ve sınıfa tabi olması gerekir. Herhalde gazilik tarikatına uymayı istememişlerdi. Çünkü, Aşıkpaşazâde’nin Gaziyân-ı Rûm dediği savaşçıların bir tarikatı olmalıydı. Yoksa neden bazılarını gazi derken, alpları ve Türkmen beylerini ayrı sayacaktı. Alplar, yüzeysel de olsa Müslüman’dılar ama bağımsız olarak savaşmayı meslek edindikleri anlaşılıyor. Osmanlı beyliğinin kuruluş sürecinde ilk saflarda onları görürüz; “Osman Gazi, İnegöl’ü ona verdi. Turgut Alp’ı tizcek İnegöl’e saldırdılar”¹⁴⁵. Beylerin, alplara fevkalade itibar ettiği anlaşılıyor. Şehzadeler onlara emanetti. Osman Gazi, Karacahisar’ı Germiyan saldırılarından korumak üzere oğlu Orhan’ı sefere yollarken yanına Saltuk Alp’ı, Konur Alp’ı ve Köse Mihal’ı katmıştır. Gerçekte alplar, beyler için o denli önemlidir ki Konur Alp ölünce Orhan Bey onun sancağını, oğlu Murad’a vermiştir¹⁴⁶.

¹⁴⁴ *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi II*, s. 312.

¹⁴⁵ *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, s. 102.

¹⁴⁶ Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 47.

Aşıkpaşazâde, Osman'ın yanında yarar yoldaşlar olarak, alplar ve gaziler yanında bir de Moğollardan kalma bir kurum olan nökerlerden bahseder.¹⁴⁷ Osman Gazi döneminde nökerlik, alplik gibi, önemli bir kurumdur. Nökerlik, Osmanlı'nın gelişme çağında kul sistemine vücut vermiş görünmektedir. Yeniçeriler, bey kulları (gulam-ı mir), tumarlı sipahilerin hizmetkârı gulamlar hep nöker, maiyet askeri durumundadırlar. Osman Gazi ile alplar, garipler, nökerler arasındaki sadakat bağı, esiri Köse Mihâl arasında olduğu gibi, din gayretinden çok, ant içmek (kanlarını bir kapta karıştırıp içmek, kan kardeşi olmak) ritüeli ile beye bağlanarak, savaşta cesaret göstererek nüfuz, ganimet, esir ve tumar elde etmenin kaygısındaydılar. Ganimet ve fethedilen topraklar, ant ile öndere bağlı olan alplar arasında yurtluk olarak paylaşılıyordu¹⁴⁸. Osman Gazi, önemli başarılar kazanıp karizmatik bir başbuğ durumuna gelince nökerler, alplar ve gaziler, onun yakın yoldaşları oldular, hizmetine girdiler. Önemli makamları işgal eden ve bu Unvanı taşıyanların neslinden gelen bir aristokrasi zümresi uzun dönem varlığını sürdürmüştür.

Anadolu'da var olan ve göçebe ortamına uygun, atlıların oluşturduğu askerî bir zümrenin, gazilerden daha öncelikli geldiğini savunanlar haksız değiller. Buna göre, yaya olarak savaşan gazilerden farklı olarak alplar attan inmezlerdi. Osmanlıların başarı kazanan, fetihler yapan asıl savaşçı unsurları da bunlardı. Keza Osmanlı atlıları içerisinde bunların öncelikleri vardı. Ancak bunların zamanla yerini gazilere bıraktığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Belki de o yüzden Aşıkpaşazâde, gaziler teşkilatından bahsederken, alpların teşkilatından bahsetmez. Zira, 15.yüzyılda eserini yazdığı zaman, şehir kültürü, atlı göçebe ve uç kültürüne çoktan hakim olmuştu.

Bu devirlerde Batı Anadolu uçlarında alplar teşkilatı, daha çok atlı göçebe kültürü özellikleri taşıdı ve bölgede, Orta Asya Türk gelenek ve inançları kuvvetliydi. Uç beyliklerinin asıl askerî kuvvetini teşkil eden ve millî ananeleri bozulmamış olan yarı göçebe Türkmen aşiretleri arasında bunun böyle olması pek tabii idi. İslâmî ananelere dayanan gaziler teşkilatından farklıdır ve uç beylerinin gazi lakabını almaları, onların artık şehir

¹⁴⁷ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 78.

¹⁴⁸ H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", s. 79; S. Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, s. 47.

¹⁴⁹ Bk. Aldo Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1997, s. 54-55.

hayatına geçmiş ve az çok medrese tesiri altına girmiş olmalarından dolayıdır. Köprülü, Aşıkpaşazâde'nin pek de mahiyetini anlamayarak Gaziyân-ı Rum adı altında anlatmak istediği zümrenin aslında alplar olduğunu öne sürmüştü¹⁵⁰. Osmanlı menakıbnâme geleneğinde Osman Gazi, Kayı boyuna mensup bir yarı göçebe aşiretinin beyi olarak takdim edilir.

Bu devrin kadınları da genellikle aynı müşterek karakterleri taşırlardı. Aşıkpaşazâde'nin, eserinde, Gaziyân-ı Rûm ile birlikte bahsettiği Baciyân-ı Rûm (Anadolu Kadınlar Teşkilatı) gösteriyor ki, Ortaçağ Anadolu'sunda kadınlar da alplık ülküsü etrafında teşkilatlanmışlardı. Türkmen kadınların oluşturduğu bu savaşçı zümre, Ortaçağ Anadolu'sunda önemli bir güç oluşturduğu gibi, Osmanlı devletinin, kuruluşunu gaza ideolojisi üzerinde bina etmesine büyük katkısı olmuştur¹⁵¹.

Aşık Paşa'nın 1330 tarihinde yazdığı Garib-nâme adlı ünlü mesnevisi, Alplık geleneğinin Anadolu'daki seyri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Alp kültüründen gazi kültürüne geçiş süreci, çeşitli kıssa ve tarihsel örneklerle çok güzel anlatılır. Eserde öncelikle tasavvufu yayma amacı güdülmekle birlikte, o dönem Anadolu'sunda alplık ülküsünün ne denli yaygın olduğu, nasıl bir sosyal ve kültür ortamı içerisinde şekillendiği bir teşkilat olarak ortaya konmuştur. 14.yüzyıl Anadolu'sunun alp kişisi Garib-nâme'de dini ve dünyevi alplık olarak iki aşamada anlatılır. Alp adını kazanabilmek için kahramanlık göstermek gerektiğini söyleyen Aşık Paşa, söze girdikten sonra alpa yada alperene gerekli dokuz niteliği ve aracı, kendi deyimiyle şöyle sıralar: Sağlam yürek (cesaret), kuvvet (güç), gayret, iyi bir at, zırh, ok-yay, kılıç, süngü ve yâr (arkadaş). Türk kahramanlık destanlarının araştırılmasında bu dokuz özelliğin varlığı açık şekilde görülür. Aşık Paşa'nın sıraladığı bu özellikler, Ortodoks İslam geleneğinin hakim olduğu dönemlerde yazılan ilmiyelerde geçen ve gazilerde bulunması gereken niteliklerle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu da, Oğuzlardaki alplık düşüncesinin, Osmanlılarda gazilik ideolojisinin temeli olduğunu göstermektedir. Bu dokuz unsurun hepsi de at, kılıç vb. kutsaldır. Kılıç alpin en değerli malıdır, onun "altını ve incisi" dir:

¹⁵⁰ F.Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 1999, s. 88.

¹⁵¹ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 93; M.Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya 1994, s.35. Burada M.Bayram, Baciyân-ı Rûm'u Ahilerin değil de Gazilerin kadınlar kolu olarak gösterseydi bizce daha doğru olurdu. Çünkü Bacılar Teşkilatı, bir esnaf örgütünden çok mistik bir savaşçı zümreyi çağrıştırmaktadır. Kaldı ki sınır boylarında gaza faaliyeti, esnafıktan daha önemli bir geçim kaynağı idi.

*Gaziler dini kılıçla açdılar
Kılıç üzere and anuñun içilür
Kafir oldur kim kılıçdan kaçdılar
Kim bu kafir kanı andan saçılır..*¹⁵²

Aşık Paşa'dan bir asır sonra 1436'da, Tarih-i al-i Selçuk'unu yazan Yazıcızâde Ali, 13.yy. Selçuklu Anadolu'sunu tasvir ederken, atlı göçebe kültüründen örnekler de sunmaktadır. Türkmen boylarında, alpların at seçirtmelerinden, atlarının farklı şekillerde süslenildiği ve diğer zümrelerden bu şekilde ayrıldığı, çocukluklarından itibaren avda at sırtında kaplan avladıkları, at sırtında bir atında okla kuş vurdukları vs. alpin önemli özelliklerini anlatmıştır¹⁵³.

Alpin hayatta çok önemli olan at, ele aldığımız bütün destan ve menakibnâmede, kahramanlarla birlikte anılır. Hz. Hamza'nın atı Aşkar, Battal Gazi ve Sarı Saltuk'a da hizmet eden sarı attır. Bu ata bazen Kula at derler ki Manas'ın atı da Ak-kula'dır. Oğuz Han, özellikle Süt-kula adını verdiği beyaz tayı için savaşı göze almıştır. Koroğlu'nun Kır atı da dahil, destanlarda bu atlar sırası gelince uçarlar. Dede Korkut'ta, erle bir tutulan at; onun kardeşi ve arkadaşıdır¹⁵⁴. Aynı destanda, "at işler er öğünür, yayan erün umudu olmaz" ata sözü tartışılmıştır. Saltuknâme'de de düşman vezir atını isteyince Sarı Saltuk, "Ya vezir kişünün başun kesmeyünce kimseye at mı verilir" cevabıyla atın önemini göstermiştir¹⁵⁵.

El-Cahiz, "Türk yerden çok at sırtında oturmuştur" demiştir. Alpin atı zırlıdır ve düşman, alpi atından tanır. Osmanlılarda at üzerinde sipahilik, soyluluk şartıydı. Gayrimüslim reaya ata binemezken, Balkanlar'da Hıristiyan süvari askerleri soylu sayılıp tumar verilmişti. Oğuz Hana hediye edilen dokuz kır at örneğinde görüldüğü gibi¹⁵⁶, beyler arasında en değerli peşkeş attı.

Türk alp tipinin bir özelliği de savaşta ölmeyi şeref kabul etmesidir. Çin kaynaklarında da geçtiği üzere, Orta Asya'dan beri Türkler hastalanıp yataktaki ölmekten utanırlardı, savaşta ölmek onlar için büyük bir onur sayılır-

¹⁵² Aşık Paşa, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, II/2, TDK Yayınları, İstanbul 2000, s.557

¹⁵³ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.15a; F.Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 297.

¹⁵⁴ *At dimezem sana kardeş dirüm kardeşumdan yiğ / Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yiğ* (s. 136).

¹⁵⁵ K.Yücc, *Saltuk-nâme*, s. 230-233.

¹⁵⁶ Bkz. *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi*, haz. Z.V.Togan, İstanbul 1972, s. 72-74.

di. Aşık Paşa'ya göre Alp cesurdur, Alplık düşmandan korkmama, düşmanı korkutarak önünde dize getirme böylece de askerinin dayanağı olmakla mümkündür.¹⁵⁷ Özellikle böyle bir ideal insan, alp tipinin neticesinde Türkler cihan devleti kurmayı, yani fütuhatu, kendi hayat gayelerine dönüştürebilmişlerdir.

Garib-nâme'de daha sonra din alplığı (alp-eren) için insanda bulunması gereken dokuz nitelik: Velayet, riyazet, kifayet, aşk, tevekkül, şeriat, ilim, himmet ve doğru arkadaş olarak sıralanır. İlk alp tipinden ikincisine geçişte Anadolu'daki sosyal dönüşüm ortaya konmuştur.¹⁵⁸ Böylece Aşık Paşa, eski kültür tabakası üzerine zamanının İslamî kültür tabakasını ustaca yerleştirerek alplık ülküsünün, gazi ideolojisine dönüşümünü açıklamış olmaktadır. Alp "varlığı korumak için ay ve yılda birbirleriyle kol kola savaş" yapan bahadırlardır. Onun paraleli, nefsiyle mücadele eden alp-erendir. Dede Korkut öykülerinde de alptan çok alp-erenlik anlatılır. Ozanlar, oba oba diyar diyar gezerek İslam'ı kabul etmiş Türklere şölende, toyda, avda, yığmakta alp-erenlerin başına gelenleri kopuz çalarak söylerler. Bu ise Oğuzları yeni kahramanlığa, yurt kurmaya davet idi. Tarikatların yetiştirdiği kahraman tipi olan alp-erenler, İslam'ın hamisi olarak bütün Müslüman ülkelerle yayılır ve hak din uğruna vuruşurlardı. Ayrıca Türk tarikatları (Yesevîlik, Bektaşîlik, Babailik, Nakşibendîlik, Safevîlik vb.) da Türk kahraman tipi olan alp-erenliği överler.

Aşık Paşa'da gazi, alp tipinin, dini ve sosyal değişime uğramış sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Aşıkpaşazâde'nin atası olan Aşık Paşa, gaziyan kelimesi yerine İslam'dan önce Avrasya toplumlarındaki ortak bir değeri ve Türkçe olan alp terimini kullanması, o zaman lüzumunu hissettiği Türklük şuuru ve birliğini, Oğuz gelenekleri etrafında sıkı sıkıya kenetlenmekte bulmuş olmasında aranmalıdır. Zira O, eserinin başında: *Türk diline kimsene bakmaz-ıdı / Türklerde hergiz gönül akmaz-ıdı..* mısraında Türklerin birliğini, dil birliğinde görüyordu. Dolayısıyla Aşıkpaşazâde'nin, eserinde zikredilen gaziyan, Osman dönemindeki alplardan başkası değildir ve bu alplar belli

¹⁵⁷ *Garib-nâme*, II/2, s.551:

Ürkmeye hiç neseden kayptmaya Alperen oldur kim anın yüreği
Muhkem ola yağı görüp sınımaya Ola cümle leşkerten ol direği.

¹⁵⁸ Aşık Paşa, *Garib-nâme*, II/2, s. 561, 577:

Bildüm alplık dünyede niceymiş Din içinde şolür alplık kim kişi Ya kişi dünya içinde er gerek
Dinle imdi din içinde neymiş Nefsini basmak ola her dem işi Ya din içre hakim ü server gerek.

nitelikler taşıyan bir guruptur.¹⁵⁹ Kaldı ki eserini Osmanlı devletinin kurulduğu yıllarda yazan Aşık Paşa, yukarıdaki beyitlerde, alpların aynı zamanda kılıç üzerine yemin eden gaziler olduğunu belirtmiştir.

Garib-nâme'nin taşıdığı sosyal ve politik mana üzerinde duran H.Fehmi Tuğral ve M.Kaplan gibi edebiyatçılarımız, birinci bölümde ele alınan "birlik" fikrinin Osmanlı devletinin kuruluşunu müjdeleyen bir ideoloji olarak yorumlamışlardır. Aşık Paşa'nın vermiş olduğu birlik fikri, adeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları cihan devletinin ideolojik ve kültürel temelini hazırlar. Aşağı yukarı aynı yüzyılda yaşayan Yunus Emre ve Mevlana'nın verdiği birlik mesajları da bu ideolojinin alt yapısını hazırlamış gibidir. Aşık Paşa, vahdetin önemini, Oğuz Kağan destanına atıflar yaparak örnekler; Oğuz Hanın her bir evladına vermiş olduğu okların birleştirilince kırılmayacağını söyleyerek birliğin önemini belirtirken, cihan devleti kurma idealini güden eski Türk geleneklerinden de faydalanmış olmaktadır: *Bes bilün yalnız kişi güçsüz olur / Birikenler devleti uçsuz olur.*¹⁶⁰

Aşık Paşa'nın alp tasviri, Osman Gazi ve onunla birlikte savaşan yoldaş alpların, genellikle Anadolu'da uçlardaki gazilerin tasviridir ki aynı şekilde Yazıcızâde'nin Oğuzname özelliği taşıyan eserinde de alplarla gaziler aynı kültür ortamı içerisinde gösterilir. Bu alp veya gazi tasvirini, Battalname, Danişmendname ve Dede Korkut gibi Anadolu destanlarındaki kahraman tasvirine eş buluyoruz. Eski Osmanlı menakıbnamesinde "Aşık Paşa dedikleri aziz"¹⁶¹ öteki ulema arasında saygıyla anılır. Kırşehir'de görkemli türbesi, bugün de bir ziyaretgahdır. O, Arap ve İran kültürü etkisindeki Ortodoks Müslümanların değil, alp-erenlerin, daha çok Türkmenlerin piridir. Oğuz Kağan destanında da anlaşıldığı gibi kahramanın alplığı, Aşık Paşa'nın tasviri ile aynıdır. Atla, silahla birlikte Türk kahramanlarının gökten inmesi alplığın Tanrı vergisi olduğunu söylemeye imkan verir. Bu manada alplık tanrı vergisi olan hak aşıklığı (dervişlik) ile aynı paraleldedir.

M.Kaplan, alplıktan alp-erenliğe geçiş merhalesini, gaziliğin mistik düşünceyle bütünleşmesi olarak açıklar. Göçebe atlı Türk'ün ideal insan tipi alp idiye, Türk tasavvuf düşüncesinin ideal insan tipi de alp-erendir. İsla-

¹⁵⁹ Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 79-80.

¹⁶⁰ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, cengiz yayınları, İstanbul 1992, s. 187-188.

¹⁶¹ *Neşri Tarihi*, 162.

miyet'in tesiriyle, alp ve veli birbiri ile bütünleşmiştir¹⁶². Dervişler de kılıç çalıp dövüştür, bir avuç müritleriyle kaleler fetheder, dini yayarlardı. Ancak onların kılıcı sembolik tahta kılıçtır, gazi-dervişin başlıca gücü, Türk mistisizmidir. Alplik kurumunun dervişliğe dönüşmesi safhasını kısmen kendinde aksettiren Dede Korkut destanlarında gazi-erenler, alp-erenler, kelime birleşmesi ile birlikte Horasan erenleri tarihi ıstılahı da işletilmiştir. Dede Korkut'ta bu geçişi veya birleşmeyi gösteren ilginç örnekler vardır. Mesela, "al kanatlı Azrail" ile savaşan Deli Dumrul'un mağlubiyeti, alp-erenliğin alplığa üstünlüğünü gösterir¹⁶³. Merkezin mutasavvıflarına karşın, düşmanla burun buruna yaşayan sınırın sufileri alp-erenlerdi. Osmanlıların kuruluşundaki menkıbevi şahsiyetlerden Geyikli Baba, Bursa'nın fethinde gazilerin önünde 60 okkalık bir kılıç alıp savaşmış, Abdal Murad, dört arşın uzunluğundaki tahta kılıcıyla birçok kahramanlıklar göstermiştir. Hammer, Geyikli Baba'yı Avrupa'nın efsanevi kahramanlarıyla karşılaştırır. Kanunî, Geyikli Baba'nın kılıcının üçte birini kestirip hazineye koydurmak suretiyle saygısını göstermiştir¹⁶⁴.

Türk edebiyatında geniş bir şekilde işlenen gazilik geleneği, Mevlana ve Yunus Emre'den Şah İsmail'e, Köroğlu'dan Dadaloğlu'na kadar bir çok Türkmen şairin dizelerine ve Alevî-Bektaşî nefeslerine yansımıştır. 13-14.yüzyıllarda gaziler arasında mistik düşüncenin hakim olduğunu Aşık Paşa'dan sonra Yunus Emre de, gazayı bin haç ile aynı değerde görerek ifade eder.¹⁶⁵ Mevlana Divan-ı Kebir'de "Gazi alıssın, usta olsun da savaşın diye oğlunun eline tahtadan yontulmuş bir kılıç verir" der. Osmanlı ordusundaki gaza geleneğini ve unvanını peygambere dayandırmakla M. Akif, son noktayı koymuştur: *Yılmam ölümden yaradan askerim / Orduma gazi dedi peygamberim....* O. Şaik Gökyay dizelerinde; "Nehirler gazidir, dağlar kahraman" derken gaza ideolojisinin Anadolu'da ne derece kök saldığını ifade eder. Tanzimat devri edebiyatında da, Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" (1873) ile Abdülhak Hamit'in "Eşber" (1880) adlı eserlerinde gaza ideolojisi işlenir.

¹⁶² Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, s. 19.

¹⁶³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK yayınları, Ankara 1994, s. 178-179.

¹⁶⁴ F. Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 254.

¹⁶⁵ *Bin kez hacca vardın ise, bir kez gaza kıldın ise* Gaziler bir yere komuşlar işin
Bir göz gönül sıdın ise, gerekse var yollar döker hapsi hak yoluna vermişler başın...

Burhan Kaçar, "Türklerde Gazilik Geleneği ve Kitab-ı Melik Ahmed Danişmend Gazi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Niksar, s.12-13.

Ortaçağ müellifleri çok vakit Türk ordusunun simasında kural yaratan, dünyayı nizama sokan, kötülere cezalandıran bir kuvvet görürler. Birçok metinde Türk ordusunu Tanrı ordusu /gazabı gibi takdim olunması ideolojisi, alplığın hükümlerle birleşmesi sonucudur. Aynı fikre, Orhun kitabelerinde ve Kaşgarlı Mahmud'un eserinde de rastlanır: “*Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda yarattı, feleğin çarkını da onların mülküne uygun şekilde çevirir. Tanrı onları Türk deyip çağırır, dünya mülküne onları hakim etti. Onları zamanenin hakimleri olarak seçti*”¹⁶⁶ Ayrıca hadis külliyatlarında, Türkler ve Türk ordusu hakkında çeşitli hadisler türetilmiştir. Güya Hz. Muhammed, defalarca Arap gazilere, “*onlar size dokunmadıkça Türklere dokunmayın*” demişti¹⁶⁷. Kaşgarlı, Peygamberin hadislerine dayanarak, Türklerin hükümlerinin uzun süreceğini söylemesi, alplik ve gaziliğin ortak kutsal değere dayandığını gösterir.

F. Oğuz Destanlarında Alplik ve Kahramanlık Ülküsü

İslamiyet'ten önce alpların kahramanlık öyküleri destanlaştırılmış, bir destan devri edebiyatı meydana getirilmiştir. Cihan fatihi Oğuz han destanı, Reşid üd-din'in *Camiü't-tevarih*'i ve Yazıcızade'nin *Tarih-i al-i selçuk*'u başta olmak üzere birçok Ortaçağ müellifinin tarihlerinde işlenmiştir. Oğuzların, Oğuz Han ile başlayan ve ilk hükümdarlarını anlatan Oğuzname adlı eserleri, özellikle Türkmenler arasında saygıyla elden ele dolaşırdı. Bu eserlerde, Depe-göz'ün Türk ülkelerini harap ettiği ve nihayet Basat tarafından öldürülmesi gibi yararlılık ve kahramanlık seciyeleri yazılıdır. Oğuznameler başta olmak üzere çeşitli Türk destanlarında alplik, sadece sosyo-kültürel terim değil, aynı zamanda siyasi terimdir¹⁶⁸. Türk devlet anlayışı ve siyaset hukuku milli töreye ve destana göre tayin edildiğinden, Oğuz han neslinden gelme kaidesi ve Oğuznameler mukaddes sayılmıştı. Bu da Oğuzların Türklerin en asili, en kudretli ve medenisi olması ile ilgili idi. Nitekim Osmanlı'da olduğu gibi Türkler “her şey kalkar ama töre kalkmaz” derken bu durumu güzelce belirtiyorlardı. Oğuzculuk hareketinin alplik kategorisine dayanması tesadüfi olmayıp, buna göre Alp kahraman tipinin canlı örneği Oğuz'un kendisidir. Nitekim Oğuznamelerde, İran'ı fetheden büyük Türk kahramanı Efrasyab da Oğuz Han'la birleştirilir.

¹⁶⁶ *Divanü Lügati't-Türk I*, s. 3.

¹⁶⁷ Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler*, İstanbul 1986, s. 81-102.

¹⁶⁸ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2006, s. 217.

Kaşgarlı Mahmud, Reşüdeddin ve her ikisine dayanarak eserini yazan Yazıcızâde'nin Oğuznamelerinde, Maveraünnehir ve İran'a gelen Oğuzların, iklim tesiri ile İranlılara benzediklerini bu sebeple kendilerine *Türkmanend* (Türke benzer), Müslüman olanlarına da Türkmen denildiğini belirtirler¹⁶⁹. Batı Türkistan dediğimiz sahada, Osmanlılar dahil, çeşitli Türk devletlerini ortaya çıkaranlar bu Türkmenler yani Oğuzlardır. Oğuznameler, Türklerin dünya görüşü, tarihi, devletçiliği, yönetim sistemi, sosyal hayatı, dini ve milli seciyelerini yansıtan önemli edebi kaynaklardır. Oğuznameler, ozanların repertuarında asırlarca icra edilip Ortaçağda yazıya dökülerek, günümüze kadar gelmiştir. Eser, sosyal tarihle ve sosyal, kültürel düzenle ilgili hassasiyeti ile ön plana çıktığından milli şuurun oluşumu sürecinde devletçilik ideolojisinden devlet kurmaya, hayvancılık ve avcılıkla geçinen bir toplumdaki şehir hayatına geçiş süreci gibi sosyo-ekonomik dönüşümleri, dini ideolojiden kutsal savaşa kadar çok geniş bir alanda aydınlatıcı içeriğe sahiptir.

Tarihi romanlar diyebileceğimiz bu eserlerden hareketle, Osmanlı tarihinin karanlık dönemlerini aralayabilir ve sosyal örgütlenmelerini anlayabiliriz. Oğuzname destanlarını tarihi kaynak gibi araştıran F.Sümer, Türk dünyasının, Türk tarihinin destanlarımızda temsil olunduğuna kesin şekilde inanmıştır. Ona göre destan ve tarih konularını birleştiren Oğuznameler, Uygur destan varyantının Müslüman medeniyeti bağlamında takdimidir¹⁷⁰. Atlı göçebe millet için karakteristik bir özellik olan destancılık, o milletin içtimai, siyasi, iktisadi, medeni hayatının tarihidir. Ancak burada, bu tür eserlerin dini endişelerle olsa gerek ki yüksek muhitlerde değil de daha çok yarı Şamanist ve göçebe Türkmenler arasında yaşadığını belirtelim. Mesela destanlarımızda, gücün ve hürriyetin kutsal sembolü olan Gök Kurt tasvirleri, Ortodoks çevrelerce hoş karşılanmadığı gibi, Oğuz Hanın Türk töresi gereği babası Kara Hanı öldürmesi de 15.yüzyılda kaleme alınan Tarih-i al-i Selçuk'ta, Müslüman olmadığı için öldürdüğü şeklinde yansımıştır.

¹⁶⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.9; *Divanü Lügati't-Türk I*, s.55, 352, III / 415; O. Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi yay., İst. 1993, s.194.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler", *DTCF Dergisi*, 17, 1960, s. 359-455.

1. Oğuz Kağan destanı

Oğuz destanı, hem sözlü hem yazılı gelenekte hem İslam'a kadarki hem de İslam'dan sonraki devirde mevcut olduğundan, Türk cihan devletlerinin kurulmasını genelleme yaparak aksettirdiğinden tarihi bir dstandır. Dolayısıyla Oğuz destanı birçok özelliğiyle diğer Türk destanlarından farklıdır. B.Ögel; "Oğuz Kağan destanı zihinlerde ve hayallerde yaratılmış bir hikaye değil; Türk toplumunu anlatan ve yansıtan bilgilerdir" demiştir¹⁷¹.

Aslında Oğuz destanı, tamamıyla İslamiyet'ten önceki hadiseleri anlattığı halde, Yazıcızade (Tarih-i al-i Selçuk) ve Reşüdeddin'in (Camiü't-tevarih) örneklerindeki Oğuznamelerde tespit edildiği gibi¹⁷², sadece Oğuzların değil, bütün Türklerin epikleşmiş tarihi-ideolojik destanları olmuştur. Dolayısıyla kahramanlık umuma teşmil edilir ve bu eserde, somut bir zamandan ve belli bir Türk devletinden bahsedilmez. Keza kahramanlık ve savaşçılık özellikleri, Türklerin İslam'a girmesinden sonra da devam etmiştir. Oğuzculuk geleneği, fütihat ideolojisi ve kahramanlıkla bir tutulduğundan ve Oğuzlar, 13-15.asırlarda, Azerbaycan'dan Anadolu'ya kadar uzanan bir coğrafyada Karamanoğulları, Akkoyunlar, Karakoyunlar, Safeviler vb. milli devletler kurduğundan, gaza ideolojisi üzerine bina edilen Osmanlılar da bu geleneğe uymaya gayret etmişlerdi. Oğuz Kağan'ın yapmış olduğu seferleri, Gök Tanrı'ya bir borç ödeme, ilahi bir görevi yerine getirme şeklinde göstermesi çok dikkat çekicidir. Bu eski Türk cihangirliğinin dini bir manası olduğunu gösterir. Oğuz Kağan'a yol gösteren Gök Kurt, Tanrı'nın habercisidir.

15.yüzyıla gelindiğinde Oğuzculuğun merkezi Azerbaycan'dan Anadolu'ya kaymıştır ve artık Oğuzname türü eserler, Anadolu'dan da bahsetmeye başlar. Reşüdeddin'in eserinde geçen ve Z.V.Togan tarafından yayınlanan Oğuznameyi yazıp tespit edenler, tıpkı Dede Korkut kitabını tespit eden raviler gibi, genellikle Önasya'da yaşayan Türkler olmuştur.

Ayrıca Oğuz destanı genel çerçevede fütihat ideolojisinin yayılmasında, tebliğinde ve vasıflarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Türk cihan devleti ülküsü ve dünyayı yönetmek düşüncesi hakkında sayıları otuzu bu-

¹⁷¹ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, MEB yay., İst.1993, s. 59; F. Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, s. 177.

¹⁷² Msl. bkz. *Oğuz Destanı Reşüdeddin Oğuznâmesi*, s. 117, 124; Yazıcızâde, *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 5-25 ab.

lan Oğuznameler, tarihi eserlerin, yazılı kaynakların verdiği malumattan daha ayrıntılı, daha derin ve dolgun bilgi vermektedir¹⁷³. Türklerin yaşam koduna dönüşen fütihat ideolojisi, Dede Korkut boylarında arka plana itilmiş ve merkezileşmiş devlet yapısının belli ölçüde zayıflamış bir varyantı olarak göze çarpmaktadır. Oğuz Kağan destanının 14.yy.a, Dede Korkut boylarının ise 16.yy.a rastlayan yazılı varyantları, onların sözlü kültürden yazıya aktarıldığı yıllardır.

Türk kültürünün İslam'a kadar ki ve İslam'dan sonraki devreleri arasındaki ilişkiyi öğrenmekte, medeniyet dönüşümünün edebi formların yeni mana kazanmasının sebeplerini açıklamakta Oğuz destanı, tarihi hafıza rolü oynar. Dolayısıyla alplık ülküsünden gazilik ideolojisine geçerken Türk toplumlarının nasıl bir sosyal dönüşüm geçirdiğini en iyi şekilde bu eserlerden anlayabiliriz. Her iki eser arasında bir karşılaştırma yapan M.Kaplan'a göre, Oğuz destanının devamı olan Dede Korkut'ta alp tipinin değişimi, bir medeniyet tipinden başka bir medeniyet tipine değişimi olarak kendini gösterir. Alp tipinin ilk şekli olan cihangirlik idealiyle kaynaştığı vasfı, Oğuz Kağan destanında korunurken, Dede Korkut'da Alp tipi, daha çok ferdi cesaret ve kahramanlık vasfıyla ön plana çıkar. Bu da medeniyet ortamının değişmesiyle ilgili olmalıdır. Dolayısıyla Dede Korkut destanı, bir yerde Türk medeniyetinden Türk-İslam medeniyetine geçiş aşamasını ifade eder¹⁷⁴.

Oğuz destanının, kendisinden sonraki bir çok destan, menakıbname hatta Osmanlı kroniklerinin ortaya çıkmasına etki ettiği görülür. Yazıcızâde, II. Murad döneminde başlayan Türklük şuuru gereği, Cami'üt-Tevarih'in Oğuz-namesini ve Anadolu'da yaşayan milli aneleri toplayarak *Tevarih-i al-i Selçuk*'u tamamlamıştır (1436). Eser sade Anadolu Türkçe'siyle yazılmış ilk Oğuz tarihidir. Müellif, eserini yazarken, Uygur harfleriyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut kitabını gördüğünü belirtir¹⁷⁵. Mesela Reşideddin'in Oğuznamesinde geçen bir rüyada, dalları göklere uzanan üç ağaç hikayesi ve rüyanın yorumunda, üç çocuğun hükümdarlıkla müjdelenmesi hadisesi, aynen erken dönem Osmanlı vekayinamelerinde de (Osman Gazi'ye atfedilen ve Edebalı'nın yorumladığı

¹⁷³ Fuzuli Bayat, *Oğuz Destan Dünyası*, s. 15.

¹⁷⁴ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, s. 11-29.

¹⁷⁵ *Tarih-i al-i Selçuk*, v. 9a; Nihat S. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1, İstanbul, 1987, s. 500.

rüya) geçmektedir.¹⁷⁶ Bu arada Osman Gazi'nin İslam öncesi Oğuz ananelerini pekala bildiği de anlaşılmaktadır. Gaza ideolojisine dayanan Osmanlıların, menşelerini Oğuzlara ve Kayı boyuna dayandırmasının sosyal ve kültürel olduğu kadar, siyasi ve tarihi sebepleri bulunmaktadır.

Türkmen Beylikleri zamanında Anadolu'da başlayan Türklük şuurunu, Osmanlılarla birlikte Oğuzculuk şuurunu şeklinde 17.yy.a kadar sürmüştür. Yazıcızade Ali'nin Osman Gazi'ye isnat ettiği: *Osman Ertuğrul oğlusun; Oğuz, Kara-Han neslisin / Hakkın kemter kulusun; İstanbul'u aç gülzar yap...* mısramında bu şuur işlenmektedir.¹⁷⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlılar, Oğuz geleneğine başvurarak fütihat ideolojisini hem canlı tutmakta, hem de ihmal ettiğini düşündüğü ve içerisinden çıktığı Türkmen (Oğuz) dünyasının desteğini almayı hedeflemektedir. Osmanlı hanedanı, aşırı merkezîyetçi politikaları yüzünden Y.Bayezid'in Gazi Türkmenler üzerinde bırakmış olduğu olumsuz tesirleri silmek ve 1402 bozgununun sarstığı prestiji yeniden sağlamaya uğraşırken, bu arada Anadolu beylikleri üzerinde üstünlüğü rakip hanedanlara bırakmak istemiyordu. Keza I.Bayezid daha önce kendisini bütün Anadolu'da Selçuklu varisi haline getiren Sultanu'r-Rum Unvanını öne sürmüştü ve Abbasi halifesinden bunu tsdik etmesini istemişti. Dolayısıyla 15.yy.dan itibaren ortaya çıkmış olan Oğuz Han'dan gelme hikaye ve şecereler, Osmanlı soyunun komşu ve rakip hanedanlardan daha asil ve üstün olduğunu ıspat etmeyi amaçlıyordu.¹⁷⁸ Dolayısıyla Osmanlı sultanları, daha kuruluşundan itibaren, Oğuznamelerdeki fütihat ideolojisini Osmanlı gaza ideolojisiyle birleştiriyorlardı. Atlı göçebe kültürü, eski Türklerde soyluluk sebebi olduğu gibi, Osmanlı devletinin kuruluş dönemlerinde de bey olmanın şartı sayılıyordu. Yazıcızâde Ali, Osman Beyin evlatlarına: "olmasın ki oturak olasız ki beylik, Türkmenlik ve Yörüklük idenlerde kalur" öğüdüyle reaya duruma düşmeden konar-göçerlik vasıflarını korumaları isteniyordu.¹⁷⁹ Böylece Türkmen gazileri, bağımsızlıklarıyla birlikte düşmana karşı üstün konumlarını da sürdürmüş oluyorlardı.

¹⁷⁶ *Oğuz Destanı Resîdeddin Oğuznamesi*, s. 73.

¹⁷⁷ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.267a.

¹⁷⁸ H.İnalçık, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Mahaleler I*, s. 116; F. Emecen, "Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi", *İlk Osmanlılar*, s. 152-160; Aldo Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 45-46.

¹⁷⁹ *Tarih-i al-i Selçuk*, v.14a. Üst kimliklerini kaybederek köylü durumuna düşmekten şiddetle kaçınan gaziler bu yüzden kayıtsız kaldıkları da olmuştur. Bununla ilgili örnekler Ankara

2. Dede Korkut kitabı

Oğuzların, sosyo-ekonomik yapıları, dinî ve kültürel değerlerini gösteren Dede Korkut hikayeleri, tam Müslümanlığa geçiş dönemindeki süreci yansıtmaktadır. Manzum ve mensur şeklinde anlatılan her bir hikaye, aslında birer Oğuznâmedir. Özellikle Horasan ve Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya göç ettikleri bölgede geçen yüzeysel Müslümanlık dairesi içindeki mücadeleleri ve toplumsal dinamikleri, Oğuz gelenekleriyle karışık Türkmen hayatı içerisinde, tabiatla baş başa, doğal, samimi, renkli ve canlı bir şekilde anlatılır. Bilindiği üzere bu güzergah üzerinden Anadolu'ya gelen bu Türk toplulukları, şehir hayatına geçmemiş, tamamen göçebe, avcılık ve hayvancılıkla geçinen sırası gelince yağma ve ganimet akınları düzenleyerek faaliyet gösteren hareketli ve canlı Türkmen guruplarıdır. 10.yüzyılda İslamiyet'i kabul eden Türklerin 14.yüzyılda hala eski ruhlarını muhafaza ettiklerinin en büyük delili Dede Korkut Kitabıdır. Dede Korkut'tan sonra eski Türk destanı kültür değerini kaybediyor, sadece mücadelenin devam ettiği uclarda bazı destanî eserler yazılıyor, okunuyor ki Osmanlı çekirdeğinin filizlendiği saha da bu uclardır.

Eserde Oğuzlar Müslüman'dır fakat din önemli bir unsur değildir. Ad verme merasimi de beylik vermek gibi önemlidir. Bir kahramanlık örneği göstermeden, *kan döküp baş kesmeden* ad verilmez. Oğuz da korkunç bir gergedan öldürerek ergenliğini ispat etmişti. Savaşlarda beyler önden giderler ve *adı görklü Muhammed'e salavat* getirirler. Mücadele sonunda daima aldıkları kalelerin kiliselerini yıkıp mescit yapar, keşişleri öldürüp ezan okuturlar. Öte yandan bol bol şarap ve kırmızı içtikleri, at eti yedikleri görülür. Anadolu'da adı hala yaşatılan Deli Dumrul, Azrail'i bile bilmez ama onunla savaşmaya kalkar. Mücadelelerinin hiçbirisi din uğruna değildir. Düşmanları kafir diye anmakla beraber, onlarla mücadeleleri tamamıyla dünyevidir ve hiçbir kahraman din kahramanı değildir. Başlıca sazları ko-

savaşıyla sınırlı değildir. Mesela Osmanlı ordusunun öncü birliklerini oluşturan ünlü gazi komutanı Turahan'ın, akıncılarına, "kefereye karşı gevşek savaşın, zira küllar mağlub olursa size ihtiyaç kalmaz reaya olursunuz" demesi sonucu İzladi derbendi önünde yaşanan bozgun, II. Murad'ı hayli üzümüş ve gazi lideri Turahan Bey, Tokad kalesine hapsedilmişti (1443). Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1.cilt, s. 423. Yine 1457'de Belgrad kalesi kuşatıldığında, Fatih'in gayretlerine rağmen gazilerin gevşekliği bir protesto niteliğindeydi. Aşıkpaşazâde'ye göre gaziler; "...eğer Belgrad İcthedilirse biz bu toprakların efendisi değil toprağı sürmek zorunda kalan reayası durumuna düşmeyecek miyiz..." diyorlardı. (*Aşıkpaşazâde*, Giese neşri, Leipzig 1929, s. 62).

puzdur. Savaşta davullar ve borular çalınır¹⁸⁰. İslam dairmesine girince Dede Korkut'a Ata unvanı verilmiş olmalı ki, Ahmed Yesevi'nin halifeleri de ata unvanlı idi. Hakim Ata, Zengi Ata gibi. Ata burada veli anlamındadır. Dede Korkut kitabında Korkut Ata, ahir zamanda hanlığın Kayı boyuna geçeceğini, hakimiyetlerinin kıyamete kadar süreceğini müjdelemiş ve bunda Osmanlı hanedanının kastedildiği belirtilmişti¹⁸¹. Türkler ilk İslam oldukları dönemde Arapça veli yerine Türkçe ata sözcüğünü kullanırlardı. Oğuz kavminin bilgisi olan Korkut Ata, Er Korkut, Evliya Korkut vs adlarla anılmış, bütün güçlükleri çözen, kendisine danışılmadan iş yapılmayan keramet sahibi ve zaman ötesi efsanevi bir kişidir. Nitekim A. İnan'a göre de Dede Korkut, İslam öncesi devirden İslamî devre intikal eden efsanevi bir şahsiyet ve Türkler müslüman olduktan sonra onu kopuzuyla birlikte bir veli olarak düşünmüşlerdi¹⁸².

Destan kahramanlarından bazıları kendileri gibi iyi ata binen, kılıç kusanan eş istedikleri görülüyor ki bu bir masal unsuru olmayıp, Türk el ve boylarında her zaman bu gibi kız ve kadınlar bulunmaktaydı. 15.yüzyılda Anadolu'dan geçen bir seyyah, Türkmen kadınlarının yiğit kadınlar olup, erkekler gibi savaştığını işittiğini ve buna hayret ettiğini yazıyor¹⁸³. Dede Korkut'taki insan tipi alp tipidir, burada da mücadele esastır. Kahramanlık kadın erkek fark etmeden, en büyük sosyal değerdir. Aşk ve kadın konularındaki düşüncelerin bile kahramanâne bir şekilde yaşandığını ve kadın alpların bulunduğunu Dede Korkut'tan da öğreniyoruz¹⁸⁴. Dede Korkut'un Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı'nın eş olarak seçeceği kadında aradığı özelliklerde yiğitlik, ataklık ve cesaret ön plandadır: “- *Baba, ben yerimden doğrulmadan o kalkmış ayağa dikilmiş molmalı, ben karakoç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı*” demektedir. Kanlı Koca'nın buna cevabı da ilginçtir: “- *Oğul, sen kız istemezmişsin*

¹⁸⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 27.

¹⁸¹ *Tarih-i al-i Selçuk*'ta; “Korkut Ata Oğuz kavminin bilgisiydi ne dirse, verdi gaybdan haberler söylerdi Hak teala anın gönlüne ilham iderdi, eyitdi, ahir zamanda giru hanlık Kayıya degi dahi kimesne ellerinden almaya didi, didugu Osman rahmetullah neslidir” (v. 13b).

¹⁸² Abdülkadir İnan, “Kitab-ı Dede Korkut Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968, s.165-166.

¹⁸³ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 292.

¹⁸⁴ Bk. F.Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 245; M.Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*, s. 41-54.

*bir cılasın bahadır istermişsin*¹⁸⁵. Sosyal hayatla bütünleşen kahramanlık adetlerin arasında Türk boylarında erkeklerin evlenebilme hakkına sahip olabilmeleri için gelin adayını at koşturmada, ok atmada ve Türk güreşinde yenmek zarureti vardı¹⁸⁶. Bir kadının bir erkekle güreş tutabilecek kadar güçlü olması alp kültürü için normal karşılanmalıdır. Yukarıda kadın alpların oluşturduğu, Bacıyân-ı Rûm'dan söz edilmişti.

Oğuz Türklerinin yaşadığı bütün sahaya yayılan bu hikayeler, Anadolu'da da halk tabakaları arasında sürekli anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Dede Korkut hikayelerinin esası Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatları ile ilgilidir. 12. ve 13.yüzyıldan başlayarak Yakınoğu'ya gelmiş olan Oğuzların eski adı olan Oğuz yerine Türkmen adı daha çok kullanılmasına rağmen, hikayelerde kavmin adı hep Oğuz olarak geçmektedir. Bu hikayelerin 13. yüzyılda teşekkül ettiği anlaşılıyor. Hikayelerin 15. yüzyılda, Osmanlılar devrinde tespit edilen nüshasında, aynı yüzyılda yazılan vekayinâmeler gibi, Osmanlıların Oğuzların Kayı boyuna mensup olduğu rivayet edilir. Yazıcızade'nin naklettiği ve Korkut Ata'nın "saltanat ve hanlık sonunda Oğuz Han'ın vasiyeti üzerine Kayı Han'ın oğullarına geçecek ve ahir zamana kadar onlarda kalacaktır" müjdesi aynı şekilde Saltuknâmede de Osmanlıların Oğuzlardan olduğu, Korkut Ata neslinden geldiği vurgulanır¹⁸⁷. Osmanlı kronikçileri arasında bu Oğuz geleneği, adeta resmi bir mahiyet kazanmıştı. Burada Dede Korkut kitabı, Saltuk-nâme ve Osmanlı kronikleri arasında bir anlayış birliği, aynı sosyo-kültürel bağı göstermektedir.

F. Köprülü'ye göre, Alplar devri Anadolu'sunun bütün zevk ve ahlak özelliklerini en canlı bir şekilde yansıtan Kitab-ı Dede Korkut, Battal Gazi gibi tamamen kahramanlık menkıbelerini anlatan eserlerden çok üstündür¹⁸⁸. Anadolu'da alplik hislerinin hüküm sürdüğü o zamanlarda tabii harikalara bayılan, ilkel ruhlu insanları fevkalade hislendiren ve ilgilendiren menkıbelerdir. Dede Korkut menkıbeleri, halk arasında çok yaygın olup, Oğuz ozanları bunları ellerinde kopuzlarla terennüm ederlerdi. Anadolu Türklerinde başlıca dinî hislerle kahramanlık hisleri galeyana halin-

¹⁸⁵ M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 124; O. Ş. Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, MFB., İst., 1976, s. 133.

¹⁸⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't-Türk I*, s. 47.

¹⁸⁷ M.Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 55; *Saltuk-nâme III*, haz. Ş.İ. Akalın, KB yayınları, 1990, s. 238.

¹⁸⁸ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.252.

deydi. Cenk esasen bir dini emir olduğu için Türklerde de dini hislerle kahramanlık hisleri birbiriyle mükemmelen kaynaşıyordu. Bu alplar devrinde yaşayan sufilerin menkıbeleri biraz araştırılırsa bu konu çok iyi anlaşılır. Tahta kılıçlarla kafirlerle savaşan, İslam'ı yayan bu gazi Türk sufileri ile tekkelerde miskin bir hayat geçiren Arap ve İran mutasavvıfları arasında büyük fark vardı.

3. Köroğlu destanı

W.Barthold ve F.Köprülü, Oğuzların milli geleneklerini, doğu Türklerine göre daha çok korumuş olduklarını belirtmişti¹⁸⁹. Sanat ve kahramanlık hislerini ozanların kopuzlarında terennüm ettikleri eski halk destanlarından, canlı Oğuz rivayetlerinden alan Türkmenlerle birlikte, Köroğlu menkıbesi gibi eski milli destan parçalarının, Azerbaycan ve Anadolu sahalarına geldiğini ve yüzyıllarca yaşadığını görüyoruz. Dolayısıyla Oğuznâmeler, şehir kültürünün hakim olmasından itibaren Köroğlu destanı adıyla okunmaya başlandı. Anadolu'da Köroğlu, 16.yy.ın ikinci yarısında Bolu sancağında 15-20 adamla celalilik yapan bir yiğit idi. Sonra bu işi Tokat-Sivas arasında Çamlıbel'de yapmaya başlamıştı¹⁹⁰. F.Sümer'e göre destanın kaynağı Anadolu'dur. Köroğlu'nun İran'a gitmek zorunda kalmasıyla birlikte, destanın da Türkistan'a doğru yayıldığını, keza Nasreddin Hoca fıkralarının da İran'a bu şekilde gittiğini öne sürer¹⁹¹.

Sonuçta Türkmenlerden çıkan Köroğlu destanı, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmış ve kendisine yeni yeni unsurlar ilave edilmiştir. Tarihi vesikalarda, 1581'den 1588'e kadar verilmiş fermanlarda, Bolu yörelerinde Köroğlu Rusen gibi Celalî olmuş insanlardan bahsedilmektedir. Destanının çeşitli varyantlarında Köroğlu, Celali olarak anılır¹⁹². Köroğlu destanının esas unsurunu, Kızılbaşlara karşı mücadele teşkil ettiği de öne sürülür¹⁹³. Keza Köroğlu destanlarının birçok varyantlarında onun Batınî-Şîî akidelere en çok bağlı bulunan Türkmen oymağı Teke tayfasından olduğu işlenmektedir:¹⁹⁴ *Ben bir Türkmen idim geldim yabandan / Haberini aldım ben bir çoban-*

¹⁸⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 192.

¹⁹⁰ Faruk Sümer, "Köroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 46, İstanbul 1987, s. 9-46.

¹⁹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 131.

¹⁹² Fuzuli Bayat, *Köroğlu Şamandan Aşıka Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 146.

¹⁹³ Pertev N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, Adam yayıncılık, İstanbul 1984, s. 92.

¹⁹⁴ Orhan F. Köprülü, "Abdal Musa", *Köprülü'den Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. 121.

dan.. Safevi devletinin kuruluşunda önemli rol oynayan aşiretler arasında Tekelü Türkmenleri de bulunmaktadır¹⁹⁵. Tekelüler, uzun zaman Anadolu'da Şah Kulu vb. Kızılbaş isyanlar çıkardılar.

Orta Asya, Azerbaycan, Anadolu sahasında Köroğlu Destanı'nda halk sufizmi katının güçlü olması aşıklık geleneği ile ilgilidir. Köroğlu daha çok 16.yy.da meydana gelmiş Celaliler hareketinin iştirakçilerinden birini hatırlatır. Ancak hak aşıklığı edebiyatı onu, bu dönemde hürriyetin, adaletin sembolü haline getirip şöhretini, Orta Asya'ya kadar yaydı. Köroğlu destanlarının genel şeması, Türkmen hayatının alplık değerlerini işler¹⁹⁶. Geniş anlamda o, töreyi, yasayı, hakkı, adaleti halk sufilerinin bakış açısından savunan bir alp eren ve dolayısıyla alplık ve gazilik ülküsünü bünyesinde barındıran Türkmenlerin halk kahramanıdır. Bazı yönleriyle Köroğlu, gaza yapan bir Türkmen dervişidir. Mesela destanın Maraş versiyonunda o, Zora adlı zengin bir Ermeni tacirini kafır olduğu için öldürür¹⁹⁷.

Köroğlu'nun ahlaki değerleri yüce tutan Türk halkları özellikle de göçebe kitleleri arasında bu kadar büyük bir sevgi ile anılması, Balkanlardan Orta Asya'ya geniş bir sahada yayılması, her zaman meclislerde Köroğlu'ndan okunması, bütün Türk toplumunun ortak bir kahramanlık değeri olduğunu göstermiştir ki, Köroğlu'na gerçek değeri tabii ki halk ve halkın sesi olan ozanlar vermiştir.

Sonuç olarak, burada da önceki destanların devamı olarak, yiğitlik, kahramanlık, mertlik, adalet, aşk işlenmektedir. Yine destanda ön plana çıkan en önemli unsur attır. Kır atı olmayan Köroğlu bir hiçtir. Dede Korkut'ta tartışılan; "at işler er öğünür, yayan kalan erin umudu olmaz" savı, yüzyıllar sonra Köroğlu'nca doğrulanır. Nitekim Köroğlu, Kır atı öldürülünce kendisini savunmadan başını katillere uzatır¹⁹⁸. Dede Korkut'ta yiğit öldüğü za-

¹⁹⁵ F. Bayat, *Köroğlu*, s. 117.

¹⁹⁶ F. Bayat, *Köroğlu*, s.13:

Ben Köroğlu kara taşı delerim

Bir vuruşta yedi yiğit bölerim

Bozkurt gibi sürülere dalarım

Koyunların kuzuların melensim

¹⁹⁷ F. Bayat, *Köroğlu*, s. 130:

"Allah, Allah! dedi saldı Köroğlu

Yalla, yalla! dedi bastı Ermeni"

"Kılıç armasıyla çarptı Ermeni"

¹⁹⁸ P. N. Boratav, *Köroğlu Destanı*, s. 72; Alpın hayatıyla bütünleşen atın ak renkte olması da önemlidir. Orhun anıtlarında, hakanın atı rengiyle anılırdı, Cengiz'in de atı ak rengindeydi. Oğuz Hana peşkeş çekilen dokuz kır at ve çok sevdiği tayı Süt-kula, bembeyaz bir attır. Ak rengi Türklerde asalet, soyluluk ifade eder, kara söğük (kemik) avam halk, ak söğük soylu sınıftır. Dede Korkut'ta da ak renk saadeti, kara renk felaketi temsil eder; Beyrek esir olduğu ve ölüm haberi geldiği zaman ailesi ak çadırı bırakarak kara çadıra geçiyor (s. 140-141).

man atı boğazlanır ve ziyafet verilir¹⁹⁹. Köroğlu'nun mertliği, kılıç, ok, mızrak devrinin mertliğidir. Köroğlu, Anadolu rivayetlerinde bu devrin son günlerinin mümessilidir. Tüfek icat edilip mertlik bozulunca, Köroğlu'nun da zeval vakti gelmiştir. *Delikli demir çıktı mertlik bozuldu / Eğri kılıç kında paslanmalıdır...* Atlı göçebe kültürünün yerini yerleşik düzenin değerleri alınca, gaziler (Alplar) kafirlerden kazandıkları ganimet yerine, Celalî olup eşkıyalıkla geçimlerini temine başladılar. Ancak bu rivayetlerde şu şekilde de yansımıştır: Mahalli idarenin zulmünden bıkmış olan yerlerdeki halkın muhayyilesi efsanevi Köroğlu'nu halkı zalimlere karşı koruyan, halkı himaye eden bir hamî, hatta adalet eden bir hakim olarak tasavvur etmiştir. Köroğlu örneği, Türklerin yerleşik medeniyete geçmelerinin kolay olmadığını gösteren bir olgudur. Akıncı Türkün ikinci olması, savaşçı hayat felsefesinden barışçı hayat felsefesine geçmesi, alplık ülküsünün alperenlik ve gaziliğe dönüşmesi, asırlarca süren toplumsal sancıları birlikte getirmiştir. Köroğlu zamanı, adeta çoban ile saban arasındaki mücadele dönemini yansıtır.

Yerleşik düzenle göçebe unsurları arasındaki ayrımın kesinleştiği ve derinleştiği 16. yüzyılda eski bahadır, alp ve gazilerin yerini devşirme kökenli düzenli ordu almış, kahramanlık kültürü yerini aşık edebiyatı ve Celalî düzenine bırakmıştır. Bolu dağları etrafında bir geçitten geçerken, eşkıyanın kendilerini soymak istemesi üzerine Evliya Çelebi, "Ey gaziler! sizin ettiğinizi bu dağlarda eşkıyalık eden Köroğlu yapmamıştır..." diye müessir bir hitabede bulunur ve hepsini yumuşatır²⁰⁰. Bu olay, Köroğlu destanının Anadolu'daki merkezini göstermekte ve bu zamanda tamamlanmış olduğu da anlaşılmaktadır.

Destanlarda korku nedir bilmez, atlgan, gözü pek, mert kimselere deli denilmektedir. Osmanlı devrinde de bu gibi şahıslar için aynı deyim kullanılmış ve akıncılar gibi sınırlarda oturan gözü pek gençlerden oluşan askeri atlı sınıfa da deli adı verilmiştir²⁰¹. Köroğlu'nun etrafındaki yiğitlere verilen "deli" sıfatı, Dede Korkut'ta da vardı (Deli Dumrul, Deli Dünder). Daha sonraki asırlarda tarihi kaynaklarda görülen ve kahramanlara verilen "divane" lakabı bunun devamı olmalıdır. Hammer'ın sekizinci cildinde verdiği Celalî isimleri tamamen Köroğlu destanındaki delilerin isimleri nevinden-

¹⁹⁹ Kazan: *Üç ayda varmaz-isem öldüğümü ol vakt bilsün / Aygır atım boğazlayıp aşım virsün* (s. 170).

²⁰⁰ P. Naili Boratav, *Köroğlu Destanı*, s. 127.

²⁰¹ Bk. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1949, s. 564.

dir. Celalî isyanlarının ilk asilerinden olan Karayazıcı'nın kardeşi ve halefinin adı Deli Hasan idi. Osmanlılar, kuruluş yıllarında Türkmenleri sınırlara sürerek, baskın birlikleri olarak yararlanmaya çalışır. Gaziler içerisinde kendilerine akıncı ve deli denilen bu savaşçılar, düzenli Osmanlı ordusunun önünde direnmeyi dağıtmak üzere ilerliyorlar, ganimet peşinde koşuyorlardı. Balkanlarda asıl ordunun ulaşamayacağı yerleri, Bosna, Arnavutluk ve Karadağ'ın dağlık bölgelerini fethetmeye gidiyorlardı²⁰².

4. Manas destanı

Hatıraları Anadolu'da yaşayan destanlardan biri de Manas destanıdır. Asıl konusu İslam uğrunda mücadeleden ibaret olan bu destanda daha birçok İslam ve putperest kahramanların adları ve menkıbeleri geçer. Destanın 11-12.yy.lar arasında meydana çıktığını öne süren Köprülü, bugün yalnız Kırgızlar arasında yaşayan ve bazı parçalarına ayrı ayrı Kazaklar arasında da tesadüf olunan esere, bütün orta Türklerin müşterek destanı olarak kabul edilebileceğini belirtir²⁰³. Eser, İslam medeniyeti ile diğer İslam olmayan medeniyetler arasındaki münasebetlerin ve göçebe hayatıyla şehir hayatının mücadelesini göstermesi açısından Satuk Buğra Han ve Köroğlu destanlarını andırmaktadır. Adı geçen destanlarda olduğu gibi, burada da en çok işlenen konu kahramanlık, yiğitlik ve cesarettir. Menkıbevî kahraman Manas dahil, destanda geçen savaşçıların hepsi, alp unvanlı idi. Bazen destanda alplar yerine gaziler unvanı kullanılmaktaydı²⁰⁴.

Bütün dünya kahramanlarının en kuvvetlisi olan Manas'ın atı "ak boz"un da eşi yoktur: Manas, Gökçe'nin atını öldürür ve "seni öldürürsem Allah katında günahır, al atını; dört budunu sana dört gün azık olsun, dört parça derisi ayağına çarık olsun" diyerek alay eder ve atını öldürmekle yetinir, kahramana bir şey yapma gereği duymaz; bu kafi bir hakarettir. Türk destanlarında kahramanın atının öldürülmesi büyük bir faciadır. Manas da tıpkı Köroğlu gibi, ölmeden önce Ak-kula (Ak boz) adındaki atı vurularak öldürülür²⁰⁵. Reşideddin Oğuznâmesinde de Oğuz han, en iyi atı Süt-kula uğruna savaşı göze almıştır²⁰⁶.

²⁰² Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, çev. M.Harmanlı, c yay., İst. 1982, 50.

²⁰³ F.Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 159-160.

²⁰⁴ Abdülkadir İnan, *Manas Destanı*, MEB Yayınları, Ankara 1992.

²⁰⁵ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, s. 118.

²⁰⁶ *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, haz. Z.V.Togan, A.Sait Mat., İst. 1972, s. 29.

Bugün bu destanlar, Anadolu'da hala yaşamaktadır. Oysa Türkistan'daki Türkmenler bunları çoktan unutmuşlardı. F.Sümer, Oğuz Türklerinin gerçek mümessillerini görmek için Türkistan'ı değil, Anadolu'yu do-laşmak lazımdır demiştir²⁰⁷. Türkler destanlarda geçen yer adlarını da Anadolu'ya getirmişlerdi. Fatih'in torunlarına Korkut ve Oğuz Han adını koyması da tesadüfî değildir. Osmanlılardan başka hiçbir Türk hanedanında Türk destanlarının bu ünlü isimlerine rast gelinmez.

Sonuç

Kültürde devamlılık esastır. Yukarıda kısaca ele aldığımız kaynaklar ışığında, Türk tarihinin klasik akışına baktığımızda, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş coğrafyada, özellikle Oğuz Türklerinin sosyal hayatındaki bu bütünlük ve dinamizm, birbirleriyle tarihi ve kültürel bağların kuvvetli oluşu dikkat çekmektedir. Farklı coğrafya ve farklı siyasi dönemler, bu büyük kitlenin sosyal hayatında ve kültürel yapısındaki bütünlüğü bozamamıştır. Bu da siyasi ve sosyal müesseselerin bir birinin devamı olduğunu göstermektedir. Bunu en net biçimde, sosyal ve kültür tarihimizin kaynakları olan destan, menakibnâme ve Osmanlı kroniklerinden rahatlıkla çıkarabilmekteyiz. Zira bu eserlerde işlenen konular hep kahramanlık ve cihangirlik ülküsü gibi ortak konularla ilgili olduğu kadar, anlatılan öyküler, kullanılan unvan ve isimlere kadar birbirine benzemekte, her bir eser kendisinden bir önceki kaynağa ve kaynaktaki kahramana atıfta bulunmaktadır. Bu da geleneksel Türk cengaverliğini alplık, alp-erenlik ve nihayet gazilik çizgisi içerisinde, Orta Asya'dan Balkanlara dek uzanan coğrafyada, yazılı ve sözlü edebi mahsullerde bir bütünlük içerisinde Osmanlıların son zamanlarına kadar taşındığını görmekteyiz.

Türklerin geniş Asya bozkırlarında çok eski zamanlardan beri geçirdikleri çetin ve mücadeleci hayat şartlarının, kahramanlık ve savaşçılık geleneklerinin Türk hayatında yerleşmesinde büyük etkisi olmuştur. Türklerin kurdukları çeşitli devletlerin daima askeri bir karakter taşıması, gaza ve cihat esasına dayanan İslam dininin Türkler arasında yerleşmesi, Selçuklulardan beri tarihi seyrin Türkleri hep bir mücadele ortamı içinde bulundurması, bu kahramanlık, alplık geleneklerini asırlarca canlı bir şekilde devam ettirmiştir. Çeşitli Türk kollarının halk edebiyatında, hikaye ve destanlarında, gazavatnâmelerinde, kısaca dünya görüşlerini yansıtan bütün

²⁰⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 4-5.

eserlerinde bunu görmek mümkündür. İslamiyet'ten önceki Türk destanları ve alpları, İslamiyet'ten sonra yerini gazavatnâmelere ve gazilere bırakırken, bu arada tasavvuf cereyanı ve çeşitli sufi tarikatları halk arasında yerleşince de gazi-dervişler şekline girmişlerdir. Mani ve Buda dininin aksine İslamiyet, Türklerin temel gıdası olan et yemeği yasaklamadığı gibi, savaş aleyhtarı da değildi. Bilakis o savaşa kutsal bir mana vermiştir. Bu yüzden eski alp tipi kolaylıkla gazi tipine dönüverdi ve bu heyecanla harekete geçen bu yeni insan tipi, Osmanlı devletini de doğurdu. Anadolu'da alplıkla gaziliğin birleşmesi, aynı zamanda Oğuz gelenekleriyle İslami geleneğin mükemmel bir sentezi olmuştur. Osmanlılarda gazanın bir ideoloji haline gelmesi, bu mükemmel sentezin sonucudur.

Türkler, hangi coğrafyada ve dönemde olursa olsun, Müslüman olmadan önce alplik, Müslüman olduktan sonra da gazilik, toplumsal hayatın ve siyasi-askeri örgütlenmenin dayandığı temel esaslardan biri olmuştur. Kuran'da ve Hz. Muhammed'in hadislerinde gaza ile ilgili teşvik edici sözler²⁰⁸, Türklerde "ölürsem şehit kalırsam gazi" prensibinin doğmasına neden olmuş ve Türk-İslam fütühatında bu prensibin çok önemli rolü olmuştur. Osmanlılarda gazilik, devletin ve toplumun ideolojisi haline gelmiştir. P.Witteck gazayı, Osmanlı Devleti'nin varlık sebebi sayarken, R.P.Lindner, Wittek'in tezini eleştirmesine rağmen, gazanın, tarihlerinde ve yapılarında Osmanlı'nın amentüsü haline geldiğini belirtmekten kendini alamamıştır²⁰⁹. Menşesindeki uc gazi geleneği, onun bütün tarihine hakim olmuş, dış ve iç politika gazi uc beyleri menşede ucun birliği geleneğini, akınlarda zaman zaman ortak hareket etmek ve birbirlerine yardım etmekle göstermişlerdir²¹⁰. Nihayet H. İnalçık gazayı, Osmanlı toplumunda başından beri, sosyal örgütlenme ve siyasi dinamizmin temel kuralı ve devletin kuruluşunda temel faktör olarak göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamıştır²¹¹. Son zamanlarda P.Witteck'in gaza ideolojisine karşı tamamen inkarcı bir

²⁰⁸ Kuran, 3/156, 9/152; *Kütüb-i Sıtte*, haz. İbrahim Canan, Akçağ yayınları, İstanbul 1982, s. 7-11.

²⁰⁹ Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", *Tarih Dergisi*, C.XIII, S.17-18, 1963, s. 264; Wittek'in gaza teorisine karşı sert eleştiride bulunan R.P.Lindner'in dahi böyle demesi ilginçtir bkz. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M.Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 83.

²¹⁰ P.Witteck, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Kaynak Yayınları, çev. F.Berktaş, İstanbul 1985; H.İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, s. 74.

²¹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 128.

tutum takınan C. Imber argümanları ise esaslı bir iddiadan öteye geçmemiştir²¹².

Gaza, orijinal anlamda yağma akını, yada yabancı toprakları istila hareketi iken, Osmanlı döneminde de, özellikle klasik çağda, kutsal savaş adı altında aynı biçimde sürmüştür. Ancak zamanla gaza, cihatla bütünleşmiş ve kapsamı genişlemiştir. Anadolu'da, önceleri, gazilerin sınır boylarında din uğruna savaşan askeri bir teşkilat oluşturdukları ve Selçuklu sultanlarının bu teşkilat mensuplarına özel bir statü tanıdığı bilinmektedir. Zamanın en yüksek kutsal makamınca dini bakımdan da tasdik edilmekteydi. Dolayısıyla her halükarda ilk Osmanlılar, askeri bir geleneğin taşıyıcısı bir gurup olarak ortaya çıkmışlardı. Osmanlılar zamanında Anadolu ve Balkanlarda gazi geleneği o derece kökleşmiştir ki, yeni Türkiye'nin temelleri atılırken de bu ideoloji hala canlıydı. I.Dünya savaşında emperyalist batuya karşı İslam dünyasında savaşa davette cihat ilanı yapılmıştı. Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal'in, bir gazi meclisi olan TBMM'den gazi Unvanını alması ve popüler anlamda Gazi Mustafa Kemal' olması, gazi geleneğinin cihatla birleştiği son dönem olmuştur²¹³. İmparatorluğun nihai can çekişmesi hengamesinde anavatanının hürriyetini kurtaran ve yeni Türkiye'yi doğuran işte gazanın kutsiyetine inanmış bu Türkmen kitleleridir. Gaziler arasına katılan göçebe aşiretler, bir etnik ihtiyat hazinesi teşkil etmişler ve en son verdikleri kutsal savaşın milli niteliğini de belirlemişlerdir.

KAYNAKÇA

- AHMEDÎ, *İskendernâme*, ed. İsmail Ünver, Ankara 1983.
- AHMEDÎ, *Dasitân ve Tevarih-i Müluk-ı al-i Osman*, nşr. N.Atsız, *Osmanlı Tarihleri* serisi, İstanbul 1949, I.
- AKSARAYÎ, *Müsameretü'l-Ahbâr*, çev. M.Öztürk, TTK, 2000.
- AKIN, Himmet, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1968.

²¹² Mesela bkz. C.Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İst. ISIS, 1990 eseri ve "Osmanlı Hanedanı Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 243-270 adlı makalesi, bu tartışmalara geniş yer verir.

²¹³ M.Kemal'in neferlere başlığı altında 20 Eylül 1921 tarihinde kendi eliyle yazdığı ve silah arkadaşlarına gönderdiği mesajda bu Unvanın doğrudan Türk askerlerine ait olduğunu kendisinin de bu rütbeyi ancak onlar adına taşıyacağını belirtmiştir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 367.

ALBAYRAK, Nurettin, "Hamzanâme", *TDVİA*, C.15.

Anonim Tevarih-i al-i Osman, F. Giese neşri, Hz. N.Azamat, Marmara Ün. Yayınları, İst. 1992.

AŞIK PAŞA, *Garib-nâme*, haz. Kemal Yavuz, II/2, TDK Yayınları, İstanbul 2000, s.557

Aşık Paşaoğlu Tarihi, nşr. Nihal Atsız, MEB yayınları, İstanbul 1992.

AŞIKPAŞAZÂDE, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Ali Beğ neşri, İstanbul 1332.

ASIM, Necib, "Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman", *TOEM*, I, 1910.

AKDOĞAN, Yaşar, *İskendernâme'den Seçmeler*, Kültür Bk. Yay., Ankara 1988.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 188.

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. C. Alptekin, KB yayınları, 1992.

BAYRAM, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacryan-ı Rum*, Konya 1994.

BAYKARA, Tuncer, *Aydmoğlu Gazi Umur Bey*, KB yayınları, Ankara 1990.

BAYAT, Fuzuli, *Koroğlu, Şamandan Aşıka Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

BAYAT, Fuzuli, *Oğuz Destan Dünyası*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 15.

BANARLI, Nihat S., *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, İstanbul, 1987, s. 500.

BARTHOLD, V.Vladimir, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yay., 1990.

BARTHOLD V.V.-F.Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ yayınları, Ankara 2004.

BİCİK, Mehmet, "Danışmendname Destanı'nın Tahlili", *Türk Dünyası Arş. Der.*, S.95, 1995.

BORATAV, Pertev Naili, *Koroğlu Destanı*, Adam Yayıncılık, İstanbul 1984.

CANATAR, Mehmet, "Cenabi Tarihi'nde Danışmendliler ve Bazı Mülahazalar", *Melik Ahmed Danışmend Gazi ve Danışmendnâme Sempozyumu Tebliğleri*, Niksar 1995.

CUMBUR, Müjgan, "Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız", *Erdem Dergisi*, C.3, S.9, 1987, s. 779-809.

- Danışmend-nâme*, haz. Necati Demir, Akçağ yayınları, 2004 Ankara.
- DEMİR, Necati, "İslami Türk Destanları İçerisinde Danışmend-name", *Melik Ahmed Danışmend Gazi ve Danışmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nıksar.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yayınları, İstanbul 1996.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, "Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu Gazileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IX, sayı 1, 2007.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, "Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri", *OTAM*, Sayı 18, Ankara Ün., 2005.
- Düsturnâme-i Enverî*, nşr. M.H.Yinanç, İstanbul 1928.
- EMECEN, Feridun, "Saruhanoğulları ve Mevleviler", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yay., İstanbul 2005.
- EMECEN, Feridun, "Gazaya Dair", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yayınları, İstanbul 2005.
- EMECEN, Feridun, "Eski Bir İmajın Yeniden Keşfi İlk Osmanlı Kroniklerinde Oğuz Geleneği ve Orta Asya Bilgisi", *İlk Osmanlılar*, Kitabevi yayınları, İstanbul 2005.
- EL-BELAZURÎ, *Fütuhu'l-Büldan*, çev. M. Fayda, KB yayınları, Ankara 1987.
- EL-BAYATÎ, Mahmud, *Cam-i Cemayin*, Türkçe çevirisi, Atsız, Osmanlı Tarihleri içinde s. 380-400.
- EFLAKÎ, *Menakibu'l-Arifin*, trc. T.Yazıcı, İstanbul 1989, II.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- ENVERÎ, *Düsturname*, ed. M.H.Yinanç, İstanbul 1928, s. 73.
- GALLOTTA, Aldo "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1997.
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK, Ankara 2002.
- GÖKYAY, Orhan Ş., *Dede Korkut Hikayeleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1976, s. 133.
- İNALCIK, Halil "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", *Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı, Ankara 2005.

- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 225-242.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, YKY yayınları, İstanbul 2003.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, s. 79.
- İNALCIK, Halil, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Resit Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Ktv., Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, Bafeus Muharebesi, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E.A. Zachariadou, çev. Gül Ç.Güven, İ.Yerguz, T.Alunova, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997.
- İNALCIK, Halil, "Aşıkpaşazâde Tarihi Nasıl Okunmalıdır", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s. 139.
- İNALCIK, Halil, "Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed", *Doğu Batı Makaleler I*, s. 129.
- İNALCIK, Halil ve M.Oğuz, *Gazavat-ı Sultan Murad bin Mehmed Han*, TTK yayınları, Ankara 1978.
- İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. A.Ağırakça, Bahar Yay., İst. 1991, C. 5, 8.
- İNAN, Abdülkadir, "Kitab-ı Dede Korkut Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1968.
- İNAN, Abdülkadir, *Manas Destanı*, MEB yayınları, Ankara 1992.
- IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İst. ISIS, 1990.
- IMBER, Colin "Osmanlı Hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- KAÇAR, Burhan, "Türklerde Gazilik Geleneği ve Kitab-ı Melik Ahmed Danişmend Gazi", *Melik Ahmed Danişmend Gazi ve Danişmendname Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Niksar.
- KADI AHMED, Niğdeli *el-Veledü's-Şefik*, Süleymaniye-Fatih Ktp, nr. 4519, s.291-293.

- KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*, Univesity of California press, Berkeley 1995.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, dergah yayınları, İstanbul 1992.
- KAŞGARLI Mahmud, *Divanü Lûgati't-Türk*, C.I, II, çev. Besim Atalay, TDK yayınları, Ankara 1985.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler*, İstanbul 1986.
- KİTAPÇI Zekeriya, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, I. cilt, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1991.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Ankara 1999, s 84-85.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 1999.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara 1993.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Alp", *İA*, C.I.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belle-ten*, C.VII, S.27, 1943.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ötüken yayınları, İstanbul 1989.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, "Menakibnâmeler", *Türkiyat Mecmuası*.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, 1980, s. 255.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., "Abdal Musa", *Köprülü'den Seçmeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
- Kuran*, 3/156, 9/152.
- Kütüb-i Sitte*, haz. İbrahim Canan, Akçağ yayınları, İstanbul 1982, s. 7-11.
- LEVEND, A.Sırrı, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, TTK yayınları, 1956.
- LINDNER, R.Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M.Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- MÉLIKOFF, Iréne, *Uyur İken Uyardılar*, çev. T. Alptekin, demos yayınları, İst. 2006, s. 41, 56.
- MÉLIKOFF, Iréne, *La Gaste de Melik Danişmend*, C. I, Paris 1960.
- MENAGE, Victor L., "Osmanlı Tarih yazıcılığının İlk Dönemleri", *Söğüt'ten İstanbul'a*, s.73-92.

- Menâkıbu'l-Arifin*, neşr. T.Yazıcı, C.II, Ankara 1980.
- MENGİ, Mine, "Garib-nâmede Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", *Belleten*, S.191-192, C.HXLVIII, 1984.
- NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. M.A Köymen, C.I, Ankara 1949.
- NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. Fr. Teaschner, Leipzig, 1951, I.
- NURİ, Celal, *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaayı Amire, İstanbul (tarihsiz).
- OCAK, A.Yaşar, "Battal Gazi", *TDVİA*, C.5, 204.
- OCAK, A.Yaşar, "Battalnâme", *TDVİA*, C. 5, s. 207.
- OCAK, A.Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakubnâmeler*, TTK yayınları, 1992.
- Oğuz Destanı Resîdeddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, haz. Z.V.Togan, A.Sait mat., İst. 1972.
- ORUÇ B. ADİL, *Tevarih-i al-i Osman*, haz. F. Babinger, Hannover, 1925.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, "Altuntepe'de Bulunmuş Olan Emevi Sikkeleri", *Belleten*, C. XLVII, S. 188, 1983.
- ÖGEL, Bahattin, *Türk Mitolojisi I*, MEB Yay., İst.1993.
- ÖZEN, Kutlu, "Anadolu'da Teşekkül Eden İslami Türk Destanlarında ve Danişmend-nâme'de Abdülvehhab Gazi Motifi", *M. A. Danişmend Gazi ve Danişmendnâme Sempozyumu Tebliğleri*, 1995 Nıksar, s. 41-48.
- ÖZCAN, A.kadir, "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Ayverdi Hatıra Kitabı*, İst.95, s.362-368.
- Saltuk-nâme*, haz. Ş. H. Akalın KB Yayınları, Ankara 1987, C. I, II (1988), III (1990).
- Saltuk-nâme*, II, haz. Ş. H. Akalın, KB Yayınları, , 1988, s. 241-242.
- Saltuk-nâme*, III, haz. Ş.H.Akalın, KB Yayınları, Ankara 1990, s. 124, 262, 354.
- Saltuk-nâme*, haz. Ş.H.Akalın, KB Yayınları, Ankara 1990, III, 224, 226, 238 vd.
- SEZEN, Lütfi, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara 1991, s.27-33.
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I*, c yayınları, M.Harmancı, İst. 1982.
- SÜMER, Faruk *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

- SÜMER, Faruk, "Koroğlu, Kızıroğlu Mustafa ve Demirci Oğlu İle İlgili Vesikalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1987, S.46.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler", *DTCF Dergisi*, 17, 1960, 359-455.
- SÜMER, Faruk, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, TTK 1990, s. 23.
- TEKİN, Şinasi, "XIV.Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish studies*, V.13, İstanbul 1989.
- TEKİN, Şinasi, "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *tarih ve toplum*, C.19, S. 109, 1993.
- TEKİN, Şinasi, "Gazi Teriminin Anadolu ile Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *tarih ve toplum*, 1993, C.19, S. 110, s.14.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi yayımları, İstanbul 1993, s.194-195.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken yayımları, İstanbul 2004.
- TURUN BEĞ, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. M.Tulum, İstanbul 1977.
- TOGAN, Z.Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1949, II, s. 564.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK yayımları Ankara 1988.
- VUSLATI Ali Bey, *Gaza-nâme-i Çehrin*, haz. M.İsen, Atatürk Kül. Mrk. Bşk. Y ay., Ankara 2003.
- WITTEK, Paul *Menteşe Beyliği*, çev: O. Ş. Gökyay, TTK yayımları, 1999, s. 2.
- WITTEK, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Kaynak yayımları, çev. F.Berkay, İst. 1985.
- WITTEK, Paul, "Osmanlı İmparatorluğunda Türk Aşiretlerinin Rolü", *Tarih Dergisi*, C.XIII, S.17-18, 1963
- YAZICIZADE Ali, *Tarih-i al-i Selçuk*, Topkapı Revan Köşkü, no. 1290.
- YINANÇ, M.Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

- YÜCE, Kemal, *Salkuk-nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, KB Yayınları, Ankara 1987.
- ZACHARIADOU, Elizabeth A., "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*.
- ZEYDAN, Corci, *Medeniyet-i İslamiye Tarihi*, IV, çev. Z. Meğamiz, İstanbul 1328.